A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 36 Subject

Name of MSS Bhāgavad

Author N.A

Period N.A Folios

Script SANSKRIT Source

Missing Folios

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

...डा॥दावस्सरात्योव
...त्रिवायवो संख्याववांडुप्रत्राणांवः
...मिवसात्यायमारस्थनिहिप्रिमा
...दि...वादि...
...मिम्रकेणवक्रोराज्ञोमहापद्यं॥१॥इदानी...
श्रीसूतउवाच॥ विडरस्तीर्थयात्रायां...
तः॥यावतःकृतवानश्वप्रश्नान्द्रष्टानां...
नातेहक्षाधमेडत्रःमहाडज्ञः॥ह...
नीत्रगहृपी॥अन्याश्च जामयः...
सनाम्नविविवत परिष्वंगाविव...
नामतनपरिग्रहांतंखक्कवंत...
...ख्यानंततोऽर्जुनागमनंततः...
...नं शाडमिष्टं सर्वं येन तः...
यस्यप्रतःपश्चाद्रिवव...
तःपरंनविजिज्ञासितव...
तवइतिकृतत्रिन्मूर्खो...
...ति नवहवाविरहेणय...
...समेवमतिसवः॥कोरा॥श्रीदयोनिय...उनसाम्मिमावहृतपयोवि
...तराविवशाः॥

ॐ तपोभिःक्षीणपापानां

श्री॥१

36

MS-36

Ms-36

मुनार

पाहा॥ जयतीति ... जीवानां निवासः आश्रयः॥ तेषु वा नित्यं वसति अंतर्यामितया स्म

ः यदुवराः परिवत्सर ... मेव करूपाय स्मा इच्छामात्रेण निरसन समर्थोपि क्रीडार्थं

ः अधिकारिविशे ... मानेपत्तमेव वृंदावन तरुगवादीनां संसारदुःखहंता॥

...नां च सुस्मितेन श्रीमता मुखेनैव कामदेवं वर्द्धयन्॥ कामश्चासौ देवश्चेति वि

...त्सर्थः॥४८॥ तत्तत्कार्यविशेषैः स्वीकृत मत्स्य कूर्मादि नानामूर्त्तिः॥ विशे

...दुपाद॥३॥ ॥मन्त्र श्रीकृष्णकथाश्रवणकीर्तनध्यानेनैवर्द्धितयानु ओकृष्णधाम वैकुंठं प्राप्नोति३

मरीतेण१ ऽःस्व१ मनुकोशीपि२

...र्भिरसम्पन्नं धर्मांकितर चरहजिनघ्नः सुस्मित श्रीमुखेन॥ व्रजपुरवनि

...यापूर्त लीलातनोर्मोहनुरूपविडंबनानि॥ कर्मणा लोकमर्मकषणानिय

...तयानुसवर्मोधिनया मुकुंदश्रीमत्कथाश्रवणकीर्त्तनचिंतयेति॥

...दर्थाः॥५०॥ चित्रं न चैतत्कुरुगोपविचित्रलीलाविध्वस्तकल्मष

...नं क्षितिभुजोपि यथापुरेदर्थाः॥५१॥ योगोवर्द्धनभूधरं करधृतं

...पदः॥ यैश्चक्रे निजशासने हरविरंचाखंडलादीन्सुरान्नु

...वत महापुराणे दशमस्कंधे श्रीकृष्णलीलाचरितानुवर्ण

...रे कृष्णस्य स्त्रीनाम ... तन्नेवित्रमिसर्गः॥४॥

...गोपि चरितामिश्रपात गृणुयादि सर्गः॥ ...

...स्यातानिहृष्टेन तस्य धाम लोकमेति॥ ला

...श्री परमानंद समताद्धामाश्रया॥ श्री

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

...द्वादावसरोलोक... [illegible] ...यपरीक्षिज्जन्मवर्णितोध्यायो... [illegible]
...द्वितीयाध्याये संक्षेपच पांडवानां वंशे कुलकथोदयमिति प्रतिहाय पांडवानां राज्याभिषिक्ताय...
...नां ...ध्यायमारभ्य निरूपितमिदानीमुपोद्घातकथा भवादस्य पूर्वकं इति । अथ ...नेति...
...दिष्ट... ...याविदुरस्य ...तेणाभ्यां ॥ निर्गमोष्टतरा ...स्य विदुरागमः त्रयोदशो ...
...केण ...कं राज्ञो महाप्रस्थानं ॥ इदानीं परीक्षितः कलिनिग्रहादिकर्माणि कथयिष्यन् विदुरागमनेन ...
...सूत उवाच ॥ विदुरस्तीर्थयात्रायां मैत्रेयादात्मनो गतिं ज्ञात्वा ...ज्ञात्वा ...भरं तया ...प्त विविक्षि-
त ॥ यावतः कृतवान् प्रश्नान् ...कोपारवायतः ॥ जातैकभक्तिर्गोविंदे तेभ्यश्चोपरराम ह ॥ तं बंधु-
मागतं दृष्ट्वा धर्मपुत्रः सहानुजः ॥ ...तराष्ट्रो युयुत्सुश्च सूतः शारद्वतः पृथा ॥ गांधारी द्रौपदी ब्रह्मन् सुभद्रा
चोत्तरा कृपी ॥ अन्याश्च जामयः पांडोर्ज्ञातयः ससुताः स्त्रियः ॥ प्रत्युज्जग्मुः प्रहर्षेण प्राणं तन्व इवागतं ॥ अभि-
संगम्य विधिवत् परिष्वंगाभिवादनैः ॥ मुमुचुः प्रेमबाष्पौघं विरहौत्कंठ्यकातराः ॥ राजा तमर्हयांचक्रे कृ-
तासनपरिग्रहं ॥ तं भुक्तवंतं विश्रांतमासीनं ...सुखमासनेप्रश्रयावनतो राजा प्राह तेषां च शृण्वतां ॥
...ख्यानं ततो ...तानागमनं ततः पांडवप्रख्यानं च निरूपयति ॥ विविरध्यायैः ॥ गतिं हरिं तया ...दा मं...
...तं ज्ञात्वा ... सर्वं येन ...देवा...यावतः कर्मयोगश्च ... ...प्रथमं कृतवान् ... ...कोपारव ...स्मै
...तः ...ग...र प्रश्नार्थ ...मात्रेण गोविंदे जातैकभक्तिः कृतार्थः ... ...प्रश्ने ...परराम त-
तः परं न विजिज्ञासितवान् ...सूतः संजयः ॥ शारद्वतः कृपः ॥ कृपी द्रोणपत्नी ॥ जामयो भगिन्यो ॥ अन्याश्च स्त्रियः ॥ प्राणं
तन्व इति ... ...दिदीपतः प्राणे ...ते ...करांग्यौदयो ... ...विश्लेष ...तेयथो...
...तं ...वा विरहेण यदौत्कंठ्यं तेन कातरा विवशाः ॥ श्री॥ १

प

= पक्षिणो ह्यपत्यानि यथा ऽ तिस्नेहेन पक्षच्छायया दधंति तद्वत् त्वयुष्मत्पक्षपातच्छायया समेधिताः इत्यन्वयः अ
स्मान् किं स्मरथ समेधितत्वमेवाह विपद्गणात् यद्यस्मात् मोचिताः स्मो वीडुभ्रान्तिः कया वृत्त्या वर्तितं दे
हवृत्तिः कृता कानि च तीर्थादीनि सेवितानीति भवतां च तीर्थाटनं न युक्तं किं तु तीर्थान्युष्मद्धार्याणि

= युधिष्ठिर उवाच ॥ अपि स्मरथ नो युष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् ॥ विपद्गणात् विषाग्न्यादेर्मोचि
प६ ता यत्समातृकाः ॥ कया वृत्त्या वर्तितं वश्चरद्भिः क्षितिमंडलं तीर्थानि क्षेत्रमुख्यानि सेवितानीह भू
तले ॥ भवद्विधा भागवतास्तीर्थभूताः स्वयं विभो तीर्थीकुर्वंति तीर्थानि स्वांतःस्थेन गदाभृता ॥ अपि नः
सुहृदस्तात बांधवाः कृष्णदेवताः ॥ दृष्टाः श्रुता वा यदवः स्वपुर्यां सुखमासते ॥ इत्युक्तो धर्मराजेन स प६
र्वं तत्समवर्णयत् ॥ यथानुभूतं क्रमशो विना यदुकुलक्षयं ॥ नन्वप्रियं दुर्विषहं नृणां स्वयमुप
येरक्ष स्थितं नावेदयत्सकरुणो दुःखितान्द्रष्टुमक्षमः ॥ कंचित्कालमथावात्सीत्सत्कृतो देववत्सुखं ॥ भ्रा
तुर्ज्येष्ठस्य श्रेयस्कृत्सर्वेषां प्रीतिमावहन् ॥

मलिनानि

त्याह मलिनजनसंपर्केण तीर्थानि मलिनानि संति पुनः स्वयं तीर्थीकुर्वंति स्वांतं मनः तत्रस्थेन स्वस्यांतःस्थितेनेति वा ॥
अपि किं सुखमासते न वा किं कापि दृष्टाः श्रुता वा यदुकुलक्षयावर्णने कारणमाह नन्विति अप्रियं तत
भवद्विधा इति ।२ स्वयमुपदिशत् ।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

स्य ३

नतु शूद्रोऽसौ कथमुपदिशेत्। न ह्यसौ शूद्रः किंतु यमस्य रूपेणासीत्। किं तत्र कारणं। यमेचाज्ञाते अस्तुत्र
कोदंडधरस्तत्यपेक्षायामाह। अविप्रहृदिति। हृतवानित्यर्थः।। मांडव्यस्य शापात्। बाल्ये कचिच्चौरा न तद्धावंतोर
ज्ञसत्तामांडव्यस्यैकाक्षे स्वपश्चरतः समीपे ते तान्न संप्राप्य ते न महत्तित्वध्यानीय राज्ञे निवेद्यत तदाज्ञयाम वाड्
शूलमारोपयामासुः।। ततो राज्ञा तस्य चिह्नं ज्ञात्वा शूलादवतार्य प्रसादयामास। ततो निर्यमं गत्वा कुपितः
वाचा कस्मादहं शूलमारोपितः इति। ततोक्तं त्वं बाल्ये शलसंक्ष्णाग्रेण विध्य क्रीडितवानिति। तच्छ्रुत्वा मां

अविप्रदर्यमादंडं यथावद्दत्तकारिणे। यावदहार शूद्रत्वं शापाद्वर्षशतं यमः।। युधिष्ठिरो लब्धरा
ज्यो हृष्टात्मा पौत्रं कुलंधरं। प्राप्य सिलोकपालास्ते स्वं स्वं पदं परया श्रिया।। एवं ग्रहे श्रुमक्षानां प्रमत्तानां नित
दीहया।। अत्यक्रामदविज्ञातः कालः परमदुस्तरः।। विदुरस्यद्दत्तिः प्रेत्य दृष्टतरा ह्यम साषतां गृहं ज्ञिर्गम्य
तां शीघ्रं पश्ये दत्तयमाग्नानां प्रतिक्रियां न यस्यै हदुतन्त्रिक ह्दि चित्यसो संप्रलग्नावाकालः सर्वे पांनः
समागतः।। ।।

डव्यस्य शापाद्बाल्ये अज्ञानतो मे महानंदंडं यत्तत्त्वं कारितवान्।। अतः शूद्रो भवेति। इदानीं राज्यापकर्षं नि
रूपयति दुःखेत्कर्षं निगमयति। युधिष्ठिर इति। कुलंधरं वंशधरं। तदीहया गृहव्यापारेण प्रमत्तानां। अत्यक्रामद
आयुः कालोऽतिक्रांतः। यदा तान्न त्यत्तवदित्यर्थः।। अतिप्रेत्य ज्ञात्वा। तत्प्रतीकारः क्रियतां। किंनिमित्तमिने नत
त्राह। प्रतिक्रियेति। सर्वेषामिति। येः प्रतिकर्त्तव्यं तेषामपीत्यर्थः।। ।।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

कथं धनादिभिर्वियोगः सोढुं शक्यः अत आह येनेति। अभिपन्नः अभिग्रस्तः। अत्रावस्थानमतिदैन्यमिति
दर्शयन् वैराग्यमुत्पादयति। पितृभ्रातृतिसमलिः। आत्मा च देहः। येन तु आहतः सन्नेनमीमेन दत्तं पिंडं
गृहपालवत् गृहपालः श्वा निःसृष्टः अग्निः गरो विषं हृषिताः अवमताः। तद्धैरेवन्नादिभिर्लब्धैः असु
भिः कियत् त्वया जीवनेन किंचिदित्यर्थः। तथापि एवं दैन्यमनुभवतो विपरीतेच्छा ययातगतस्वार्थं यशोधर्मादि

= येन त्वैवासिपन्नोऽयं प्राणैः प्रियतमैरपि जनः सद्यो वियुज्येत किमुतान्यैर्धनादिभिः॥ पितृभ्रातृ
५७ सुहृत्पुत्रा हतास्ते विगतं वयः। आत्मा च जरया ग्रस्तः परगेहमुपाससे॥ अहो महीयसी जन्तोर्जीवि
ताशा यया भवान् भीमेनावर्जितं पिंडमादत्ते गृहपालवत्॥ अग्निर्निसृष्टो दत्तश्च गरो दाराश्च दू
षिताः॥ हृतं क्षेत्रं धनं येषां तद्दत्तैरसुभिः कियत्॥ तस्यापि तव देहोऽयं कृपणस्य जिजीविषोः॥ प ५७
रैत्यनिच्छतो जीर्णो जरया वाससी इव॥ गतस्वार्थमिमं देहं विरक्तो मुक्तबंधनः॥ अविज्ञातगति
र्जह्यात् स वै धीर उदाहृतः॥ यः स्वकात्परतो वेह जातनिर्वेद आत्मवान्॥ हृदि कृत्वा हरिं गेहात् प्रव्रजे
त्स नरोत्तमः॥ अथोदीचीं दिशं यातु स्वैरज्ञातगतिर्भवान्॥ इतोऽर्वाक् प्रायशः कालः पुंसां गुणविकर्षणः॥

सुन्वा मुक्तबंधनः त्यक्ता निमानः॥ कृतान्तः इत्यविज्ञाता गतिर्यस्य सः॥ धीरः प्राज्ञः॥ स्वस्मात् स्वयं सहनेन मु
क्तिप्राप्तेः॥ नरोत्तमस्ततः प्रावोवहत प्रतीकारः स्वकालवशात् एव परतः परोपदेशतो वा। त्वं तु नरोत्तमो नासि अ
त इदानीं धीरो भवेत्याह। अथेति। अर्वाक् अर्वाचीनः एष्यन्नित्यर्थः॥ गुणान् धैर्यदयादीन् विकर्षति आच्छि
नत्तीति तथा॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= आजमीढः अजमीढवंशजः ॥ प्रज्ञाचक्षुः अंधः । एवंबोधितः मया दृष्टिमान् चित्रदार्ये । तस्मात् त्वया संद
र्शितः अस्मात्तमोऽर्कयोर्मार्गे यियासुः । सुबलस्य पुत्री गांधारी साध्वी सुशीला हिमालयं प्रयांतं पतिं
मनुजगाम । कथं साक्षु कुमारी हिमादिदुःखवर्जलं हिमवंतं गता । अत आह । न्यस्तदंडानां प्रहर्षो

= एवं राजा विदुरेणानुजेन प्रज्ञाचक्षुर्बोधित आजमीढः ॥ छित्वा स्वेषु स्नेहपाशान् द्रढिम्नो नि
श्चक्राम भ्रातृसंदर्शिताध्वा । पतिं प्रयांतं सुबलस्य पुत्री पतिव्रता चानुजगाम साध्वी । हिमाल
यं न्यस्तदंडप्रहर्षं मनस्विनामिव सत्संप्रहारः । अजातशत्रुः कृतमैत्रो हुताग्निर्विप्रान्नत्वा तिल
गोभूमिरुक्मैः ॥ गृहं प्रविष्टो गुरुवंदनाय न चापश्यत्पितरौ सौबलीं च ॥ तत्र संजयमासीनं प
प्रच्छोद्विग्नमानसः ॥ गावल्गणे क्व नस्तातो वृद्धो हीनश्च नेत्रयोः ॥ अंबा वा हतपुत्रार्ता पितृव्यः क्व ग
तः सुहृत् ॥ अपि मय्यकृतप्रज्ञे हतबंधुः सभार्यया ॥ आशंसमानः शमलं गंगायां दुःखितोऽपतत् ॥
पितर्युपरते पांडौ सर्वान्नः सुहृदः शिशून् ॥ अरक्षतां व्यसनतः पितृव्यौ क्व गतावितः ॥

यस्मिन् रतानां दुःखदमपि केषां चित्स्वहर्षहेतुर्भवतीत्यत्र दृष्टांतः ॥ मनस्विनां शूराणां युद्धे सततीव्रः प्रहारो यथा
...वां तुरस संप्रहारं युद्धं यथेति ॥ कृतमैत्रं मित्रदैवत्यं संध्यावंदनं येनानत्वा सेहजपपितरौ विदुरश्च तराज्ञो ॥ हे ॥
गावल्गणे गवल्गणस्य पुत्र संजय ॥ अकृतप्रज्ञे मंदमतौ शमलं अपराधं आशंसमानः आशंकमानः ॥ भार्यया सह ॥ यौ
अरक्षतां तौ इतः स्थानात् ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सप्रयाह्मे देवैरुक्तस्तथाप्यात्मवित्तः आत्मज्ञस्य वेदसारस्य अपशोकविरहकर्षितश्च हृतसंज्ञः प्रभुं शरणं गतः
त्मनात्मध्यात्मानं मनो विष्णुरूपं ध्येयं युक्त्यात्मसौहृदं तरा ज्ञस्य व्यवसितं निश्चयं यतो मुनि
तं वंदितोऽस्मि एवं कश्चित्कालं शोचति तस्मिन् अथ नारदः आजगाम आश्रमात् क्लिष्टं चित्तं शोकेन तं तं ड
स्य यथासंप्रदायं ध्यात्वा ध्यायतो शोकवेगाद् दत्तस्य तत्त्वं यत्प्रियाहराजानं तत्त्वस्य यत्सोऽहं वेदवेद्य अपारे शोकार्ण
वे तद्वाक्य ॥ सप यासोऽहं वेदकथा स्तुतो विरहकर्षितः ॥ आत्मेश्वर मच्च दाणेन स्यान्नाहं तिपीडि
तः ॥ विष्णुरूपः श्रुतिपाणिरूपो विष्णुत्वात्मानमात्मना ॥ अज्ञात शत्रुं प्रसूते प्रशोः पादाम्बुजस्मरणः ॥ सं
५ डयन्वाच ॥ नाहं वेदव्यवसितं पित्रोर्वः कुलनंदना ॥ गांधार्या वा महाबाहो मुषितोऽस्मि महात्मभि
आघात मामगाव नारदः सहस्तुंबुरुः ॥ प्रत्युत्थायाभिवाद्याह सा नुजोऽभ्यर्चयन्निव मुनिं ॥ युधिष्ठि
र उवाच ॥ नाहं वेद गतिं पित्रोर्भगवन् क्व गतावितः ॥ अंब वा हतपुत्रार्ता क्व गता च तपस्विनी ॥ कर्णधा
र इवापारे भगवान् पारदर्शकः ॥ अथाबभाषे भगवान् नारदो मुनिसत्तमः ॥ मा कंचन शुचो राजन् यदीश्व
रवशं जगत् लोकाः सपाला यस्येमे वहंति बलिमीशितुः ॥ यथा क्रीडोपस्कराणां संयोगविगमाविह
इच्छया क्रीडितुः स्यातां तथैवेशेच्छया नृणां ॥ (श्लो०७)
वेदागावाइत्वमेव पारदर्शकः ॥ अतो ब्रूहीति शेषः ॥ आदावेव यथाशक्त्या कथनेन शोकेन मूर्छितः पदे दिविस्थ
मनसो क्त शोकमुपशमयति । कंचन माशुचः मा शोचः केवलं तान्नेवायद्यस्मादीश्वराधीनं जगत्सर्वदे
लोका श्रुतिः सहस्रौपारतंत्र्य स्तत्का संयोगवियोगयोरप्याह ॥ यथेति ॥ क्रीडोपस्कराणां क्रीडासाधनानां ॥
नसी युनक्ति नु तानिसएववियुनक्ति वायथा गावो नसि प्रोतास्तंत्या बद्धाः स्वदामभिः वाक्तंत्यां नाम भिर्बद्धा वहंति
बलिमीशितुः ॥
मसंयुक्तिसंयाजकनिविसुनाके ... तियोजयतीव गावो नत्ती वर्दतं ... तंत्यां बद्धो नसि ... श्रोता स्वामिनो बलिं वह

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

च उद्देशेऽवशिष्टानि दृष्टारात्रावि शंकितः ॥ अष्टौ त्रोदर्शनात्कृष्णतिरोधानमितीयते ॥ श्रीकृष्णस्य चेति चकारेण
निःश्रायं च ज्ञातुं कति चित्तां सप्त तदा कालातिक्रमः प्रवितो द्वारकातः न श्रायाल्लनागतः । निमित्तानि गत्या च वक्र
रुद्धहो युधिष्ठिरः । घोरां तदेवाह । विपर्यस्ता ऋतुधर्मा यस्मिन् तस्य वार्तां जीविकां क्रोधलोभा इति

= श्रीसूत उवाच ॥ संप्रस्थिते द्वारकायां जिष्णौ बंधुदिदृक्षया । ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचे
ष्टितं । व्यतीताः कतिचिन्मासास्तदा नायात्ततोऽर्जुनः ॥ ददर्श घोररूपाणि निमित्तानि कुरूद्वहः ॥ काल
६० स्य च गतिं रौद्रां विपर्यस्तर्तुधर्मिणः ॥ पापीयसीं नृणां वार्तां क्रोधलोभानृतात्मनां ॥ जिह्मप्रायं व्यवहृतं २२
शाठ्यमिश्रं च सौहृदं । पितृमातृसुहृद्भ्रातृदंपतीनां च कल्कनं ॥ निमित्तान्यत्यरिष्टानि काले त्वनुगते नृणां । ६०
लोभाद्यधर्मप्रकृतिं दृष्ट्वोवाचानुजं नृपः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ संप्रेषितो द्वारकायां जिष्णुर्बंधुदिदृक्ष
या । ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितं ॥ गताः सप्ताधुना मासा भीमसेन तवानुजः ॥ नायाति क
स्य वा हेतोर्नाहं वेदेदमंजसा ॥ अपि देवर्षिणाऽऽदिष्टः स कालोऽयमुपस्थितः ॥ यदाऽऽत्मनोऽङ्गमाक्रीडं भग
वानुत्सिसृक्षति ॥

२२
नामायेषां । जिह्मप्रायं कपटबहुलं व्यवहृतं व्यवहारः शाठ्यं वंचनं तन्मिश्रं सौहृदं सख्यं । पित्रादीनां परस्परं
कल्कनं कलहादि अत्यरिष्टानि अत्यंतमशुभानि दृष्ट्वा नृणां लोभाद्यधर्मप्रकृतिं च दृष्ट्वा अनुजं भीमं वचनमि
कस्माद्धेतोर्नायातीत्यहं न वेद्मि अपि किं यदा आत्मनः आक्रीडं क्रीडासाधनं अंगं मनुष्यनाट्यं उत्स्रष्टुमिच्छति स का
लः ॥
६

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

यथा

= तस्मिन्महाविशाने तिष्ठास्यां आत्मानमहंकारास्यं स्थूलदेहाद्वियोज्यविज्ञा नात्मनि तु श्री संयोज्य
की स्वातंविज्ञानात्मानं हरणशाद्वियोज्य क्षेत्रज्ञे इष्टरि प्रविलाप्य तं च क्षेत्रज्ञं शुद्धशाद्वियोज्य आधारे आत्म
यस्मिन्ब्रह्मणि प्रविलाप्य घटांबरं घटोपाधे र्वियोज्य यथा महाकाशे प्रविलाप्यते तद्वत् शुद्धानानावमाहात्मि
तौ अंतर्गणको माद्वावहिरिंद्रियविक्षेपाद्वा शुद्धानं न वेत्तत इत्ययं तस्य नास्तियत इत्यो मायागुणानादद
र्कः तत्स्वरं फलं वासनायस्यानि रुद्धानि करणानि च त्रुरादीनि आशयो मनश्चयस्य अतएव निवर्तितअखिल

= ता नानात्मनि मंयोज्य क्षेत्रज्ञे प्रविलाप्य तां ब्रह्मण्यात्मानमाधारे घटांबरमिवांबरे ब्रह्ममायागुणो
दकोनिरुद्धकरणाशयः॥ निवर्तिताखिलाहार आस्ते स्थाणुरिवाऽचलः॥ तस्यां तरायो मैवाभूत्संन्यस्ता
खिलकर्मणः॥ स वा अद्यतनाद्राजन्परतः पंचमेऽहनि कलेवरं हास्यति स्म तत्स्मीन्न विष्यति ।
स्यमानस्य पत्युर्देहे पत्युः पत्नी सहोटजे वहिः स्थिता पतिं साध्वी तमग्निमनुवेक्ष्यति ॥ विदुरस्तु तदाश्चर्यं
निशाम्य कुरुनंदन हर्षशोकयुतस्तस्माद्गंता तीर्थनिषेवकः॥ इत्युक्त्वाऽथारुहत्स्वर्गं नारदः सहतुंबुरुः ॥
युधिष्ठिरो वचस्तस्य हृदि कृत्वाजहाच्छुचः॥ ॥ इति श्रीमागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः॥

आत्मानो योगेन इंद्रियैर्विषयाहरणं वा येन सः॥ स्थाणुरिवनिश्चल आस्ते तथापि तन्मध्याने तं स घतं प्रत्याहारस्थे निश्चि
तयो विघ्नमेवाभूदित्यडामनः ज्ञानदसा दर्शनमपि ताव ऊर्ध्वामिति घतं प्रत्याहारस्य वा अघतनाद्रम्यः स्व प्राधीनं तर्हि तस्य
कार्यम मिथ्यामिते त्याहाल तस्येति । तर्हि मार्गानय माय माथिध्या मिनेत्याहाप तुहदेहे सहोटजे पर्णशालासहितं योगाग्नि
= नाम दग्धा हं पत्याद्विति दह्यमानेन स्य पत्ना वहिः स्थिता सती तं पतिमनु अग्निं वेक्ष्यति । तर्हि विदुरान यनाथ न तद्यमेव
सेत्याहा विदुरस्तु तनिशाम्य हर्षशोकादाशु गोतामहं तं स्व नाशोक श्चता मात्यागुरुः न तस्मात्तस्मा मातीर्थानि से विवित्रं
पादिपकिं हर्षशोका ॥ ॥ प्रथम ॥ प्रवेक्ष्यति ॥१२

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

अस्माकं सर्वं शुभप्राप्त्यर्थं त्वं हेतुः श्रीकृष्ण ॥ अतश्च हि योगं विना निश्चितं स्यादित्याशयेनाह यस्मात्त्वं श्रीकृ
ष्णाद्दितोः एतच्चोपरिष्टाद्दर्जेन स्पष्टीकरिष्यति । लोकाश्रयहेतुकारणाद्रूपोर्थं यस्मात्तु ग्रहात्त्वं हृत्स्थं संनि
हितं नोऽस्माकमाशंसतां तत्तावद्दैहिकानां मानसानि लिङ्गैः ॥ ऊर्ध्वादयो वामाः स्फुरंति वेपथुः कंपश्च
हृदये वर्त्तते एतन्मह्यं आरात्संनिहितं विप्रियं दास्यंतीति सोमानाह ॥ मां द्वैस्त्रिभिः ॥ शिवाक्रोष्ट्री आदित्यमभि

य स्यात्रः संपदो राज्यं दाराः प्राणाः कुलं प्रजाः ॥ आसमद्य सपत्नविजयो लोकाश्रयदत्तु ग्रहात्वा पश्यो
त्पाता नरव्याघ्र दिव्यान्भौमान्स्वदैहिकान् दारुणान् शंसतोऽदूराद्भयं नो बुद्धिमोहनं ऊर्ध्वक्षिवाम
तो मत्स्यं स्फुरंत्यंग पुनः पुनः ॥ वेपथुश्चापि हृदय आराद्दास्यंति विप्रियं ॥ शिवैषोद्यंतमादित्यम
भिरौत्यनलानना ॥ मां मां सारमेयोऽयमभिरौति निस्वीनवत् ॥ शस्ताः कुर्वंति मां सव्यं दक्षिणं पश
वोऽपरे वाहांश्च पुरुषव्याघ्र लक्षये रुदतो मम ॥ मृत्युदूतः कपोतोऽयं उलूकः कंपयन्मनः ॥ उ
लूकश्च कुक्षानैरनिद्रौ शून्यमिच्छतः ॥ धूम्रा दिशः परिधयः कंपते भूः सहाद्रिभिः ॥ निर्घातश्च महांस्ता
सीस्माकं च स्तनयित्नुभिः ॥ वायुर्वाति खरस्पर्शो रजसा विसृजंस्तमः ॥ परोति
रोतीत्यत्र सूर्याभिमुखं क्रोशति । अनलानना अग्निं मुखेन वमंती ॥ आगाहेती समाम मभिलक्ष्य सारमेयः ॥ आक्रोशति
अलीनवशानिः शंकं शस्ताः गवादयो मां सव्यं वामं कुर्वंति अपरे गर्दभाद्याः प्रदक्षिणं कुर्वंति वाहाश्च अश्वाः । उ
यं कपोतो मृत्युदूतो मृत्युसूचकः उलूको घूकः प्रत्युलूकः तत्प्रतिपक्षी घूकः काको वा कुक्षानैः कुत्सितशब्दैर्नि
द्रं शून्यमिच्छतः ॥ धूम्राः धूम्रमरा दिशाः परिधयः इवाग्निं लोके माहुः एवं ॥ दिव्यानाह सार्द्धस्याः ॥ निर्घातो निरभ्रवज्र
पातः स्तनयित्नुर्वोऽजागर्जितानि ते ... त्रिभो ... ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नारदीयेऽलेयतोः शास्त्र ... मंडले २

अष्टकुरक्षं ग्रहाणांमर्द्दंमंत्रुद्धांप्रतान्नद्यान्तुचराः तद्यागा॥ सद्रुक्तैः श्वामितेश्राक्षिलिः सद्भिः ।तो दसी
घावापृथिव्यौज्वलिते दीप्ते इत्यत्र पृश्येति ।भुवनौ मानना ।बानघ इतमार्द्दै श्रिलिः श्रातिर्मामनामिचंडस्यंती
तिकर्मकर्तृ यर्षिनप्रद्धवंतीत्यर्थः ।देवतानिप्रतिमाः श्रघंडुःखंप्रते ।हृष्वानविघते अन्ये भुभुवरुभ्रुश्रोर्द

= अष्टस्वर्वति जलदावीलक्ष्मिव सर्वतः। द्दुर्य्यंहतपत्ततं पश्य ग्रहमर्द्द मिथ्योदिवि। मसंकुलैर्भृतैः
६१ अतौर्ज्वलिते इव रोदसी ।नद्योनदाश्च कुलिताः सरांसिच मनांसि च ।नज्वलत्यग्निराज्यमेन कालोऽयं
किंविधास्यति। न पिबंति स्तनं वत्सा न डुह्यंति च मातरः ॥ रुदंत्यश्रुमुखा गावो न हृष्यंत्यृषभा व्रजे॥
दैवतानि रुदंतीव स्विद्यंति प्रज्वलंति च ॥ इमे जनपदा ग्रामाः पुरोद्यानाकराश्रमाः ॥ भ्रष्टश्रियो निरा
नंदाः किमघंदर्शयंति नः॥ मन्य एतैर्महोत्पातैर्नूनं भगवतः पदैः। अनन्यपुंसः श्रीर्त्रिलिहीनाभूर्हृत ६२
सौभगा॥ इति चिंतयतस्तस्य दृष्टारिष्टेन चेतसा ॥ राज्ञः प्रत्यागमद्ब्रह्मन्यदुपुर्याः कपिध्वजः ॥ तं
पादयोर्निपतितमयथापूर्वमातुरं। अधोवदनमब्बिंदून्सृजंतं नयनाब्जयोः॥ विलोक्योद्विग्नहृदय
ता को यो विच्छायमनुजं नृपः॥ पृच्छति स्म सुहृन्मध्ये संस्मरन्नारदेरितं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ ॥ कच्चिदानर्त्त
पुर्यां नः स्वजनाः सुखमासते। मधुभोजदशार्हार्हाः सात्वतांधकवृष्णयः॥

कांक्षणादिशोनायेषां तैर्भगवतः पदैः हीनाभूरित्यहं मन्ये तस्य राज्ञः इत्येवं दृष्टानि अरिष्टानि येन तेन चेत
सा चिंतयतः सतः। अयथापूर्वं निपतितं । तद्देवाह। आतुरमित्यादि श्रय। विंदून् अश्रूणि नेत्राभ्यां विच्छायं तमि
त्यर्थः। उद्विग्नं कंपितं हृदयं यस्य विच्छायं विगतकांतिं स्वजनानां बांधवाः॥ ^ श्रपो विंदून् ।१

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ना२ तथापि२

= किं वक्ष्यतीति शंकया व्यवहितक्रमेणोपृच्छति शूरइत्यादिना ॥ मारिषः मान्यो मातामहः ॥ आनकदुंदुभिः व
सुदेवः ॥ स्वसारः परस्परं वसुदेवं क्षेमे तासामपि क्षेमं दृ ष्टमेवेंष्टथग पृच्छति ॥ स्वयमिति ॥ आहुकः उ
ग्रसेनः ॥ असत् पुत्रो यस्य ॥ अतएव जीवनमात्रमेव पृष्टं अनुजः सदेवकः ॥ हृदीकसुतः कृतवर्मा ॥ जयंतादयः

= शूरो मातामहः ॥ कच्चिदास्ते सुखं मारिष ॥ मातुलः सानुजः कच्चित्कुशल्यानकदुंदुभिः ॥ सप्त स्व
सारस्तत्पत्न्यो मातुलान्यः सहात्मजाः ॥ आसते सस्नुषाः क्षेमं देवकीप्रमुखाः स्वयं ॥ कच्चिद्राजाहुको जीव
त्यसत्पुत्रोस्य चानुजः ॥ हृदीकः ससुतोऽक्रूरो जयंतगदसारणाः ॥ आसते कुशलं कच्चिद्ये च शत्रुजिदाद
यः ॥ कच्चिदास्ते सुखं रामो भगवान्सात्वतां प्रभुः ॥ प्रद्युम्नः सर्ववृष्णीनां सुखमास्ते महारथः ॥ गंभीररयोऽनि
रुद्धो वर्द्धते भगवानुत ॥ सुषेणश्चारुदेष्णश्च सांबो जांबवतीसुतः ॥ अन्ये च कार्ष्णिप्रवराः सपुत्रा ऋषभा
दयः ॥ तथैवानुचराः शौरेः श्रुतदेवोद्धवादयः ॥ सुनंदनंदशीर्षण्या ये चान्ये सात्वतर्षभाः ॥ अपि स्वस्त्या
सते सर्वे रामकृष्णभुजाश्रयाः ॥ अपि स्मरंति कुशलमस्माकं बद्धसौहृदाः ॥ भगवानपि गोविंदो ब्रह्म
ण्यो भक्तवत्सलः ॥ कच्चित्पुरे सुधर्मायां सुखमास्ते सुहृद्वृतः ॥

कृष्णभ्रातरः ॥ सर्ववृष्णीनां मध्ये महारथः ॥ गंभीररयः युद्धे महावेगः ॥ वर्द्धते मोदत इत्यर्थः ॥ श्रीकृष्णस्याप
त्यानि कार्ष्णयः तेषु प्रवराः ॥ सुनंदनंदशीर्षण्यो मुख्यो येषां ते ॥ भगवानपि सुखमास्ते इति प्रश्नस्यानौचित्य
माशंक्याहाउरइत्यादि ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नगवतोऽत्रावस्थाने हि लोकानां मंगलं नान्यथेत्याशयेनाह्लाच उक्तिः॥ मंगलायतस्त्रायायाः क्षेमाय लब्धपा
लनाय त्मवायत्वड्भवाय॥ अनंतसरवः बलस्तइमहायाः अर्चिताः सर्वैः पूजिताः परमानंदं यथा भवतीति म
हापोत्सविकाः वैकुंठनाथा उच्चराः यस्य पादस्रुसूषणामेव स्वव्यंतप आदिष्टं यं यत्कर्म तेन मत्त्वलामा
दयाः संख्येषु हे श्री कृष्ण बलेन निर्जित्य तदा शिवः देवलोकपात्पारिजातादीनाब्जाछ्वस्ता वद्दमा

भरतनद्र

मंगलाय च लोकानां क्षेमाय च लवायवाश्चाश्लेयद्भक्तलां लोधा बाधोऽनंतसुखाः उमा आयक्षा इत्यालि
ः२ अदं दैर्गुण्यायांबद्धर्याय दवोऽर्चिताः॥ क्रीडंति परमानंदं महापोत्सविकाः स्वायत्पादभुशुष मितापार
ाण्यकर्मणा मत्यादयो ह्यष्ट महप्रयोचिताः॥ निर्जित्य संख्ये त्रिदशांसदाशिवो हरंति वत्रोंद्र जातीदय
ववल्लीचिताः॥ यत्त्वाङ्घ्रिदंडाप्सुदयाउजीविनो यभुपवीराद्यऽकृतो सयामुक्तः॥ अत्रिक्षमंत्यं ६१
त्रिलिराहतांबलाः सत्तां उधर्मा पुरसन्नमोचितां कश्चिन्नो नामयंतातपत्र ष्टे ज्ञाविताः सिद्धोऽत्र ल
ब्धमानोऽवधातः किं वा तान चिरोचिताः॥

शचीतन्यादउचिताः यत्त्वाङ्घ्रिदंडप्रसादोपजीविनः उधर्मामंत्रि निरविञ्चाप्यंति मनोविंदः उरवमाम्नोक्ति
गतपंचमश्लोकेनाह्वयाः इदानीं तस्यैव कुशलं पृच्छति कच्चिदिति पंक्तिः अनामयं आरोग्यं नल स्वो मानो
येन वंध्य स्यात् सकाशात् हा किंवाते प्रभुतरवधाताः तिरस्कृताः यत आत्रिरैश्चिताः बहुकालं तत्र स्थिताः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

अद्भुतमीहामात्तरितिं उरटं सुवर्णं स्फुरत्सुरटमौलियं स्याप्सितमश्रीत्यादित्य स्येतीनिश्च त्ययः॥ अपीच्यं
अति सुंदरं दृश्यत इति दर्शनं रूपं यस्य तडिद्धाससीयस्येति श्याममिति त्विषदाल्यां विघुष्टं तमेघोपम
द्युतिना॥ अद्भुतं च विकारां तमं दाहोत्तीर्णयकांचनेतन्मये कुंडले यस्य कृतजाक्षं संदलादत्यारक्षणे चं।
अत्र तेजो विषमं तं विनाशयंतं नीहारं हिमं गोपतिः सूर्य इवासंनिकर्षे समीपे ददर्श दृष्ट्वा च अमो कर

= मात्तुर्गसंगतो वीरः स तदा त्वग्रनंदनो ददर्श उमन्घंकं विदूह्यमानोऽत्र तेजसा॥ अंगुष्ठमात्रममलं
स्फुरत्सुरटमौलिनं॥ अपीच्यदर्शनं श्यामं तडिद्वाससमच्युतं॥ श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुं तप्तकांचनकुं
डलं॥ क्षतजाक्षं गदापाणिमात्मनः सर्वतो दिशं॥ परिभ्रमंतमुल्कालं भ्रामयंतं गदां मुहुः॥ अस्त्रतेजः
स्वगदया नीहारमिव गोपतिः॥ विधमंतं संनिकर्षे पर्यैक्षत क इत्यसौ॥ विधूय तदमेयात्मा भगवा
न् धर्मगुप् विभुः॥ मिषतो दशमास्यस्य तत्रैवांतर्दधे हरिः॥ ततः सर्वगुणोदर्के सानुकूलग्रहोद
ये जज्ञे वंशधरः पांडोर्भूयः पांडुरिवौजसा॥

[illegible]पर्यैक्षत इति तर्कितवान्॥ अमेयात्मा कथं तद्विधूतवान् नित्यवितर्क्यरूपः॥ धर्मं गोपायतीति धर्मगुप्॥ दश
मास्य[illegible]रिक्षेघमस्य तस्य मिषतः पश्यतः यत्र दृष्टः तत्रैवांतर्हितः न त्वन्यत्र गतः॥ यतो विभुः सर्वगतः॥ उदर्कं उत्तरं
फलं सर्वगुणानामुत्तरोत्तरविकाससूचके लग्ने तत्र हेतुः॥ अनुकूलैरन्यैर्ग्रहैः सहितानां [illegible]ग्रहाणामुदयो
यस्मिन्॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नृ२

= जातकं ज्ञातकर्म मंगलं ब्राह्मणाहो वराजश्रेष्ठाः शवनं शोचनस्यमन्यथा बवञ्छिघतेनालं तावन्नाभोति हुतकस्य
छेनालेततः स्वस्त्यौं हुतकं ऽविधीयत इति स्वचनात्ततः हं ज्ञाहाला आसानं वा प्रज्ञातीर्थं उत्रीय लिउण्य
वालो उत्रे जाते व्यतीपाते दत्तं सवति चाकृत्यमिति स्मृतेः। देवाश्च पितरश्चैव उच्चे जाते हि द्विजन्मनो। आयां
ति हिस्पत्रे ब्रह्मणाहमिति वाश्च वशः। हे पौरवर्षभ कुरूणां कुरुवंश्यानां क्षुले ऽल्पे अस्मिन् इह जातं दैवे

= तस्यप्रीतमना राजा विप्रेभ्यो धौम्यप्रमुखादिभिः। जातकं कारयामास वाचयित्वा च मंगलं। हिरण्यं गाः म
५४ ग्रामाश्च हस्त्यश्वान्नृपतिर्वराक्षाप्रादास्वन्नं च विप्रेभ्यः प्रज्ञातीर्थे सतीर्थविलोलतस्नु ब्राह्मणाः ५५
राजानं प्रश्रयानतं। पवयस्य स्मिन्प्रजातं ते कुरूणां पौरवर्षभ। दैवेनाऽप्रतिघातेन शुक्ले संप्रत्युपस्थि
विरोतो वोऽनुग्रहार्थाय विष्णुना प्रभविष्णुना। तस्मान्नाम्ना विष्णुरात इति लोके भविष्यति। नि ५
तेन संदेहो महाभाग वृत्ते नामहाभाग। उविधि रुवाच॥॥ ब्रह्मवंश्यान्नर्षीणां शोकानम
नः। अनुवर्तिता द्विधयशसां साधुवादेन सत्तमाः॥ च१ ब्रिवोऽनुग्रहार्थाय यस्मात्प्रभव नद्दील
नाकथंभूतेनाऽप्रतिघातेन दुर्वारेण। संस्थानाशं उपेयुषि गतेसति वोऽनुग्रहार्थाय यस्मात् ... महाभागवतश्रेष्ठो महाकुल
नश्री विष्णुनारातो दत्तः तस्मात् लोके विष्णुरात इति नाम्ना ख्यातिं महाभागवत ... विख्याती ... भविष्यति
नाम ... इति तं राजानं ब्राह्मणाः ... रिति ... महाभागवतो विख्यातो ... परमभागवतः॥
अपि ... साधुवादेन यशसां समकीर्त्या अनुवर्तिता ... विख्यातो ... परमभागवतः

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

...न्तस्य तस्य ... स्तीत्याह । यत्र दिति । असद्धा... देहादिसेवातः ततस्थैः ... तद्गुणैः प्रकृतिकार्यैः ... गुणैः ...
...तस्यापि संबंधेन नापि न युज्यत इति । यत्र देवशास्त्येशनो (ईशनं) ईश्वरत्वं ... स्थोऽपि न ... ईश्वरत्वं ... बुद्धिर्न युज्यते तदाश्रया ...

= तत्रैव स्त्रीसंगादिभिः संसारप्रतीतेः कथं भगवान् तीर्ण इत्युच्यते तत्राह । उद्दामेति द्वाभ्यां । यासां उद्दामः गंभीरो यो
भावोऽभिप्रायः तस्य पिशुनः सूचकोऽमलो वल्गुः सुंदरो हासो व्रीडावलोकश्च तैस्ताभिर्निहतः । अमदनः । अपि महादे
वोऽपि संमुह्य स्वलज्जया चापं पिनाकं अजहात् । एवं प्रभावाः स्त्रिय इत्येतावद्भिर्वक्ति । यस्य भगवतो मोहि
तो रूपेण महेशोऽपि मोहित एव प्रताश्च ताः विलासा एवेति तथोक्ताः । कुहकैः कपटैर्विभ्रमैः । यस्येंद्रियं मनो
विमथितुं न शेकुः ॥ तं श्रीकृष्णं अयं प्राकृतो लोकः । आत्मौपम्येन स्वसमादृशेन संगिनं मनुजं मन्यते अज्ञ
हेतुः । व्यापृण्वानं यथा प्रियमाणं । यतोऽयमबुधः । अतत्त्वज्ञः । अतत्त्वपेक्षायामैश्वर्यलक्षणमाह एतदिति । ईशस्ये

= उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीडावलोकनिहतो मदनोऽपि यासां । संमुह्य चापमजहात्प्रमदोत्तमास्ता
यस्येंद्रियं विमथितुं कुहकैर्न शेकुः ॥ तमयं मन्यते लोको ह्यसंगमपि संगिनं । आत्मौपम्येन मनु
जं व्यापृण्वानं यतोऽबुधः ॥ एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः । न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्त
दाश्रया ॥ तं मेनिरेऽबला मूढाः स्त्रैणं चानुव्रतं रहः । अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वरं मतयो यथा ॥ इति श्रीमद्भागवते

नमैश्वर्यं नाम तदेवाह किं तत् ईशनं प्रकृतिस्थोऽपि तत्स्थाप्यगुणैः सुखदुःखादिभिः सदा न युज्यत इति यतः । यथा आ
त्मस्थैः आनंदादिभिः । आत्माश्रयाऽपि बुद्धिर्न युज्यते तद्वद्वा वैषम्ये दृष्टांतो वा । आत्मस्थैः स्वप्रकाशादिभिर्यथा
तत्स्थैः आनंदादिभिः । एवं वा अस्मदादिदेहः । तत्रस्थैर्गुणैः । तदाश्रया बुद्धिः तदुपाधिर्जीवो युज्यते एवं प्रकृतिस्थोऽपि न
बुद्धिर्युज्यत इति । एवं वा अस्मदादिदेहः । तत्रस्थैर्गुणैः । तदाश्रया बुद्धिः तदुपाधिर्जीवो युज्यते एवं प्रकृतिस्थोऽपि न
युज्यत इति यतः । एतदीशनमीशस्येति । तत्त्वतोऽपि तस्य तत्त्वेन ज्ञानं ... त्याह । तं स्त्रैणं आत्मवश्यं रहः एकां
तेऽनुव्रतं अनुरक्तं च मेनिरे । अबला मूढाः । अप्रमाणविदः । प्रमाणमियत्ता महिमानमजानंत इत्यर्थः । ईश्वरं क्षेत्रज्ञं मतयः
स्वाधीनं स्ववशं योगिनं मन्यते तद्वत् ... यथा तासां मतयः कल्पनाः । तथा तमीश्वरं स्त्रैणादिरूपं मेनि
रे इत्यर्थः ॥ ॥ अथ मे एकादशः ॥ ॥ स्क १

प्रथा १

स्क० १ यथा ... अध्याय ११ ...

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ऽशेषकोशयत्र संगायते गोविंदं हादिविश्वराला ... शेषतदेवा यः परीक्षिज्जन्म ... एवंतेनाः ॥ परीक्षितो यथा
... कर्मविलापयनं संक्षेपावपांडुपुत्राणां ... कृष्णकृपोदयमिति प्रतिज्ञाय परीक्षिता ... राज्य ... तिहपिता
... सप्तमाध्याय मारभ्य निरूपिता इदानीं ... इति कथ्यते ... दशवके ... इति ॥ अश्वत्थामा ...
... विशिष्टे न तस्य जन्मेत्या दिकुरुदिग्भ्रमरेणा वधः ॥ स परीक्षितःकेल्य देहेल्यक्ता ... प्रार्थये नला ...

= शौनक उवाच ॥ अश्वत्थाम्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा । उत्तराया हतो गर्भ ईशेनाजीवितः पुनः ॥
१२ तस्य जन्म महाबुद्धेः कर्माणि च महात्मनः । निधनं च यथैवासीत्स प्रेत्य गतवान्यथा ॥ तदिदं श्रोतु
मिच्छामो गदितुं यदि मन्यसे । ब्रूहि नः श्रद्दधानानां यस्य ज्ञानमदाच्छुकः ॥ सूत उवाच ॥ अपीपलद्धर्म
राजः पितृवद्रंजयन्प्रजाः । निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः कृष्णपादानुसेवया ॥ संपदः क्रतवो लोका महि
षी भ्रातरो मही । जंबूद्वीपाधिपत्यं च यशश्च त्रिदिवं गतं ॥ किं ते कामाः सुरस्पार्हा मुकुंदमनसो द्वि
जाः । अधिजह्रुर्मुदं राज्ञः क्षुधितस्य यथेतरे ॥

... गदितुं यदि मन्यसे तर्हि ब्रूहीति यस्य ज्ञानमदाच्छुक इति श्रवणेच्छायां कारणं ॥ निःस्पृह
या मीत्याह ... अपीपलदिति त्रिभिः ...
... पिताः श्रीकृष्ण ... अपीपलद्दितिप ...
पित् ... वदपीपलत्पालयामास ॥ क्रतवः ... पार्जिता लोकाः ॥ सुरस्पार्हाः सुराणां स्पृहणीयाः ... कं
मा क्षिप्रया राज्ञः किं सुखं प्रीतिं विधिजह्रुः ... अर्थः ... उक्तं ... मनो ... क्षुधितस्य ... कम
... न ... स्वर्ग ... रत्ना ...

म॰

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

स्थनाय २   न ३

= प्रजानामविता रक्षकः ॥ मानवः मनोः पुत्रः ॥ ब्राह्मणेषु हितः ॥ सत्यप्रतिज्ञश्च श्रीरामो यथा ॥ उशीनरदेशाधिप
× तिः शिविः येन स्वमांसं दत्त्वा शरणागतः कपोतो रक्षितः ॥ ज्ञातीनां ज्ञातीनां यच्चिन्तां च यशो विस्तारको दौष्मन्तिर्भ
रतस्त्वा अर्जुनयोः पार्थकार्त्तवीर्ययोः ॥ हिमवानिव सतां निषेव्यः ॥ अग्न्यगातिकद्वे नवद्वेवन्निति कुः क्षन्ता

= ब्राह्मणानुः ॥ ॥ पार्थ प्रजानां विता मासा ज्ञातिर्हिक्ष्वाकुरिव मानवः ॥ ब्रह्मण्यः सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्य
× था ॥ एष दाता शरण्यश्च यथा ह्यौशीनरः शिविः ॥ यशो वितनिता श्रीमानीदौष्मन्तिरिव पञ्चनां यत्विनाम श्र
श्रीरेष तुल्यश्चार्जुनयोर्वीर्ययोः ॥ क्षन्ताशङ्ववद्धर्षे सत्वद्रुद्रवद्रुद्रः ॥ सूर्योऽद्रुद्रवविक्रांतो निषेव्यो हिम
वानिव तितिक्षुर्वसुदेवात्सोम हि सः ॥ पितरौ विवौ पितामह सममः साम्ब्यो प्रसादे गिरिशोपमः ॥ आश्रयः
सर्वभूतानां यथा देवो रमाश्रयः ॥ सर्व सदृगुणमाहात्म्य एष कुलमतुव्रतः ॥ रंति देवश्चवोदारो यया तिरिवधा
र्मिकः ॥ दृत्याविलिसमः कुलप्रह्लाद इव सद्गृहः ॥ आहवैषोऽश्वमेधानां वृष्णानां पर्युपासकः ॥ राजधीमा
न यितासाम्राज्योत्थ यामिनीनां ॥ निग्रहीता कलेरेष धुवो धर्मस्य कारणात् ॥ तद्गृकादात्मनो मुत्युं हि जडु
त्रोपसर्जितान् ॥ प्रएस्य तं उपसृत्य सुकृक्षसंगाः पदं हरेः ॥ जिज्ञासितात्मयाथात्म्यो मुनेर्व्यास सुतादसौ ॥ हित्वे
दं स्वपगंगायां यास्यत्यऽद्धाऽकुतोभयं ॥
श्री व्यामाता पितरौ विव समहिम्नः ॥ पितामहो ब्रह्मा तेन सममः साम्ये सम्बन्धोरमाश्रयो हरिः ॥ सर्वैः सद्गुणैर्येन्मा हात्म्यं त
× स्येव श्रीकुलवल्पाः ॥ सद्गुह इवः ग्रहः अनि निवेशी यस्मा ॥ आहर्ता कर्ता ॥ हिजपुत्रेणप्रेरितात्तक्षकात् आत्मनो मृत्यु
उपसृत्यहरेः पदं प्रपस्यते नलिष्यतिन्तद्वालिख... तमात्मनो याथात्म्यं येन सः ऽद्वंशरीरं गंगायां हित्वा अकुतोभ

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ध्यायापचितिः पूजा येः परीक्षिदिति नाम ... यस्मात्प्रभुः समर्थः महाराजे दृष्टं पु
रुषं अनुध्यायन् इह दृश्यमाने भुवने भ्यः मध्ये ... परीक्षेत अयमसौ भवेदिति नो वा इति हि
वारयेदतः परीक्षिदिति ख्यातः पूर्वं दृष्टमिति वा पाठः शुक्लः शुक्लपक्षे यथा उडुपः चन्द्रः यथा का
ष्ठाभिः पंचदशकलाभिः आपूर्यमाणो वर्द्धते एवं पितृभिः युधिष्ठिरादिभिः कामैश्च पुष्टिकलाभिश्च

इति राज्ञ उपादिश्य विप्रा जातककोविदाः॥ लब्धापचितयः सर्वे प्रतिजग्मुः स्वकान्गृहान्॥
स एष लोके विख्यातः परीक्षिदिति यत्प्रभुः॥ पूर्वं दृष्टमनुध्यायन्परीक्षेत नरेष्विह॥ स राजपु
१५ त्रो ववृधे आशु शुक्ल इवोडुपः॥ आपूर्यमाणः पितृभिः काष्ठाभिरिव सोऽन्वहं॥ यक्ष्यमाणोऽश्वमे
न ज्ञातिद्रोहजिहासया॥ राजा लब्धधनो दध्यौ नान्यत्र करदंडयोः॥ तदभिप्रेतमालक्ष्य भ्रातरोऽच्यु
तचोदिताः॥ धनं प्रहीणमाजह्रुः उदीच्यां दिशि भूरिशः॥ तेन संभृतसंभारो धर्मपुत्रो युधिष्ठि
रः॥ वाजिमेधैस्त्रिभिर्भीतो यज्ञैः समयजद्धरिं॥ ३४॥ इति श्रीभागवते प्रथमस्कंधे द्वादशोऽध्यायः॥॥॥

यक्ष्यमाणो वक्ष्ये पूर्वमपहृत्य प्योक्तादश्वमेधावसरे सप्रकारं कथयति। ज्ञातिद्रोहस्य हानेच्छया य
क्षमाणः॥ करदंडयोरन्यत्र ताभ्यां विना न लब्धधनः॥ दध्यौ चिंतयामास। करदंडस्य परिज्ञानलक्षणमात्रोपक्षी
णत्वात्॥ प्रहीणं मरुत्तस्य यज्ञे त्यक्तं सुवर्णपात्रादिकमानीतवंतः॥ संभृतसंभारः संपादितयज्ञोपकरणः॥ भी
तो ज्ञातिद्रोहात्॥ ३४॥ प्रथमे द्वादशः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

तेषु विदितेषु धृतराष्ट्रः धृतराष्ट्राद्वैश्यायां जातः। गौतमः कृपः यमौ नकुलसहदेवौ अन्याश्च स्त्रियः मत्स्यसुताज्ञया
तन्मयाः पुनर्गृहं गताः सैरन्ध्रीककृष्णविरहे मोहाच्छिक्यारूढयशा मत्स्यसुता सत्यवती ...। तेषां कृष्णविरहात् सहसा
के कुत्यन्नायेनाहो मसंगताहितिद्वाख्यां। सतां संगाद्वेतोर्मुक्ताः पुत्रादिविषयोद्भवः संयोगे न सः॥ सद्भिः कीर्त्यमानं कृष्णचरितं
यस्य यशः सकृदप्याकर्ण्य मत्संगं त्यक्तुं न शक्नोति दर्शनादि किं पुनस्तस्मिन् इत्यादि कृष्णेन्यस्य ग्राह्यधीर्येयं पान्तं
=॥ आमन्त्र्य चास्य तु ज्ञातः परिषद्भ्याः सविवाद्यतं। आरुरोह रथं केचित्परिप्लुवोऽभिवादितः॥ पुत्रसंदीप
दीप्तान्तीविराटतनया तथा। गान्धारी धृतराष्ट्रश्च युयुत्सुर्गौतमो यमौ॥ वृकोदरश्च धौम्यश्च स्त्रियो मत्स्य
सुताद्यः॥ न सेहिरे विमुह्यन्तो विरहं शार्ङ्गधन्वनः॥ सत्संगान्मुक्तदुःसंगो हातुं नोत्सहते बुधः॥ कीर्त्यमानं
यशो यस्य सकृदाकर्ण्य रोचनं। तस्मिन्न्यस्तधियः पार्थाः सहेरन्विरहं कथं॥ दर्शनस्पर्शसंलापशय
नासनभोजनैः॥ सर्वे तेऽनिमिषैरक्षैस्तमनुद्रुतचेतसः॥ वीक्षन्तः स्नेहसंबद्धा विचेलुस्तत्र तत्र ह॥ न्यरुन्धन्
उद्गलद्बाष्पमौत्कंठ्याद्देवकीसुते॥ निर्यात्यगाराक्नोऽभद्रमिति स्याद्बान्धवस्त्रियः॥ मृदंगशंखभेर्यश्च वीणा
पणवगोमुखाः॥ धुन्धुर्यानकघंटाद्या नेदुर्दुन्दुभयस्तदा॥
अनिमिषैर्नेत्रैस्तमेव वीक्षमाणास्तत्र तत्रार्हणान्यस्य नाघ्र्यं चलन्ति स्म। यतः स्नेहेन सम्यग्बद्धाः। अत एवानन्तं अनु
आतालिहे ...नां स्त्रियेषां आगारान्निर्याति निर्गच्छति सति औत्कंठ्याद्धेतोः उद्गलद्बाष्पवत्वाद्बाष्पमश्रु कान्यरुन्धन्
ते न न्यरुन्धन्॥ तत्र हेतुः॥ अभद्रं नो स्यादिति अस्मंगलं मा भूदिति। तदर्थे मृदंगादयो दशवाद्यभेदाः॥

प्रेमव्रीडास्मितसर्वमीक्षणाय्यासाता॥ गुडाका निद्रा तस्या ईशो जितनिद्रो ऽर्जुनः। वदनेन्वामरेजगहस्तु
न स्तुवलि। श्रीकृष्ण॥ सत्याः श्रीकृष्णे तासामथ्य लिचारातो। किं त्वनात्तु रूपा श्च तास्त्व तु रूपा श्च निर्गुणस्यप
रमात्मस्य सुखीत्सवे व्यादयोऽनन्तु रूपाः गुणात्मनो मायोपनाद्यावतारे स्वरूपाश्च त्यर्थ॥ सर्वासांकृ
ष्णा मनोहरत्व पनिवदोऽपिरूर्मिमत्याः सत्याः तं संजल्पमस्यानंदत्रित्यर्थः॥ तत्र तेजसोदर्योद्यतिशये
नविस्मितास्याः सखीस्योऽन्याः स्त्रियः कथयंति नात्र विस्मयः कार्यः साक्षादीश्वरत्वादस्येति सवाशति
प्र० ११ भासामावशिखरारूढाः कुसुमनायेदि दृष्ट्वा यावदृष्टाः कुसुमैः कृष्णे प्रेमव्रीडास्मितेक्षणाः॥ सि
तासपद्मं जयाद्रसुक्तादामविरचितोरत्नदंडं गुडाकेशाः प्रियः प्रियतमस्य हारे स्तुवःसात्यकि श्चेव ४३
व्रजनेनपरमाद्भुताविकीर्यमाणाः कुसुमैरेजे मधुपतिः पथि श्रुयंताशिषः सत्यास्तत्र तत्रद्विजेरितः
न तुरूपा स्वरूपा श्च निर्गुणस्य गुणात्मनः॥ अन्योन्यमासीत्संजल्प उत्तमश्लोकचेतसां कौरवेंद्रपुर
स्त्रीणां सर्वश्रुतिमनोहरः॥ स वै किलायं पुरुषः पुरातनो य एक आसीदविशेष आत्मनि॥ अग्रे गुणेभ्यो
जगदात्मनीश्वरे निमीलितात्मन्निशि सुप्तशक्तिषु॥
वेषाणोकिलेतिप्रसिद्धप्रमाणाघोतनीयएक एवाद्वितीयः पुरुष आसीत्स एवायं श्रीकृष्णः॥ कुत्रासीत्तत्राह
विशेषआत्मनिनिः प्रपंचे निजरूपे। कदा अग्रे गुणेभ्यः गुणक्षोभात्पूर्वं तथा निशि प्रलये च। तस्य लक्षणं जगदात्म
जीवे निमीलितात्मनि निमीलितात्मन्निति सुप्तशक्तिषु तत्पदं जातादेक वचनं ईश्वरे लीन रूपेषु जीवेषु सत्स्वित्यर्थः।
जीवानां अहत्वात्कथं लयस्तत्राह सुप्ताशक्तिषु सतीषु जीवोपाधिरूपतत्त्वादि शक्तिलय एव जीवलय इ
त्यर्थः॥

ननु नामरूपविधानेन कथं पुरुषार्थप्राप्तिः शास्त्रकृता अयमभिप्रायः रूपनामानुविधानेन जीवः शास्त्रकृत्ये सवर्णादिना नरदेहो
(न वति तत् खित्र सृष्टिः ततो ज्ञानेनो मत्या मोक्षा लक्षणः पुरुषार्थः ... २ स्थितौ

तदेवं सृष्टेरादौ प्रलयानंतरं स्वनिः प्रपंचावस्थानमुक्त्वा सृष्टिप्रलययोर्मध्ये प्रपंचावस्थानमाह ॥ स एव
व अयं प्रकृतस्वरूपस्थितिरेव प्रकृतिं अतः संसार अधितिष्ठति वा ॥ शृणु तत्र सृष्टिप्रवाहस्यानादित्वात्
क्रीडन्तीं निजवीर्यचोदितां स्वकालशक्तिप्रेरितां स्वांशभूतानां जीवानां मायां मोहिनीं अत एव सिसृक्षतीं
सृष्टुमिच्छन्तीं ॥ किमर्थमत अनुससार अनामरूपे आत्मनि जीवे रूपनामनी विधातुमिच्छन् उपाधिसृष्ट्या जी
वानां भोगायेत्यर्थः ॥ कर्माणि च विधानं वेदात्मकं तदानित्याह ॥ शास्त्रकृदिति ॥ अस्य दर्शनमति दुर्लभम्
(उक्तार्थ...)

स एव भूयो निजवीर्यचोदितां स्वजीवमायां प्रकृतिं सिसृक्षतीं ॥ अनामरूपात्मनि रूपनामनी
विधित्समानोऽनुससार शास्त्रकृत् ॥ स वा अयं यत्पदमत्र सूरयो जितेंद्रिया निर्जितमातरिश्वनः ॥
पश्यंति भक्त्युत्कलितामलात्मना नन्वेष सत्त्वं परिमार्ष्टुमर्हति ॥ फा· क्ला सादैवतं
२२

स्मात् किंच त्विमित्याह ॥ स वै अयं यस्य पदं स्वरूपं अंघ्रिं वा निर्जितो मातरिश्वा प्राणो यैः ॥ ब्रह्ममार्गे तेषु
ये एव पश्यंति ॥ केन भक्त्या उत्कलितं उत्कंठितोऽमलो य आत्मा बुद्धिस्तेन हे शणु तेन यथा बुद्धौ तिष्ठते ॥ बु
द्धि वेमत्व स्यात्ययमेव हे त्वरित्याह ॥ ननु हे सखि एवमेव सत्त्वं बुद्धिं परिमार्ष्टुं सम्यक् शोधयितुमर्हति न
तु योगादय इत्यर्थः ॥ यद्वा तु अहो एष सत्त्वं ज्ञानं परिमार्ष्टुं नाशयितुं दूरगमनेन अप्रत्यक्षीभवितुं नार्हति
२३ किंत्वनेन सहैव गंतव्यमित्यर्थः ॥ ननु हे सखे मनः शोधयितुमर्हति न नु अर्हत्येवा कर्मणा मलो
(ननु मनसा कथं मनः शुध्यतीति तत्राह कर्मणा न भवतीत्याह ॥ ननु ... सत्वे मनः
(तस्य अर्पणेन शोधकत्वमिति भावः ॥ ६

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ब्रह्म एव लोकमातेऽङ्ग ॥ हे सखे विधौ वेदे गुह्यरहस्यागमे श्रुव रहस्य निरूपकैः अनुगीतसत्कथः । अथ अनुगी-
तासु तस्याः कथा यस्य स एवार्यां गान प्रकारमाङ्ग ॥ य एक ईश इत्यादि । एवंभूतस्य नानावतारे कारणमाङ्ग ॥
यदा हीति तमो व्याप्ता धीर्येषां ते नृपाश्च अधर्मेण जीवंति केवलं प्राणाः इत्युक्तं तत्र तदा एष एव सत्वाय श्रिये
सत्वतः विशुद्धसत्वेन रूपाणि दधत् सगादीनि धत्ते प्रकटयति । युगे युगे तत्तद्वपुः रेखा सगं ऐश्वर्यं सत

२सर२

४८ सर्वाश्रयं सत्व्य अनुगीतसत्कथो वेदे गुह्येषु च गुह्यवादिभिः ॥ य एक ईशो जगदात्मलीलया
सृजत्यवत्यत्ति न तत्र सज्जते । यदा ह्यधर्मेण तमोधियो नृपा जीवंति तत्रैष हि सत्वतः किलाध
त्ते भगं सत्यमृतं दयां यशो भवाय रूपाणि दधद्युगे युगे । अहो अलं श्लाघ्यतमं यदोः कुलं अहो ४८
अलं पुण्यतमं मधोर्वनं । यदेष पुंसामृषभः श्रियः पतिः स्वजन्मना चंक्रमणेन चांचति ॥
(प्रत्याशास्वीशाय मानं कर्म यत्र हतैस्मृतं । क्रियमाणं तु तत्कर्म सत्यमित्यभिधीयते २)

सत्यप्रतिश्रुत्वां ऋतं यथार्थोपदेशकत्वं दयां सर्वकृपां यशः अद्भुतकर्मत्वं विशेषतः श्रीकृष्णावतारस्योमा
पं वर्णयंति । अहो इति पंचभिः ॥ यदेष पुंसामृषभः श्रियः पतिः स्वजन्मना यदोः कुलं अंचति पूजयति
सत्करोति अतः श्लाघ्यतमं तत्र चंक्रमणेन च मधोर्वनं मथुरां सत्करोति । अतस्तत्पुण्यतममिति । तमेवार्थं स्पष्ट
यन्नलं तातिशये अलमिति । तत्रापि आश्चर्ये अहो इत्युक्तं ।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

चित्सुखेन पद्यमिदं व्याख्यातमस्ति। ६

आनर्त्तैः श्रूयमानस्य हरेर्निर्विशेषवंद्युतिः। एकादशे रतिः सम्यक्कथ्यते द्वेंद्रस्य वर्ण्यते॥ अत्र वेसद्वैत्यौरवद
चदद्यजनोरणां उल्लसद्गुल्लदीपालिखद्ध्वरं प्रवराविशत्॥ शश्चक्रहस्तमुद्धाशदरवरं पांचजन्यं शंखं दध्मौ।
वादितवान्॥ ततो यद्भयं तस्य नाशयावहं प्रत्युद्ययुः प्रजाः सर्वा भर्तृदर्शनलालसाः औत्सुक्यं याः सतां॥ तत्र तत्र
रे. उपनीतबलयः पूजोपनीताः समर्पिताः बलयः उपायनानि याभिः॥ निरपेक्षे चित्तमिन्नादरेण समर्पणे दृष्टांतः॥ रवेर्दीपमि

श्रीसूत उवाच॥ आनर्तान्स उपव्रज्य स्वृद्धांजनपदान्स्वकान्॥ दध्मौ दरवरं तेषां विषादं शमय-
न्निव॥ स उच्चकाशे धवलोदरो दरोप्युरुक्रमस्याधरशोणशोणिमा॥ दाध्मायमानः करकंजसंपुटे यथा-
ब्जखंडे कलहंस उत्स्वनः॥ तमुपश्रुत्य निनदं जगद्भयभयावहं॥ प्रत्युद्ययुः प्रजाः सर्वा भर्तृदर्शनलाल-
साः॥ तत्रोपनीतबलयो रवेर्दीपमिवादृताः॥ आत्मारामं पूर्णकामं निजलाभेन नित्यदा॥ प्रीत्युत्फुल्लमुखाः प्रो-
चुर्हर्षगद्गदया गिरा॥ पितरं सर्वसुहृदमवितारमिवार्भकाः॥ नताः स्म ते नाथ सदांघ्रिपंकजं विरिंचिवै-
रिंच्यसुरेंद्रवंदितं॥ परायणं क्षेममिहेच्छतां परं न यत्र कालः प्रभवेत्परः प्रभुः॥ भवाय नस्त्वं भव विश्वभाव-
न त्वमेव माताथ सुहृत्पतिः पिता॥ त्वं सद्गुरुर्नः परमं च दैवतं यस्यानुवृत्त्या कृतिनो बभूविम॥

वेति पितरमर्भका इव तं सर्वसुहृदमवितारमूचुरित्यन्वयः॥ सुहृत्त्वेनैवावितारं न तु कामेन॥ अत्र हेतु-
रात्मारामं॥ तत्रापि हेतुः॥ परमानंदनिजस्वरूपलाभेनैव पूर्णकामं॥ विरिंचो ब्रह्मा वैरिंच्याः सनकादयः॥ इह संसा-
रे क्षेममिच्छतां परायणं॥ कुतः॥ परे ब्रह्मादीनां प्रभुरपि कालो यत्र न प्रभवेत्॥ अतः सदा यद्वा भवाय नोऽस्मा-
कं भव हे विश्वभावन॥ कृतिनः कृतार्था बभूविम जाता वयं॥ स उच्चकाशे दरः शंखः ध्मायमानः अतिशयेन
[illegible] इत्यन्वयः कथंभूतः धवलमुदरं य
[illegible]

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ऋता र्थत्वमेवाङ्ग॥ अहो भवता वयं सनाथाः स्मः। यद्यस्मात्तद्दरूपं पश्येम त्रिविष्टपानामपि दु र्दर्शनं यस्म
देवानामपि दुर्लभमित्यर्थः॥ ऐ मा स्मितं तदुक्तो ऐ स्मितं निरीक्षणं यस्मिन् तदाननं यस्मिन् तद्रूपं सर्वेषा
देहिनां नेत्राणां मङ्गलं यस्मिन्। अलकैः कवचं मन्द हास्ये मा ङ्ग॥ यद्धि यदा तो अंशुजाः कानो भवानितिपाठे नष्टानां
दृष्टीः अस्माननाहत्य अपसमार अपहाय जगाम। अक्रूरहस्तिनापुरं मधुरं समदुगांवा। तत्र तद्दर्शनं वि
यत्र३ / नी२
अहो सनाथा भवतास्म यद्वयं त्रैविष्टपानामपि दूरदर्शनं। प्रेमस्मितस्निग्धनिरीक्षणाननं पश्ये
रूपमव सर्व सौभगं॥ यर्ह्यम्बुजाक्षाऽपससार भो भवान् कुरून्मधून्वाऽथ सुहृद्दिदृक्षया। तत्राब्दकोटि
प्रतिमः क्षणो भवेद्रविं विनाक्ष्णोरिव नस्तवाऽच्युत॥ इति चोदीरिता वाचः प्रजानां भक्तवत्सलः। शृण्वा
नोऽनुग्रहं दृष्ट्या वितन्वन्प्राविशत्पुरीं॥ मधुभोजदशार्हार्हकुकुरान्धकवृष्णिभिः॥ आत्मतुल्यबलैर्गुप्तां
नागैर्भोगवतीमिव॥ सर्वर्तु सर्वविभव पुण्यवृक्षलताश्रमैः॥ उद्यानोपवनारामैर्वृतपद्माकरश्रियं॥
(वका ना न्मृका दी नां हृदि स्थितम चि)
नी२
वेनाओंध्याद रत्नोर्थ्या एवं तव नः त्वदीयानामस्माकमपीत्यर्थः॥ इति च एवं विधाः अन्या श्लोका विताभ्यः
शृण्वन् शाहदृष्ट्यामालिनं दीवलोकनेना ग्रहं कुर्वन् शौ द्वारकां प्रविवेशेति पंचभिः॥ मधुभोजदशार्हाद्यैर्गुप्तां र
क्षितां सर्वेषु ऋतुषु सर्वे विभवा पुष्पादि संपदो येषां तेषु पुण्यवृक्षाः लताश्रमाः लतामंडपाश्च येषु तैः उद्यानादिभि
स्तोयपद्माकराः सरांसि तैः श्रीः शोभा यस्यां तां। उद्यानं फलप्रधानोपवनं पुष्पप्रधानं। आरामः क्रीडार्थवनं।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ोपुरं पुरद्वारं द्वारं गृहद्वारं कृतानि कौतुकेन उत्सवेन तोरणानि यस्यां गरुडादिचिह्नांकिताः ध्वजाः स
द्वर्णपत्रांकिताः पताकाः। चित्राणां ध्वजपताकानामग्रैः अंतः प्रतिहत आतपो यस्यां संमार्जितानि निर्मा
र्गे मरजस्कानि महामार्गादीनि यस्यां। महामार्गा राजमार्गाः रथ्या इतरमार्गाः। आपणकाः पण्यवीथ्यः। चत्व
राण्यंगनानि। फलादिभिर्दिग्धांश्च अवकीर्णां प्रेष्यमाणां तां निशम्य श्रुत्वा वसुदेवादयः। प्रत्युज्जग्मुरिति चतुर्थे

गोपुरद्वारमार्गेषु कृतकौतुकतोरणां चित्रध्वजपताकाग्रैरंतःप्रतिहतातपां। संमार्जितमहामा
र्गरथ्यापणकचत्वरां सिक्तां गंधजलैर्हृष्टां फलपुष्पाकृतांकुरैः। द्वारि द्वारि गृहाणां च दध्यक्षतफले
क्षुभिः। अलंकृतां पूर्णकुंभैर्बलिभिर्धूपदीपकैः। निशम्य प्रेष्यमाणां तां वसुदेवो महामनाः। अक्रूर
श्चोग्रसेनश्च रामश्चाद्भुतविक्रमः। प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्च सांबो जांबवतीसुतः। प्रहर्षवेगोच्छ्वसित
शयनासनभोजनाः। वारणेंद्रं पुरस्कृत्य ब्राह्मणैः सर्वमंगलैः। शंखतूर्यनिनादेन ब्रह्मघोषेण चा
दृताः। प्रत्युज्जग्मू रथैर्हृष्टाः प्रणयागतसाध्वसाः। वारमुख्याश्च शतशो यानैस्तद्दर्शनोत्सुकाः। लसत्कुं
डलनिर्भातकपोलवदनश्रियः।

वयः। प्रहर्षवेगेन उच्छ्वसितानि उल्लंघितानि शयनादीनि यैः। ससर्वमंगलैः इत्यंतः वारणेंद्रं मंगलार्थं पुरस्कृताः
। सर्वमंगलैः शुभमंगलपुष्पादिपूर्णपाणिभिः। ब्रह्मघोषो मंत्रपाठः। प्रणयेन स्नेहेन आगतं साध्वसं संभ्रमो ये
। वारमुख्या नर्तक्यः प्रत्युज्जग्मुः। अयुतानि चेति तत्र कारस्य वं दिन श्रेत्यन्वयः। लसत्कुंडलैर्निर्भातानि या
पोलानि तैर्वदने श्रीर्यासां ता वारमुख्याः वेश्याः।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

यस्य मु[illegible]खं सर्व प्राणिनां हृ सा
सौंदर्यामृत पानाय पात्रं १

नटाः स्वरमालिनश्चतुराः॥ तालाद्यनुसारेण नृत्यंतो नर्तकाः॥ गंधर्वा गायकाः॥ सूताः पौराणिकाः॥ मागा
धा वंशशंसकाः॥ बंदिनस्त्वमलप्रज्ञाः प्रस्तावसदृशोक्तयः॥ ते सर्वे गायंति चेति चकारस्यान्वयः॥ यथाविधि
यैः सह यथोचितं तैस्तथा समागम्य सर्वेषां मानं कृतवानित्यर्थः॥ तदाह प्रह्वेति॥ प्रह्वत्वं शिरसा नतिः॥
अभिवादनं वाचा नतिः॥ आश्वास्य आसयं दत्वा श्वपाकानप्यभिव्याप्य वरैः अभीष्टदानैश्च मानं कृतवान् अश्व

२१ नटनर्तकगांधर्वाः सूतमागधवंदिनः॥ गायंति चोत्तमश्लोकचरितान्यद्भुतानि च॥ भगवांस्तत्र बंधू
नां पौराणामनुवर्तिनां॥ यथाविध्युपसंगम्य सर्वेषां मानमादधे॥ प्रह्वाभिवादनाश्लेषकरस्पर्शस्मि
तेक्षणैः॥ आश्वास्य चाश्वपाकेभ्यो वरैश्चाभिमतैर्विभुः॥ स्वयं च गुरुभिर्विप्रैः सदारैः स्थविरैरपि॥ आ
शीर्भिर्युज्यमानोऽन्यैर्वंदिभिश्चाविशत्पुरं॥ राजमार्गं गते कृष्णे द्वारकायाः कुलस्त्रियः॥ हर्म्याण्यारु ५१
रुहुर्विप्र तदीक्षणमहोत्सवाः॥ नित्यं निरीक्षमाणानां यदपि द्वारकौकसां॥ न वितृप्यंति हि दृशः॥ म ङ्गोः
श्रियो धामांगमच्युतं॥ श्रियो निवासो यस्योरः पानपात्रं मुखं दृशां॥ बाहवो लोकपालानां सारंगाणां पदांबुजं॥
[illegible] दिदृक्षा॥ तस्येक्षणे महोत्सवो यासां॥ यद्यपि तं नित्यं सदा अच्युतं निरीक्षमाणानामपि दृशो न तृ
प्यंति अत आह अंगं॥ कथं भूतं॥ श्रियः शोभाया धाम स्थानं॥ अंगं यस्य तं॥ एतदेवाभिनयेनाह॥ श्रियो लक्ष्म्या यस्योरः
[illegible] वक्षः॥ निवासः॥ यस्य मुखं सर्वप्राणिनां दृशां सौंदर्यामृतपानाय पात्रं॥ यस्य बाहवो लोकपालानां निवासः॥
[illegible]यंतीति सारंगाः भक्तास्तेषां यस्य पदांबुजं निवासः॥ निरीक्षमाणानां दृशां इति पूर्वेणान्वयः॥

यस्य बाहवो लोकपालानां
निवास

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

आर्यां तं प्रतिदर्शनात्सर्वमात्मनात्तुष्यापरिरेभिरे ततो हर्षितैः ततः समीपमागतमात्मजैः पुत्रैः गृहीतकं वस्मा
लिंगा यत्प्रस्वस्वयमालिंगितैरित्यर्थः। अत्र हेतुः। दुरंतभावाः गंभीराः सरित्प्रायाः। तदा च तासां नेत्रयोः निरु
द्धमप्यश्रुवाष्पं वैक्लव्यात्स्वैवश्यात् आश्रवत् ईषत्स्रुतं स्रावः। अतएव धैर्यहान्या विलज्जतीनां हे स्पष्टव
र्य चित्रं स्पष्टमिति। पार्श्वं गतः समीपस्थः। तत्रापि रहो गतः एकांते प्रवर्तते स्मा पदे पदे प्रतिक्षणं नवं नवमेव

स्वरूपोपक्षयाय एकवचनम्

तमात्मजैर्दृष्टिभिरंतरात्मना दुरंतभावाः परिरेभिरे पतिं। निरुद्धमप्यास्रवदंबु नेत्रयोर्विलज्जती
नां भृगुवर्य वैक्लवात्॥ यद्यप्यसौ पार्श्वगतो रहोगतस्तथापि तस्यांघ्रियुगं नवं नवं। पदे पदे का
विरमेत तत्पदाच्चलापि यच्छ्रीर्न जहाति कर्हिचित्॥ एवं नृपाणां क्षितिभारजन्मनामक्षौहिणीभिः परिवृ
त्ततेजसां। विधाय वैरं श्वसनो यथानलं मिथो वधेनोपरतो निरायुधः॥ स एष नरलोकेऽस्मिन्नवती
र्णः स्वमायया। रेमे स्त्रीरत्नकूटस्थो भगवान्प्राकृतो यथा।

अत्र केचित्त्वन्यायः का विरमेतेति। चलापि चंचलस्वभावापि। उक्तं श्रीकृष्णचरितं संक्षिप्याह एवमिति द्वाभ्यां।
क्षितेर्भाराय जन्म येषां। अक्षौहिणीभिः [illegible] परिवृत्तं सर्वतः प्रवृद्धं तेजः प्रतापो येषां। श्वसनो वायुर्वेणूनाम
न्योन्यसंघर्षेणानलं विधाय मिथो दाहेन यथोपशाम्यति तद्वत्॥ स्त्रीरत्नकूटस्थः उत्तमस्त्रीकदंबस्थः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नेस ३५

= सितातपत्रव्याजनेनेरूपछतोमंडितः॥ अर्कमंडलतुल्येन छत्रेण सहितः शंखं ऽच्छायापरिमंडलं वृत्तं तद्वैषु नविपुर्लैः शोभि
तः॥ अर्कमंडलस्योपमानं नक्षत्राणि पुष्पवृष्टेः चंद्रः परिभ्रमः छत्रमंडलाकारयोश्चामरव्यजनयोः चायंवृत्तमाला
याः॥ विद्युल्लेखा विशंगवासः सो ऽद्भुतोपमेयं यदि घनस्योपरि स्थितं ये विविंव तत्र लपत स्वं डौ सर्वतोन तत्राणि ऽस्यैव चनि
लिंचापद्वयं स्थिरं विद्युल्लेखा यदि स्यात् तर्हि सघनो यथा स्यात् तथा हरिर्बभाविति अर्थः॥ देवकीप्रसूतः ऽस्मा
नचंद्र इति मातृसौंदर्यादिगुणविशेषज्ञापनार्थं उक्तः॥ अष्टादशापि वस्तु देवस्य तत्र यो मातृत्वे ऽत्वात्तन्नमस्काराय एव

= सितातपत्रव्यजनेनैरूपछतः प्रसूनवर्षैरभिवर्षितः पथि॥ पिशंगवासा वनमालया बभौ घनो यथा ऽऽर्कः
चुपचापवैकृतैः॥ अविष्टस्तु गृहं पित्रोः परिष्वक्तः स्वमातृभिः॥ ववंदे शिरसा सप्त देवकीप्रमुखा मुदा॥
पुत्रमंकमारोप्य स्नेहस्नुतपयोधराः॥ हर्षविह्वलितात्मानः सिषिचुर्नेत्रजैर्जलैः॥ अथा ऽविशत्स्वभवनं स
र्वकाममनुत्तमं॥ प्रासादा यत्र पत्नीनां सहस्राणि च षोडश॥ पत्न्यः पतिं प्रोष्य गृहानुपागतं विलोक्य संजा
तमनोमहोत्सवाः॥ उत्तस्थुरारात्सहसा ऽऽसनाशयात् साकं व्रतैर्व्रीडितलोचनाननाः॥

सहस्राणि च षोडशेति चकारादष्टोत्तरशताधिकानीति ज्ञेयं॥ प्रोष्यदेशांतरे उषित्वा आगतं दूरादेव विलो
क्य संजातो मनसि महोत्सवो यासां ताः॥ आसनादाशयाद् [illegible] ताः॥ प्रोष्य देशांतरे उषित्वा आगतं दूरादेव
विलोक्य संजातो मनसि महोत्सवो [illegible] ऽऽसनाद् देहेन उत्तस्थुः॥ आशयो ऽंतःकरणं तस्माद् प्यात्मनोत्तस्थुः॥ श्री कृष्ण दे
नात्मनः संश्लेषे ऽंतःकरणमवधानमपि नासहंतेत्यर्थः॥ व्रीडितानि लोचनानि आननानि च यासां॥ अपांगैरेव वीक्ष
णाद् व्रीडितलोचनाः अवनतमुखत्वाद् व्रीडिता
ननाः॥ साकं व्रतैरिति॥ हास्यक्रीडावर्जनादिनियमाः अपि ताभ्य उत्तस्थुरित्यर्थः॥ इति व्रताएवोत्तस्थुरिति वा व्रतानि
नयानामवलंब्येनोक्तानि॥ क्रीडोशरीरसंस्कारसमाजोत्सवदर्शनानि हास्यं परगृहे यानं त्यजेत्प्रोषितभर्तृकेति॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= अहो बत अस्या आश्चर्यं किं तत् कुशस्थली द्वारका स्वर्गा उत्कृष्टं इति यश तस्य स्वस्य तिरस्कारी परिभवकर्त्री भुवः

पुण्ययशस्करी लीलावती। यद्यतः यत् अस्याः सर्वाः प्रजाः श्री अनुग्रहेणाईक्षितं प्रेक्षितं तं स्मितपूर्वावलोकं यद्वानु

ग्रहार्थमीक्षितं दृष्टं स्वस्यात्मनः पतिं श्रीकृष्णं नत्वा पिबन्ति दिवहेह मात्र पतिं नित्यं पश्यंति स्म ते धिक्तामि

ति पादे स्वा अनुग्रहार्थं सुपितं कृतनिवासं नैतत् स्वर्गे स्वीयार्थः॥ हे सखि अस्य गृहीतपाणिभिः पत्नीभिः इदं

तो यमेव तृष्णं नूनं व्रतस्नानेन समर्चितः यस्मिन्न धरामृते आशयश्चित्तं यासां ताः संमोहं प्राप्ता इति मनो द्व

= अहो बत स्वर्यशस्तिरस्कारी कुशस्थली पुण्ययशस्करी भुवः॥ पश्यंति नित्यं यदनुग्रहेषितं स्मि न

तावलोकं स्वपतिं स्म यत्प्रजाः॥ नूनं व्रतस्नानहुतादिनेश्वरः समर्चितो ह्यस्य गृहीतपाणिभिः॥ पि

बंति याः सख्यधरामृतं मुहुर्व्रजस्त्रियः संमुमुहुर्यदाशयाः॥ या वीर्यशुल्केन हृताः स्वयंवरे प्रमथ्य

चैद्यप्रमुखान्हि शुष्मिणः॥ प्रद्युम्नसांबांबसुतादयोऽपरा याश्चाहृता भौमवधे सहस्रशः॥ एताः प

यति १ रं स्त्रीत्वमपास्तपेशलं निरस्तशौचं बत साधु कुर्वते यासां गृहात्पुष्करलोचनः पतिर्न जात्वपैत्याहृ

तिभिर्हृदि स्पृशन्॥

वसुदेवकं एतत् पंचं। या इति द्वाभ्यां। वीर्यं बलं वा एव शुल्कं मूल्यं तेन शुष्मिणः बलिष्ठा शाल्वप्रद्युम्नसांबवसु आंबसु

ताया सा रुक्मिणी जांबवती नाग्नजिती नामा आदिर्यासां सत्यभामादीनां ताः याश्चापरा अस्पष्टश्लोकस्योत्तमश्लोकेना

हृताः एताः स्त्रीत्वमेव परं केवलं साधु शोभनं कुर्वते अपास्तं पेशलं नष्टं स्वातंत्र्यं यस्मात्तत् निरस्तं शौचं शुचित्वं य

स्मात् तथाभूतमपि जातु कदाचिदपि नापैति न निर्गच्छति। आहृतिभिः व्याहारैः॥ यद्वा पाणिजाता दिव्यवस्त्राहृतैः

हृदि स्पृशन् आनंदयन्॥

दिवः स्पृशती
न स्मात्

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

एवंविधाः स्त्रियो गिरः सस्मितेन निरीक्षणेनाभिनंदन् अहरिर्ययौ मधुद्विषोऽपि गोपीथाय रक्षणाय प्रेरिता
रेभ्यः शत्रुभ्यः शंकितः सन् प्रायुंक्त हस्त्यश्वरथपादातं सेनां गोपायेत् चतुर्विधसमिच्चैवं चतुरंगिणी पृतनां से
पांडवः कुरुवंशजत्वात् पांडवा अपि कौरवाः नवतामेशः प्रिये सुहृद्वा इति सुहृदः तेऽत्र कुरुदेशात् गर्भा
वक्रमात् अत्र न विवक्षिताः मध्य निदृद को देशः धन्वोऽल्पोदकः आनर्त्तो द्वारकादेशः सौवीर उपांत्य

३६ एवंविधा गदंतीनां स गिरः पुरयोषितां निरीक्षणेनाभिनंदन् सस्मितेन ययौ हरिः ॥ अजातशत्रुः पृत
नां गोपीथाय मधुद्विषः परेभ्यः शंकितः स्नेहात् प्रायुंक्त चतुरंगिणीं ॥ अथ दूरागतान् शौरिः कौरव्यान् वि
रहातुरान् संनिवर्त्य दृढं स्निग्धान् प्रायात् स्वनगरीं प्रियैः ॥ कुरुजांगलपांचालान् शूरसेनान् सयामु
नान् ब्रह्मावर्त्तं कुरुक्षेत्रं मत्स्यान् सारस्वतानथ मरुधन्वमतिक्रम्य सौवीराभीरयोः परान् आनर्त्ता
न् भार्गवोपागात् श्रांतवाहो मनाग्विभुः ॥ तत्र तत्र ह तत्रत्यैर्हरिः प्रत्युद्यतार्हणः ॥ सायं भेजे दिशं पश्चा
द्गविष्ठो गां गतस्तदा ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ ॥

आनर्त्तान् ॥ हे भार्गव मनाक् ईषत् श्रांतवाहाः यस्य सः ॥ तत्र तत्र देशे तत्रत्यैर्जनैः प्रत्युद्यतानि निवेदितानि अर्ह
णानि उपायनानि यस्मै सः ॥ सायं अपराह्णे पश्चाद्दिशं पश्चिमां दिशं भेजे प्राप्तः तदा गविष्ठः स्वर्गस्थः सूर्यः गां गतः एवं
गतः प्रविष्टः अस्तं गत इत्यर्थः ॥ अस्तो नाम पर्वतानं दे त्यापः सायं प्रविशतीति श्रुतेः यद्वा तदा सायंकाले गा तेर
पादवतीर्य गविष्ठः स्तो मोक्षितः ततः गां जलाशये गतः सन् पश्चाद्दिशं संध्यां भेजे उपासितवानित्यर्थः ॥ अथ मे दशम

नोवाक्दृष्टीनां वृत्तिभिः परमात्मानं श्रीकृष्णे अंतरे वलीनः आसीद्यस्य सः॥ निष्कले निःस्वरूपे ब्रह्मणि संपद्यमानं नि
लितो आज्ञाय आलक्ष्य देवैर्मानवैश्च वादिताः॥ राज्ञां मध्ये साधवः अनघ्नय ख॥ निर्हरणादीनि संस्कारादीनि
सम्यक् कृतपरेतस्य कृष्णस्यापीत्यर्थः॥ पितरं दृष्ट्वा तराद्धं तपस्विनी संतापवती॥ राजा युधिष्ठिरः॥ प्रथमेन वपुः॥
॥ श्रीसूत उवाच॥ ॥ कृष्ण एवं भगवति मनोवाग्दृष्टिवृत्तिभिः॥ आत्मन्यात्मानमावेश्य सोऽन्तःश्वास उपार
मत्॥ संपद्यमानमाज्ञाय भीष्मं ब्रह्मणि निष्कले॥ सर्वे बभूवुस्ते तूष्णीं वयांसीव दिनात्यये॥ तत्र दुंदुभयो
नेदुर्देवमानववादिताः॥ शशंसुः साधवो राज्ञां खात्पेतुः पुष्पवृष्टयः॥ तस्य निर्हरणादीनि संपरेतस्य भार्ग
व॥ युधिष्ठिरः कारयित्वा मुहूर्तं दुःखितोऽभवत्॥ तुष्टुवुर्मुनयो हृष्टाः कृष्णं तद्गुह्यनामभिः॥ ततस्ते
कृष्णहृदयाः स्वाश्रमान्प्रययुः पुनः॥ ततो युधिष्ठिरो गत्वा सहकृष्णो गजाह्वयं॥ पितरं सान्त्वयामास गांधा
रीं च तपस्विनीं॥ पित्रा चानुमतो राजा वासुदेवानुमोदितः॥ चकार राज्यं धर्मेण पितृपैतामहं विभुः॥ ॥
इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे युधिष्ठिरराज्यप्रलंभो नाम नवमोऽध्यायः॥ ॥ शौनक उवाच॥
हत्वा स्वरिक्थस्पृध आततायिनो युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः॥ सहानुजैः प्रत्यवरुद्धभोजनः कथं प्र
वृत्तः किमकार्षीत्ततः॥ ॥ गविसिनो०पा०गविसदाधारभूमौ०वाण्यो वा०
॥ मेकृत कार्यस्य हस्तिनापुरतो हरेः॥ श्रीलिः संश्रूयमानस्य वर्ण्यते द्वारकागमः॥ ॥ राज्यं चकारेत्युक्तं तत्र दृष्टमिति
वेति स्वरिक्थस्पृध इति स्वरिक्थं धनं स्पृशंति ये ते तथा। यद्वा स्वरिक्थाय स्पर्धमानाः संग्रामो येषां अत एव धनादिहरणादाततायिनः॥
सहवासा प्रत्यवरुद्धभोजनः वंशवधदुःखेन संकुचितभोगः॥ राज्यलाभेन प्राप्तभोगो वा कथं राज्ये प्रवृत्तः॥ अत
ततः किमकार्षीत्॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

उत्तरमाहेत्यनेनान्वयः।१

= राज्ये प्रहृष्टे श्रीकृष्णस्य प्रीतिं पर्यालोच्य प्रहृष्टहृदयाशयेनोत्तरमाहा॥ वंशंकुरो॥ संरोहयित्वा परीक्षिद्रूपेणोत्प
संरोहय अंकुरितं कृत्वा कथंभूतं वंशदवाग्निनिर्हृतं वंशएव दवो वनं तस्मादुद्भूतः क्रोधरूपोऽग्निस्तेन निर्हृ
तं दग्धं। निजराज्ये निवेशयित्वा प्रहृष्टो हे ब्रह्मन् किमकार्षीदित्यस्योत्तरमाहा निशम्येति प्रवृत्तं यद्विज्ञा
नं परमेश्वराधीनं ज्ञानं तत्र स्थितो वंभूतं तेन विहृतो विभ्रमोऽहं कर्तेत्येवंभूतो मोहो यस्य सः॥ अनुजैरनु

स्यनोदिते•पा•२

प्र१०

= श्रीसूत उवाच॥॥ वंशंकुरो वैशदवाग्निनिर्हृतं संरोहयिष्यान्नवसावनो हरिः॥ निवेशयित्वा निजराज्य
ईश्वरो युधिष्ठिरं प्रीतमना बभूव ह॥ निशम्य भीष्मोक्तमथाच्युतोक्तं प्रवृत्तविज्ञानविधूतविभ्रमः॥ शशा ५८
स गामिंद्र इवाऽजिताश्रयः परिध्युपांतामनुजानुवर्तितः॥ कामं ववर्ष पर्जन्यः सर्वकामदुघा मही॥ सिषि
चुः स्म व्रजान् गावः पयसोधस्वतीर्मुदा॥ नद्यः समुद्रा गिरयः सवनस्पतिवीरुधः॥ फलंत्योषधयः सर्वाः
काममन्वृतु तस्य वै॥ नाधयो व्याधयः क्लेशा दैवभूतात्महेतवः॥ अजातशत्रावभवन् जंतूनां राज्ञि क
र्हिचित्॥ उषित्वा हास्तिनपुरे मासान् कतिपयान् हरिः॥ सुहृदां च विशोकाय स्वसुश्च प्रियकाम्यया।

वर्तितः सेवितः सम्राट् अजितं श्रीकृष्ण एवाश्रयो यस्य सः परिधिः समुद्रः तत्पर्यन्तां गां पृथ्वीं पालयामास तस्य राज्ञ
मनुवर्तयतीति काममिति त्रिभिः॥ मही सर्वकामदोग्ध्री बभूव व्रजान् गोष्ठानि ऊधस्वतीरूधस्वत्यः॥ ऊधः क्षीराशयः
स्तदीयसहत्यर्थः॥ वीरुधः अन्यविचराः अत्र पूर्वकमताहते॥ आधयो मनोव्यथा व्याधयो रोगाः क्लेशाः शीतोष्णादिदु
ःखा दैवं भूतानि च आत्मा च हेतवो येषामाधिदैविकादीनां तेषां जंतूनां नाभवन्॥ इदानीं द्वारकागमनं निरूपयितुमा
ह उषित्वेति षड्भिः उपनद्याया॥

ष्टेन अर्पित द्रौणिर ब्राह्मणाय शीक्षितः॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ कुंत्याराज्ञः शोकसंतप्तकीर्त्यते॥ ते पांडवाः सर्व
तानां सुतानां गंगायामुदकं दातुं सम्यक् श्रीकृष्णेन सहिताः॥ द्रौपद्यादयः स्त्रियः अग्रतः स्थाः॥ तत्र मेरका
देवी धृतराष्ट्रादिवासिनां निर्दिष्टा हरिपादाब्जरजोभिः पूतायां सरितिगंगायां तस्यां जले पुत्रनप्तृहतानां स
वीरस्तत्रबाला॥ अथ ते संपरेतानां बालानामुदकमिच्छतां दातुं सकृष्णा गंगायां पांडुपुत्रास्तापस्य स्त्रियः
ते निनीयोदकं सर्वे विलप्य च भृशं पुनः॥ आप्लुता हरिपादाब्जरजःपूतसरिज्जले॥ तत्रासीनं कुरुपतिं
तिधृतराष्ट्रं महानुजं॥ गांधारीं पुत्रशोकार्तां पृथां कृष्णां च माधवः॥ सांत्वयामास मुनिभिर्हतबंधू
न्शुचार्पितान्॥ इत्येव कालस्य गतिं दर्शयन् प्रतिक्रियां माधवविश्वात्मा तत्र शत्रोः स्वराज्यकीर्तिं दे
हंतां घातयित्वा सतोराज्ञः कृत्तस्पर्शकं तावुपायान् पिवास्थमे धर्मसूतिर्मितिमकलयं॥ त
घशः पावनं हि कुरात समन्योरिवास्तनोतः॥ आमंत्र्य पांडुपुत्रांश्च सेने योद्धव संयुतः॥ द्वैपायनादिभिर्वि
प्रैः सुजितः प्रतिपूजितः॥ गंतुं कृतमतिर्द्वारकां रथमास्थितः॥ उपलेभे अभिधावंतीमुत्तरां भयविह्वलां
पाहि पाहि महायोगिन् देवदेव जगत्पते॥ नान्यं त्वदभयं पश्ये यत्र मृत्युः परस्परम्॥ इति श्रुत्वा ... कृतवैरत्वं द्रौणेरस्त्रं ... प्र
...स्वयहरणादि द्रोणसुतेन ... दिशो विदिश ... कथाः श्रीकृष्णेन ... पांडवाः ... कथा ... सहितया
...मानस्य क्लिष्टस्य ... संयुतो रथमारुह्य ... परीक्षितमातरं ... पा ... ५
विधान
श्रीमुद्रा
... वे
त॥
धा
तिन
नेपु
२८
८

मादद्रतुमेगर्मे मामित्युक्तं तत्र सरव्या दोषो नैव कर्तव्यः ॥ १ ॥

उत्तराश्रीकृष्णं [illegible] प्रार्थयेत पाहि पाहीति हि [illegible] योगिनां [illegible] नाम [illegible] परं अस्य पर
हितं नपरकामि पवनलोके परस्परं मृत्युः [illegible] प्रवर्तते [illegible] इति अस्तिब्रवत्य [illegible] पाहि प्रभा
[illegible] मयेश बंधय स्वयम ॥ इति कार्ष्ण्यमाहात्म्यम् [illegible] अस्मिन् कामं य श्रेष्ठां विमुखे नाति [illegible] — क्लेशः
[illegible] पांडवपांडवः स्वस्त्यस्तु विश्वं क [illegible] ब्रह्मास्त्रं [illegible] अतएव देव [illegible] तदा गतमित्याह [illegible]

= पाहि पाहि महायोगिन् देव देव जगत्पते नान्यं त्वदभयं पश्ये यत्र मृत्युः परस्परं ॥ अभिद्रवति
मामीश शरस्तप्तायसो विभो कामं दहतु मां नाथ मा मे गर्भो निपात्यतां श्रीशुक उवाच ॥ उपधार्य
वचस्तस्या भगवान् भक्तवत्सलः ॥ अपांडवमिदं कर्तुं द्रौणेरस्त्रमबुध्यत ॥ तर्ह्येवाथ मुनिश्रेष्ठ पांडवाः पं
च सायकान् ॥ आत्मनोभिमुखान् दीप्तानालक्ष्यास्त्राण्युपाददुः ॥ व्यसनं वीक्ष्य तत्तेषामनन्यविष
यात्मनां ॥ सुदर्शनेन स्वास्त्रेण स्वानां रक्षां व्यधाद्विभुः ॥ अंतस्थः सर्वभूतानामात्मा योगेश्वरो हरिः ॥ स्व
शिष्योवाच माययावृणोद्गर्भं वैराट्याः कुरुतंतवे ॥ यद्यप्यस्त्रं ब्रह्मशिरस्त्वमोघं चाप्रतिक्रियं ॥ वैष्णवं तेज आ
सा [illegible] समशाम्यद्भृगूद्वह ॥ मा मंस्था ह्येतदाश्चर्यं सर्वाश्चर्यमये अच्युते ॥ य इदं मायया देव्या सृजत्यवति हंत्यजः
[illegible] स्वास्त्रोदरेरनिवर्त्य [illegible] परिहरं व्यसनं वीक्ष्य अनन्यविषय आत्मा येषां स्वैकनिर्दिष्टानां
[illegible] राधायां [illegible] नमस्कृत्वा [illegible] आत्मा अंतर्यामी योगेश्वर इति वहिः स्वरूपप्र
वेशाय [illegible] कुरुणां [illegible] नारायणं पांडवानां [illegible] देव [illegible] अमोघमप्रतिक्रियं [illegible] सम
दायात [illegible] एतच्च [illegible] आश्चर्यं मामंस्था ॥ मामपवार

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ननु॰ ॰दि॰तुनःगे॰हाविमाविना॥४

स्यो महत्या वात्सल्यात् नमस्येन नमस्करोमि किं निष्ठं मां कथं नमस्करोषि तत्राह। आद्यं पुरुषं। कुतः। प्रकृतेः प
रं नियंतारं। ईश्वरं प्रकृतेरपि नियंतारं। अत एव सर्वभूतानामंतर्बहिश्च पूर्णत्वेनावस्थितं तथाप्यलक्ष्यं तत्र
हेतुः। मायैव जवनिका तिरस्करिणी तया आच्छन्नं। अतोऽहमज्ञा भक्तियोगानभिज्ञा केवलं नमस्यामि। अधः
अक्षजं ज्ञानं यस्मात्तं। अव्ययं अपरिछिन्नं। न त्वपश्यं॥ मूढदृशा देहमानिना भुं मा त्वं न लक्ष्यसे। किं चाद्य

उमुक्तेजोविनिर्मुक्तैरात्मजैः सह कृष्णया। प्रयाणाभिमुखं कृष्णमिदमाह पृथा सती। श्रीकुंत्युवाच।
नमस्ये पुरुषं त्वाद्यमीश्वरं प्रकृतेः परं। अलक्ष्यं सर्वभूतानामंतर्बहिरवस्थितं। मायाजवनिकाछन्न
मज्ञाधोक्षजमव्ययं। न लक्ष्यसे मूढदृशा नटो नाट्यधरो यथा।२ तथा परमहंसानां मुनीनाममलात्म
नां। भक्तियोगविधानार्थं कथं पश्येम हि स्त्रियः।३ श्रीकृष्णाय वासुदेवाय देवकीनंदनाय च। नंदगो
पकुमाराय गोविंदाय नमो नमः॥ नमः पंकजनाभाय नमः पंकजमालिने। नमः पंकजनेत्राय नमस्ते पं
कजांघ्रये॥५॥

(अतः केवलं नमस्कारमात्र एवाधिकारः स्त्रीणाम् २)

परमहंसानामात्मानात्मविवेकिनां ततो मुनीनां मननशीलानामपि ततश्चामलात्मनां निवृत्तरागादीनामपि त
त्र तेन निजमहिम्ना न लक्ष्यसे। अतो भक्तियोगं विधातुं त्वां वयं स्त्रियः कथं हि पश्येम। यद्वा परमहंसानां भ
क्तियोगविधानार्थं त्वां आत्मारामान् अपि अचिंत्यनिजगुणैराकृष्य भक्तियोगं कारयितुमवतीर्णमित्यर्थः। ज्ञानप
...क्यत्वमुक्त्वा पुनः केवलं नमस्करोति। श्रीकृष्णायेति द्वाभ्यां। पंकजं नाभौ यस्य। पंकजानां माला विद्यते यस्य।
...नेत्रे यस्य। पंकजांकिते अंघ्री यस्य तस्मै।

पकारान्तमस्मरं यथेति ध्यायं अहमर्थ्य म्नातोऽस्मि विंशति वधीति आहि हे हृषीकेश
देवकी कंसेन रुद्धा त्वया विमोचिता अहं च तथैव किं किं विशेष न दर्शयसि मा
त्रिलोकद्रष्टा सती तस्माद्देवसहस्रैर्हि मोचिता तथा सती च तस्याः रक्षिता अखिलान्यो
श्रयोऽहं तु विपक्षणात् त्रापि शीघ्रं च त्वयैव च नाथेन ते विपक्षणात् मे न दर्श
मध्ये विषमोदकदानात् महाग्नेः दाहात् दर्शनात्

सपुटः

यथा हृषीकेश खलेन देवकी कंसेन रुद्धाऽतिचिरं शुचाऽर्पिता। विमोचिताऽहं च सहात्मजा विभो
त्वयैव नाथेन मुहुर्विपद्गणात्॥ विषान्महाग्नेः पुरुषाददर्शनादसत्सभाया वनवासकृच्छ्रतः।
मृधेऽनेकमहारथास्त्रतो द्रौण्यस्त्रतश्चास्म हरेऽभिरक्षिताः॥ विपदः सन्तु ताः शश्वत्तत्र तत्र जगद्गुरो। ३८
भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनं॥ जन्मैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमानमदः पुमान्। नैवार्हत्यभिधातुं वै
त्वामकिञ्चनगोचरं॥ नमोऽकिञ्चनवित्ताय निवृत्तगुणवृत्तये। आत्मारामाय शान्ताय कैवल्यपतये नमः॥

न र्भवे मोक्षं दर्शयति २

अस्मत्सत्वामा परया विपत् कीदृशं दर्शनं त्रिभुवन
नायाः द्यूतस्थानात् अभितो रक्षिताः
दर्शनं यस्मात्तासां विपदां परिपन्थिनः इत्याह जन्म सत्कुले जन्मादिभिरेधमानो मदो यस्य सः अभि
गोविंदेति किंचनानां गोचरं विषयः तो अमनोरथ मित्ति किंचना त्मा
विनं सर्वस्वं यस्य तस्मै निवृत्ता स्मात् ज्ञाता आत्मा तेः
गुणादि कैवल्यपतये समर्थाय॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= ममतमहांतमद्वयहंकृत वासित्याह ह्यास्या त्वानिरामअशङ्क एवाहं मा सा ध्मा त्वं कां ... ध्वासी
नेवं कृतां स्वप्रतिज्ञां हित्वा श्रीकृष्णः शस्त्रं ग्राहयिष्यामीत्येवं रूपां स्वप्रतिज्ञां कृतं सा त्वं यथा लवति तथा
अपि अपि कां कर्तुं योरथस्थः सन्नव स्थितः स ह मैवावतीर्णः अवस्थितः सन्नयोः स्पयात्र अति स्व खमध्याद
ताः इत्संहत्तुं हरिः सिंहइवा किं ध्रुतः ॥ इतेर रथचरणा अक्रियेन मः। तदा च संरंभेणमा तुष्य नाध विस्मृते म
दराः स्वसर्वकृतत्वजवनसारेण प्रतिपदं चलन्तु स्थलं तीगौः पृथ्वी यस्मात्वाते नैव संरंभेण पथिमातं पुतितस्तु
रीयं वस्त्रं यस्य सकृत्कंदो मेगा तिर्लवविस्तुन्नरेणाञ्चयः। एवं यदा स्पयात्रदास्यमानस्या नतायें ... तिलेसी
= स्वनिगममपहाय मत्प्रतिज्ञा सृतमधिक कर्तुमवस्तुतोरथस्थः। इतर रथचरणः स्पयास्वलहुं हरिरिसिं
उभिपं गतोत्तरीयः। द्वाशितविशिखहतो विशीर्णदंशः कृतजपरिस्रुत आततायिनो मे ... सा
रमहः पार्थमलवस्तुमेलगावाक्ष्यातिस्वकंदः। ७ विजयरथकुटुंवस्त्रानतो त्रेहृतहयरश्मि ... हि ... कृ
णीयो सुगवतिरतिरस्तु मे स्तु स्तु पार्थिसिहनिरीक्ष्यह ता गता सरूपां ॥८॥ सा... प... सन्नूः
... विशिषैर्हताः अतो विशीर्णदंशः विश्वस्त कवचः कृतजेन रुधिरेण परिस्रुतः व्याप्तः प्रसभं बलात् ... रथं त
र्जुनमप्यतिक्रम्य मद्वधार्थमभिससार अभिजगाम। एवं यो लोकप्रतीत्या अर्जुनपक्षपाती विलक्षितः। वस्तुत
स्तु न मेवा तद्यहं कृतवाइमलगावाहमेगातिर्लवविस्त्यर्थः॥ ७ तदेवमन्यायेरपि स्वत्यरक्ष्य प्रेक्षसेरतिमा शास्त्र ॥ वि
जयोऽर्जुन स्वस्य रथ एव कुटुंवं अक्षत्वेरपिरक्षणीयो यस्य तस्मिन्वा आन्नः। प्रतोदो येन तस्मिन्नाहृताश्च ते हयानां रश्मयः
श्च कस्य सतियस्य तस्मिन्रा वीक्ष्यादिमयश्चेत्य नकारांतादपि रश्मिशब्दादिनि। तस्मिन्नियात तथा सारथ्य स्त्रियाई रक्षणीये शोभमाने स
सत्वांत समातं रूपं रताः श्रामा इति हिया ह ष्ट्वा पि श्यामाहात्
... तो ... ३

प.म.द.के नोर्दे ... वदा १

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

[illegible] वे [illegible] पंप्राव [illegible] मदाधा [illegible] लिताति [illegible]
[illegible] दै [illegible] तिः आत्मा ये [illegible] सा [illegible] ता: [illegible] कटे न मदे [illegible]
[illegible] तं कर्म [illegible] तव त्यो गोपवध्वाः [illegible]
[illegible] किल [illegible] ति निग [illegible] वा [illegible] गा [illegible] नाम [illegible]
[illegible] पवर्य [illegible] कलेवा [illegible] सताम [illegible] विष्टिर [illegible] नि [illegible]

न नु मे दः कथं मो [illegible] एव [illegible]

[illegible] ललितगातिविलासवल्गुहास प्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमानाः कृतमनुकृतवत्य उन्मदान्धाः प्र
कृतिमगन्किल यस्य गोपवध्वाः ॥ [illegible] ॥ स निगमस्तु [illegible] पवर्यमं [illegible] लें [illegible] मम [illegible] मि [illegible] वि [illegible]
[illegible] दई [illegible] णीयो मम दृशिगोचर एष आविरात्मा ॥ [illegible] ॥ तमिमम हमज शरीरभाजां हृदि हृदि [illegible] धि
ष्ठितमात्मकल्पितानां प्रतिदृशमिव नैकधार्कमेकं समधिगतोऽस्मि विधूतभेदमोहः ॥ [illegible]

[illegible] स्वेच्छा विषया कल्पिताना [illegible]

अन्यः [illegible] अन्यो [illegible]
[illegible] एव [illegible] अ [illegible]

[illegible] अहो रूपमहो महिमेत्येवमाश्चर्येण विलोकनीयः स इत्थं पपेदे प्राप एवं जगदाभासमात्मम [illegible]
[illegible] विषयः स इत्यादि । प्रकटो बद्धो [illegible] मे साक्षात् [illegible] ॥ [illegible] ॥ सोऽहं कृतार्थोऽस्मि [illegible] मिममज [illegible]
[illegible] प्राप्तोऽस्मि [illegible] समधिगतोऽस्मि विधूतभेदमोहः ॥ तदर्थं भेदमोहोपाधिक [illegible] लितानां
[illegible] निर्मितानां शरीरभाजां प्राणिनां हृदि हृदि प्रतिहृदयं [illegible] नैक [illegible]
[illegible] नैक [illegible] नमिव [illegible] ॥ अ [illegible] सर्व [illegible] मनेक [illegible] मि [illegible] ॥

अ [illegible] २

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ऽस्यसुखसनुपगतेसतिभवप्रवाहोविनश्यतिविहर्तुंप्रकृतिमुपेयुषिसतिभवप्रवाहोभवति ननु कथंस्वसुखसनुपगतेन
ध्येयत्वे छायाकोऽशास हस्तेभाया पृथिव्यः इत्याशंक्याह क्वापि विदितेति। क्वचित्कदा विदितविहर्तुं प्रकृत्य

न्यदेवेष्टदेवताधारणयाह तमथ भुजंगप्रयातं। तस्य श्रीकृष्णस्य कृपाकटाक्षपाते द्वेषविगतमानसं अन्यधर्मोपरमस्य।। अ
तएव नित्यं सर्वेन्द्रियवृत्तीनां विषयमः विविधभ्रमणं यस्मात् सः जगन्निवासे परमफलरूपं श्रीकृष्णं ध्या
यति एवं प्रथमं प्रकृतमर्पयति। इति नानाधर्माधिकृपायै मतिर्मनो धारणा लक्षणा उपकल्पिता समर्पिता। कुसा
स्वतानां पुंगवे श्रेष्ठे सगति विलसन्ति कामाः। अविलसेति वा भेदः। अविरतमित्यर्थः।। विगतो धर्माय स्मात् तत
स्मिन् ज्ञायमपेक्ष्यानन्यचमत्कृत्वं नास्तीत्यर्थः।। तदेव परमैश्वर्यमाह।। प्रभुत्वं प्रभुरूपत्वं तं परमानन्दे अपि तेषा

तन्नोकडप्रोचर
= विष्टेदृष्टया धारणयाह तान् भुजंगप्रदीक्षये वा भुजंगताप्रवृत्तमः।। निहत सर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रमभुग्नं
वेदान्तविद्युज्जनार्दनं।।।। श्रीलीलाभगवान्वाच।।।। इतिमतिमुपकल्पितावितस्मासमवतिमानहतं
नितेविष्णुमिश्र सुखसुपगतेक्षविहितविहर्तुंप्रकृतिमुपेयुषि पिप्पञ्च प्रवाहः।।।।। विष्णुवनकथं तमथ
वर्णोरविकृत गौरवरां वरं दधानो। वपुरलकैः कलाहतानना अज्जं विजयसखेरतिरश्चमे जनवद्याः।।१।।

कदाचिद्विहर्तुं क्रीडितुं प्रकृतिमुपेयुषि पीतवतिनि उपचरूपतिरो धाने नक्षीवल्लुपारतं यथेत्य
र्थः।। विहर्तुमिष्टेकृष्णरूपं चयति। यद्यतः प्रकृतेर्भवप्रवाहः सृष्टिपरंपरा सवति। इदानीं श्रीमूर्तिं वर्णयन् रति
प्रार्थयते। त्रिभुवनकमनं त्रिलोक्याः मेकमेव यत्कमनीयं तद्रूपं दधाने रतिमृते श्रीतमालवत्नीलो वर्णो यस्य तत
प्रातः कालीनारवेः करा इव यत्तत्पीतवरगौरे पीते वरे निर्मले अंबरे यस्मिन् तज्ज्ञा अलककुलैः दधाति परीत माननाज्जं
यस्मिन् तत्तथा। विजयसखे पार्थसारथौ जनवद्या अस्मद्विहितं कीर्त्या फला तिसंभ्रमविरहितां रतिरस्तु।
गृहीतवति। प्रहते: स्वरूपमात्रायत्त्व भवप्रवाहहृतिः

कदाचित् ५

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= विजयसखित्वमेवात्रवर्णयन्नरतिं पार्थयतो युधिष्ठिरेन्द्रमाणां भुवः [illegible] ज्ञात्वेन विश्वस्यात्मसमर्चो
चरते विक्षेपः हतशत्रुनशूलतः कचाः कुंतलाः तैर्भूलितं विकीर्णं श्रमवारि स्वेदबिन्दुरूपं तेन सकचा सलले
तकेनालंकृतमास्यं यस्य तस्मिन् स्त्री हृत्त्वेममातामनोऽस्वरमतामित्यर्थः भवनाः किंभूतामदीये [illegible] नि [illegible]
श्री स्तोः शरैः विलिख्यमानावयवस्य । शरैर्विलसत्कवचं यस्य तस्मिन् ॥ किंचासपदीति । सेनयोरुभयोर्मध्ये [illegible]
स्थापयमेऽच्युत । यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् । इति सखुरर्जुनस्य वचो निशम्य सपदि [illegible]
=. युधिष्ठिरस्यारज्ञोविश्वस्य विश्वकुलचकुलितश्रमवार्यलंकृतास्यो मम निशितशरैर्विलिख्यमानत्वे
८४ विलसत्कवचेऽस्तु कृष्ण आत्मा ॥ ३ ॥ सपदि सखिवचो निशम्य मध्ये निजपरयोर्बलयोरथं निवेशाद्वि ७
: तवतिः परसैनिकायुरक्ष्णा हृतवतिपार्थसखे रतिर्ममास्तु ॥ ४ ॥ व्यवहितप्टतनामुखं निरीक्ष्य स्वज
वधाद्विमुखस्य दोषबुद्ध्या । कुमतिमहरदात्मविद्यया यश्चरणरतिः परमस्य तस्य मेऽस्तु ॥ ५ ॥
ॐ × स्वक्षणमेवोवलयोः सैन्ययोर्मध्ये स्थिते पार्थसखे रतिरस्त्वात त्रस्थित्वा कृतं सख्यं दर्शयति । परस्य च योधम [illegible]
निकानामायुरक्ष्णा कालदृष्ट्या हृतवति अमोघेन ईक्षणेन शत्रुदर्शनव्याजेन दृष्ट्यैव सर्वेषामायुर
अर्जुनस्य जयं कृतवति । न केवलमर्जुनस्य पलायुर्हृतीत्यादी निरीक्ष्येत्यर्थः स्वजनवधाद्विमुखस्य निज [illegible]
तद्भूमीताश्वत्थामेवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशद्विविसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः इति कुमति
मेहं संतेत्याहर्भिद्विधि ४२२ ते नैवजयमात्वक्षा किन्त्वविद्या हरत्तेनात्मीयाहवमवहितात्मदेहस्थितायास्तनात
अवमिवत्रं रञ्जयेस्थिता ३२

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

मेरे पुण्य तेन तु ... विष्णसी तिनेनकाहर

किं वा पुण्डरीकाक्ष धर्मा बहुनामधर्मः श्रीणां त्वमयाहृतावंशयोयाम तासां योः सोऽहो हो ऽत्र हि श्रेयो मुच्यितः तं
यदो हितं अपाक कर्तुं कल्यः समर्थो नाहं। एहमेधायैर्येर ... श्रुमविहितैः॥ तत्त्वस्य सर्वं पापानं तरति ब्रह्महा
... यो ऽश्वमेधेन यजते यश्चैनमेवं वेदेति श्रुतेः पापमश्वमेधेन नश्यते वेत्याशंक्याविवेकविज्ञं नितं हेत
... माभित्त्वनिराकरोति। यथा घनपंकेन पंकांभो न शुध्यते यथा वा सुरालेश ... मश्नीश ... वक्ष्या सुरया
= श्रीणां मद्य ... नदं ... हो हो यो ऽमा वि ... हो ... तः॥ कर्मनिर्हारमेधीयैर्नाऽहं कल्यो ह्यपोहितुं॥ यथा पंके
न पंकांभः सुरया वा सुराकृतं॥ भूतहत्यां तथैवैकां न यज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति॥ इति श्री भागवते महापुराणे
९ ... प्रथमस्कंधे युधिष्ठिरानुतापो ऽष्टमोऽध्यायः॥ ॥ श्रीसूत उवाच॥ ॥ इति भीतः प्रजाद्रोहात्सर्वधर्मवि ॥९॥
... विजिज्ञासया ततो विनशनं प्रागाद्यत्र देवव्रतो ऽपतत्॥ तदा ते भ्रातरः सर्वे सदश्वैः स्वर्णभूषितैः॥ अ
न्वगच्छन्रथैर्विप्रा व्यासधौम्यादयस्तथा॥ भगवानपि विप्रर्षे रथेन सधनंजयः॥ स तैर्व्यरोचत नृपः कु
वेर इव गुह्यकैः॥ दृष्ट्वा निपतितं भूमौ दिवश्च्युतमिवामरं॥ प्रणेमुः पांडवा भीष्मं सानुगाः सह चक्रिणा॥
तत्र ब्रह्मर्षयः सर्वे देवर्षयश्च सत्तम॥ राजर्षयश्च तत्रासन्द्रष्टुं भरतपुंगवं॥
... ऽपनेतत्त्वेव ... महत्वामेकां प्रसादतो ज्ञातां वृद्धि सर्वहिंसाप्राये ... मार्ष्टुं शोधयितुं नार्हतीति॥ इति ...
... ध्यायः॥ ॥ युधिष्ठिरायाली ... सर्वधर्मनि ... ज्ञात्वा ... तिष्ठनु क्षित्य ... नवमेतस्य ... तेः॥ ... दधर्मत ...
... चेकः श्रीकृष्णेन तत्र ... हितस्य ... शयति॥ इतीति॥ सर्वधर्माणां विजिज्ञासया ... विनशनं कुरुक्षेत्रे
देवव्रतो भीष्मः॥ सदश्वैः श्रेष्ठैः अश्वैः ... भीष्मं ... स्वर्णैरलंकृतैः रथैः ... भरतपुंगवं भी ...

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ष्ठो ऽयमेव प्रपंचयति। आह इति षड्भिः॥ प्राकृतेन अविवेकोऽयमेव आत्मनार्चितेनां हे विप्राः। दोः कारा
ष्ठमालाया हारस्य देहस्यार्थमिमया अक्षौहिणीः अक्षौहिण्यः। अक्षौ हिणीप्रमाणं ख्यातेनोक्तो अक्षौ
हिणीप्रसंख्याता रथानां द्विजसत्तमाः॥ संख्यागणनतत्वज्ञैः सहस्राण्येकविंशतिः॥ शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा
भूयश्च सप्ततिः॥ गजानां च प्रसंख्यानमेतदेव प्रकीर्तितं॥ ज्ञेयं शतसहस्रं तु सहस्राणि नवैव तु॥ नराणाम

आह राजा धर्मपुत्रर्षिं नयत्र अहृदां वधां प्राकृतेनाः अमना विप्राः स्नेहमोहवशं गताः। अहो मेऽपश्य
ताः ज्ञानं हृदि रुद्धं डरात्मनः। परकायस्यैव देहस्य कृते मेऽक्षौहिणी हता॥ बालद्विजस्त्रीहत्यापि
पितृभ्रातृसुहृद्वधः॥ न मे स्यान्निरयान्मोक्षो ह्यपि वर्षायुतायुतैः॥ नैनो राज्ञः प्रजाः नर्द्धर्मे युद्धे
दस्योर्हिंसा इति मे न त्वबोधायकल्पते शासनं वचः॥

त्रिपंचाशत् सहस्राणि त्रीणि चैव हि पंचषष्टि सहस्राणि तथाश्वानां शतानि च दशोत्तराणि षट् प्राहुः संख्या
तत्त्वविदो जनाः॥ एतामक्षौहिणीं प्राहुर्यथावदिह संख्ययेति॥ सुहृदां संबंधिनां मित्राणि सखायः [illegible]
स्थाः द्विषां वधेन पापं न भवतीति यच्छासनं शिक्षारूपं वचः। कृतोनकल्पते ताय तत्वहृच्चाः प्रज्ञानतु हे या अहो
भावः॥ अप्रज्ञानामन्यतो बाधे प्रसक्ते तद्बोधो ज्ञाता॥ दुर्बोधितेन तु प्रजायां पाल्यमानायां मया केवलं राज्यलो
भेन तु तत्त्वात्तु पापमेवेदं कृतं इति॥ [illegible]

१००/३४० ७२

पत्र २

अहो तु घटेत घटना पडुः कालइत्याहायदेति। श्रीकृष्णोऽर्जुनं अश्रीधद्वीनततः तत्रापि विविपलाभ्यां पेशा
री रवलशश्रेने तुण्येशश्चदैः संपन्नावपीत्यर्थः। ननु कृष्णं कथं कालोऽति क्रामेदित्यपेक्षायामाहा
नन्तस्य श्रीकृष्णस्येत्यं गुल्या निर्दिशति। विधित्सितं कर्तुमिष्टं यस्य विधित्सितस्य विजिह्वासया दै

कृष्णो विपदेवानदद्नुनराधाकेति त्रमेवानयति नहीति। २

कालाधीनं

५२ ॰ यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिर्वृकोदरः। कृष्णोऽस्त्री गांडिवं चापं सुहृत्कृष्णस्ततो विपत्॥ न ह्यस्य
कर्हिचिज्जानन्ति भूमानो विविधित्सितं। यद्विजिज्ञासया युक्ता मुह्यंति कवयोऽपि हि॥ तस्मादिदं दैवं ४२
तंत्रं व्यवस्य भरतर्षभ तस्यानुविहितोऽनाथा नाथ पाहि प्रजाः प्रभो॥ एष वै भगवान्साक्षादा
द्यो नारायणः पुमान्। मोहयन्मायया लोकं गूढश्चरति वृष्णिषु॥ ननु तैस्यास्मदायगो यतत्वा कथं तद
नुविधानमिति तेकालं निर्दिशति —
कालरं

वतंत्र मीश्वराधीनं व्यवस्य निश्चित्य तस्येश्वरस्यानुविहितं अनुवर्ती सन् कर्त्तारिका हे नाथ कालपरंपरया
तस्यामिश प्रलोम समर्थ अनाथाः प्रजाः पाहि। अनुविधेयः परमेश्वरः श्रीकृष्णएवेत्याह एष एव साक्षादीश्व
रः। यत आद्यः पुमान्नातश्चयतो नारायणः साक्षात्॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= रेणुकासुतः परशुरामः । ब्रह्मरातः शुकः । आंगिरसो बृहस्पतिः । वसुश्च भीमो भीष्मः । हृदिस्थं मतं ते ज्ञात्वा आ
सीनं पूजयामास । उपासीनाः । समीपे उपविष्टाः रजस्तमयोर्विना यः प्रेम स्नेहः ताभ्यां संगताः उपसन्नाः आ
सीनं रेताभ्यामवनताः । अस्यावष्ट अभ्यासायतां अनुरागाद्वै स्नेहाकृतिः । अधीष्व तेन च ज्ञा षा उपल
= पर्वतो नारदो धौम्यो भगवान्बादरायणः । बृहदश्वो भरद्वाजः सशिष्यो रेणुकासुतः । वशिष्ठ इंद्रप्र
मदस्त्रितो गृत्समदोऽसितः । कक्षीवान्गौतमोऽत्रिश्च कौशिकोऽथ सुदर्शनः । अन्ये च मुनयो ब्रह्म
ब्रह्मरातादयोऽमलाः । शिष्यैरुपेता आजग्मुः कश्यपांगिरसादयः । तान्समेतान्महाभागानुपल
लभ्य वसूत्तमः । पूजयामास धर्मज्ञो देशकालविभागवित् । कृष्णं च तत्प्रभावज्ञ आसीनं जगदीश्वरं
हृदिस्थं पूजयामास माययोपात्तविग्रहं । पांडुपुत्रानुपासीनान्प्रश्रयप्रेमसंगतान् । अभ्याचष्टा ने
अनुरागाश्रुभिर्वीक्ष्य तेन्धचक्षुषा । अहो कष्टमहोऽन्याय्यं यद्यूयं धर्मनंदनाः । जीवितुं नार्हथ क्लिष्टं वि
प्रधर्माच्युताश्रयाः । संस्थितेऽतिरथे पांडौ पृथा बालप्रजा वधूः । युष्मत्कृते बहून्क्लेशान्प्राप्ता तो
कवती मुहुः । सर्वं कालकृतं मन्ये भवतां च यत्प्रियं । सपालो यद्वशे लोको वायोरिव घनावलिः ।
न ह्यदर्शि तिवा कलितापणमहा अहो इति एकादश । हे धर्मनंदनाः क्लिष्टं तद्यथा वः जीवितुं नार्हथ यदेत
दहो कष्टं जुगुप्सितं अहो अन्याय्यं चैतत् यतो यूयं विप्राः धर्मोऽच्युतश्च आश्रयो येषां ते । किंच संस्थिते बाला
प्रजा यस्याः सा वधूश्चेति दैन्यं दर्शितं तोकानपत्यानि तद्वती अपत्यैः सह क्लेशान्प्राप्तेत्यर्थः । कालकृतत्वे
न शोकं वारयति सर्वमिति द्वाभ्यां । भवतां च प्रियं यद्वशे यस्य वशवर्ती ९५
सघ५ सकालः कः यथा२ न्तेन२ पूसलि यतः

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

तमुक्तम् ॥ तदुक्तं एवंवाक्यमाकर्ण्य तस्य सूत्रस्यावेदनविहितान्तरज्ञातिमाधारणं स्वर्णीयामासेति तृतीयेना
न्वयः ॥ यथावर्णो वर्णधर्मः यथाश्रमं आश्रमधर्मः चैव । परागास्यास्तु प्राविस्यां क्रमेणाज्ञातं तस्य
त्रिष्टुप्त्रिष्टुप्त्रिरूपं लक्षणं येषां तान् ॥ तत्रैव विशेषमाह । दानेति । मोक्षधर्मः शमदमादीः अग्रा
च्छधर्मा ग्रहस्थितोपणान् रक्षादशयादिनियमरूपाः शमासम्यामोसंक्षेपविस्तारैः तावेवयोगी गपायेन
॥ ५३ ॥ श्रीहतत्त्ववाच ॥ युधिष्ठिरस्तदाकर्ण्य ध्यानं शरणं जगो अश्वहृद्विविधाश्च धर्मश्चीणाम
श्चयतां ॥ पुरुषचलावविहितान्ययावर्णीयाश्रमं वैराग्यराणोप्राविस्यामासातो ऽयलक्षणम् ॥
दानधर्मान् राजधर्मान् मोक्षधर्मान् विलासश ॥ स्त्रीधर्मान् भगवद्धर्मान् समासव्यासयोगतः ॥ धर्मार्थका ५४
ममोक्षांश्च सहोपायान्यथा मुने ॥ नानाख्यानेतिहासेषु वर्णयामास तत्त्ववित् ॥ धर्मं प्रवदतस्तस्य स
कालः प्रत्युपस्थितः ॥ यो योगिनश्छंदमृत्योर्वांछितस्तु उत्तरायणः ॥ तदोपसंहत्य गिरः सहस्रविणिर्वि मु सि
क्तसंगं मन आदिपूरुषे ॥ स्वलेलसत्पीतपटे चतुर्भुजे पुरःस्थिते ऽमीलितदृग्व्यधारयत् ॥
तस्यां धर्मादीश्च यथाधिकारं प्रतिनियतोपायसहिताश्च यथायथावत् नानाख्यानेषु येषु इतिहासे
षु यथा संतितया वर्णयामास ॥ छंदेन स्वेच्छया मृत्युर्यस्य स सहस्रणीः ॥ युद्धे यमीपक्षान् सहसंरथिनो नय
ति पालयतीति सहस्रणीः भीष्मः ॥ सहस्रणीरिति पाठे सहस्राः ऽर्थवतीर्गिरः । लसंतौ पीतो पटो यस्य तस्मिन् अ
मीलिते दृशौ च मनो व्यधारयत् ॥

अनुतापात्मकेनीयकर्मणि देहत्यागो निष्कृतिः कुप्यति
अस्य कृतमन्युपीमवति

मातुल्या १

तदुपपादयति अस्येति। अत्र तावदेव प्रसादावहम ज्ञानाद्यमेदं मन्यमानो मातुलेयं देवक्याः सुतं प्रियं प्रीति
विषयं मित्रं प्रीतिकर्तारं सुहृत्त्वम् अपकारानपेक्षोपकारकं चासौ सुहृत्तेन विश्वासात् अकरो
तत्वानसि सखिवं मं त्रिणां नर्मश्च अरक्षेत्कथं नीचे सारथ्यादौ इति तत्राह। सर्वैति। तदेतं नीचैः कर्म
तम मयापि प्रमयापि मितिमतेर्वैषम्यं कञ्चिदपि नाशि कृतः। निरवद्यस्य रागादिदुष्टस्यापात कृतः। अन

= अमुष्य तत्सावत्सनागावाह वेदसूत्रसम्मतं शिवः। देवर्षिनारदैः साक्षाद्भगवान्कपिलोऽप्ययं मन्यसे
मातुलेयं प्रियं मित्रं सुहृदं मा अकरोः सचिवं दूतं सौहृदात् अथ सारथिं सर्वात्मनः समदृशो ह्यद्वय
स्यानहंकृते। तत्कृतं मतिवैषम्यं निरवद्यस्य न क्वचित्॥ तथाप्येकान्तभक्तेषु पश्य भूपानुकम्पितं
यन्मेऽसूंस्त्यजतः साक्षात्कृष्णो दर्शनमागतः। भक्त्यावेश्य मनो यस्मिन् वाचा यन्नाम कीर्तयन् त्यजन्क
लेवरं योगी मुच्यते कामकर्मभिः। स देवदेवो भगवान् प्रतीक्षतां कलेवरं यावदिदं हिनोम्यहं प्रसन्न
हासारुणलोचनोल्लसन्मुखाम्बुजो ध्यानपथश्चतुर्भुजः॥

हंकृते। तत्कृतं अहङ्कारस्याप्यभावात् दपि कृतः। समदृशः। तत्रापि हेतुः सर्वस्यात्मनः। यथेष्टं वा हेतुहेतुमद्भा
तथाऽपि समत्वेऽपि हे भूपा अनुकम्पितं पश्य। इदानीं देहत्यागपर्यन्तं श्रीकृष्णावस्थानं प्रार्थयते भक्त्ये
द्वाभ्यां। यावदिति विलीनं वंशो तयति। अहं हिनोमि त्यजामि तावत् इदमित्यनात्मत्वेन ज्ञातो प्रसन्नहासेन अ
रुणलोचनाभ्यां च उल्लसन्मुखाम्बुजं यस्य ध्यानस्य पन्थाः विषयः। योऽन्यैश्चिन्त्यते केवलं सोऽयं नः। क्षितः
स्वरूपमां प्रतीक्षतामित्यर्थः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ऽस्माकमयं सत्रप्रयत्नोऽपि हरिकथामृतपानार्थमेवेत्याह। आमाहैश्वर्याः इन्द्रमलयमात्रयेषां अतो मर्त्यानां
मरणवतां तथाऽपि कृतं सत्यं मोक्षमिच्छतां योग्यम्। स इह सत्रे शमित्रे रितं शामित्रं कर्म पशुहिंसनं तदर्थे।
उपहूताः। ततः किमनयाऽऽह। न कश्चिदिति। ततोऽपि किमनयाऽऽह। अहो इह लोके हरिकथामृतं वचः पीयते लोके
दर्थं हरिलीलेवामृतं यस्मिन् तदसावेव पृथ्वी वजीवनमित्याह। मंदस्य अलसस्य अनकं राजीयद्वयं आयुः।

॥ कृष्णानुग्रहां इतामंगम मर्त्यानामहृतमिच्छतां। इहोपहूता सगावाः अतः शामित्र कर्मणि। न कश्चि
म्रियते तावद् यावदास्ते इहांतकः। एतदर्थे हि भगवानाहूतः परमर्षिभिः। अहो इह लोके पीयते ह ६९
रिलीलामृतं वचः। मंदस्य मंदप्रज्ञस्य वयो मंदायुषश्च वै। निद्रया ह्रियते नक्तं दिवा च व्यर्थकर्मभि
॥ सूत उवाच॥ यदा परीक्षित्कुरुजांगलेऽवसत्कलिं प्रविष्टं निजचक्रवर्तिते। निशम्य वार्तामनति
प्रियां ततः शरासनं संयुगशौंडिराददे। स्वलंकृतं श्यामतुरंगयोजितं रथं मृगेंद्रध्वजमाश्रितः पुरा
वृतो रथाश्वद्विपपत्तियुक्तया स्वसेनया दिग्विजयाय निर्गतः॥
श्लोक १३

भिः इत्यादि दिवा अह्नि च यद्वयः तद्व्यर्थकर्मभिरपह्रियते। तत्र तावत्कलिनिग्रहप्रसंगमाह। यदा निजचक्र
वर्तिते स्वसेनया पालिते देशे कलिं प्रविष्टं शुश्राव तदा तां अनतिप्रियां वार्तां किंचित्प्रियां च श्रुत्वा कौतुकसंप
न्नो ततो निशम्य ततः शरासनं इदं निग्रहार्थमाददे संयुगशौंडिर्युद्धप्रगल्भः। पाठांतरे शूरशौंडीर्यः ततश्च
दिग्विजयाय निर्गतः॥

॥ ततः षोडशे ऽध्याये धर्मभूम्योः कलिविजययोः॥ संवादे वर्ण्यते प्राप्तिः पालकस्य परीक्षितः॥ द्विजवर्याणां शिक्षया सूत्याम् अभिजातकोविदाः जातककर्मविदः॥ हे विप्र महतां गुणाय स्मिन्न् स्मः॥ जनमेजयादीन् नित्यं वराश्विकं संवादसं॥ आजहार शंकृत्वा नित्यर्थः॥ शारद्वतं कृपं यत्र येषु अश्वमेधेषु॥ निजग्राह निगृहीतवान् शाक

॥ सूत उवाच॥ ततः परीक्षिद् द्विजवर्यशिक्षया महीं महाभागवतः शशास ह। यथा हि सूत्याम् अभिजातकोविदाः समादिशन् विप्र महद्गुणस् तथा॥ स उत्तरस्य तनयाम् उपयेम इरावतीम्। जनमेजयादींश् चतुरस् तस्याम् उत्पादयत् सुतान्॥ आजहाराश्वमेधांस् त्रीन् गङ्गायां भूरिदक्षिणान्। शारद्वतं गुरुं कृत्वा देवा यत्राक्षिगोचराः॥ निजग्राहौजसा वीरः कलिं दिग्विजये क्वचित्। नृपलिङ्गधरं शूद्रं घ्नन्तं गोमिथुनं पदा॥
॥ शौनक उवाच॥ कस्य हेतोर् निजग्राह कलिं दिग्विजये नृपः। नृदेवचिह्नधृक् शूद्रकोऽसौ गां यः पदाहनत्॥ तत् कथ्यतां महाभाग यदि कृष्णकथाश्रयम्। अथवास्य पदाम्भोजमकरन्दलिहां सताम्॥ किम् अन्यैर् असद्-आलापैर् आयुषो यद् असद्-व्ययः॥

लिमेव निर्दिशति॥ नृपेति॥ कस्य हेतोर् इति॥ अयम् अर्थः॥ कलिं कस्माद् धेतोः केवलं निजग्राह न तु हतवान् यतो ऽसौ शूद्रकः अतिकुत्सितः॥ यो गां पदाहन्न् इति॥ अस्य विष्णोः पदाम्भोजयोर् यो मकरन्दस् तं लिहन्ति आस्वादयन्तीति ये तेषां सतां महतां वा कथा अश्रया इति सम्मानितिष्ठ ... तर्हि कथ्यतां न्व् एव किम् अन्यैर् असद्-आलापैः॥ ... यद्धैः आयुषो व्ययः॥

... मासिवता ... पलम ... बैलत ... पत्तमा ... रम ... हैमएंप
... नाविक्र ... ना ... कुन्तीना ... प्राप्ता ... देवता ... पारगाः एकोऽन्यो ... तप ... कस
कोऽचनः ... पदार्ति ...
... चक्रेदेव ... मत ... सर्वता ... तम ... नरमवापि

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

म० टी० १

॥ भवान् सर्वं जानात्येव तथाऽपि वक्ष्यामीत्याह । येन हेतुना त्वं चतुर्भिः पादैर्वर्तसे यत्र च सत्यादयो गुणा न वियंति ते
न श्रीनिवासेन रहितं लोकं शोचामीति षष्ठेनान्वयः । सत्यं यथार्थभाषणं । शौचं शुद्धत्वं । दया परदुःखासहनं । क्षां
तिः क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमनं । त्यागः अर्थिषु मुक्तहस्तता । संतोषः अलंबुद्धिः । आर्जवं अवक्रता । शमो मनोनैश्चल्यं ।
दमो बाह्येंद्रियनैश्चल्यं । तपः स्वधर्मः । साम्यं अरिमित्रादितुल्यभावः । तितिक्षा परापराधसहनं । उपरतिर्लाभप्राप्तावौ
दासीन्यं । श्रुतं शास्त्रविचारः । ज्ञानमात्मविषयं । विरक्तिर्वैतृष्ण्यं । ऐश्वर्यं नियंतृत्वं । शौर्यं संग्रामोत्साहः । तेजः प्रभा
॥ धरण्युवाच ॥ ॥ भवान्हि वेद तत्सर्वं यन्मां धर्मानुपृच्छसि । चतुर्भिर्वर्तसे येन पादैर्लोकसुखावहैः । सत्यं
शौचं दया क्षांतिस्त्यागः संतोष आर्जवं । शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतं । ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं
तेजो बलं स्मृतिः ॥ स्वातंत्र्यं कौशलं कांतिर्धैर्यं मार्दवमेव च । प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः ॥ गां
भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहंकृतिः । इमे चान्ये च भगवन्नित्या यत्र महागुणाः ॥ प्रार्थ्या मह
त्त्वमिच्छद्भिर्न वियंति स्म कर्हिचित् । तेनाऽहं गुणपात्रेण श्रीनिवासेन सांप्रतं । शोचामि रहितं लोकं पाप्म
ना कलिनेक्षितं । आत्मानं चाऽनुशोचामि भवंतं चाऽमरोत्तमं । देवान्पितॄनृषीन्साधून्सर्वान्वर्णांस्तथाऽऽश्रमान् ॥
वः ॥ बलं दक्षत्वं । स्मृतिः कर्तव्यार्थानुसंधानं । स्वातंत्र्यं अपराधीनता । कौशलं क्रियानिपुणता । कांतिः सौंदर्यं । धै
र्यम व्याकुलता । मार्दवं चित्ताकाठिन्यं । प्रागल्भ्यं प्रतिभातिशयः । प्रश्रयो विनयः ॥ शीलं सुस्वभावः ॥ सह ओजो बला
नि मनसः ज्ञानेंद्रियाणां कर्मेंद्रियाणां च पाटवानि । भगः भोगास्पदत्वं । गांभीर्यं अक्षोभ्यत्वं । स्थैर्यं अचंचलता । आ
स्तिक्यं श्रद्धा । कीर्तिर्यशः ॥ मानः पूज्यत्वं । अनहंकृतिः गर्वाभावः । एते एकोनचत्वारिंशत् । अन्ये च ब्रह्मण्यत्वशरण्य
त्वादयो महांतो गुणा यस्मिन्नित्याः सदा न वियंति न क्षीयंते तस्मात्तेन गुणपात्रेण गुणालयेन । पाप्मना पापहेतुना ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

१२१

तस्य विरहो ऽभूत् महत्यां हर्षवृत्तिः। ब्रह्मादयो यस्याः श्रियाः अपांगमोक्षः प्रमितदृष्टिपातः तत्कामाः संतः
ऽतिथं बहुकालं तपः समचरन् समस्यक्षुचरंति स्म भगवद्वि [illegible] दक्षमैः प्र
आश्रिता अपि सा श्रीर्यस्य पादलावण्ये अलमपूर्त्वा सती सेवते तस्य भगवतः श्रीमदंघ्रिः पादे। केत्वर्थं जा अ
ब्जकेतासिद्धिं क्षानि येषां तैः पद्मांकुशादीनां माश्रये। सम्यगालंकृतमंगं यस्याः [illegible]

॥ ब्रह्मादयो बहुतिथं यदपांगमोक्षकामास्तपः समचरन् भगवत्प्रपन्ना सा श्रीः स्ववासमरविंदवनं वि
हाय यत्पादसौभगमलं भजते ऽनुरक्ता तस्याहमब्जकुलिशांकुशकेतुकेतैः श्रीमत्पदैर्भगवतः समलं
कृतांगी त्रीनत्यरोचमुपलभ्य ततो विभूतिं लोकान्स मां व्यसृजदुत्स्मयतीं तदंते यो वै ममातिबरमाऽसु ७१
रवंशराज्ञामक्षौहिणीशतमपानुदद्धात्मतंत्रः॥ त्वां दुःस्थमूनपदमात्मनि पौरुषेण संपादयन्नुदुवि
रम्यमविभ्रदंगं॥

अतेर
साऽहं ततो भगवतः विभूतिं संपदं उपलभ्य आप्य त्रीं इलोकान् अतिक्रम्य अशेषेशोभितवपुर्मिय श्रीं आव
र स्या विभूतैनां शकाले आ मेमतिरुस्मयंतीम गर्वं कुर्वाणां मां समव्यसृजत् त्यक्तवान्। किंचायो वै आसुरीवं
शीयेषां तेषां राज्ञां अक्षौहिणीशतरूपं ममातिभारं अपनीतवान् इत्यांच अपदव्यात दुःस्थं संतं पौरुषे
ण प्रकारेण आत्मनि स्वस्मिन्समर्पणपदं उद्धृत्य संपादयन् लाक्षणोर्हेत्वोः क्रियायाः इति हेतौ शतृप्रत्ययः।
संपादयित्वा मित्यर्थः॥ अविभ्रत् धृतवानित्यर्थः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नद्याश्चादीनि पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरतः समुद्रलग्नानि वर्षाणि मेरोः सर्वतइलावृतं तं उत्तरतो रम्यकं हिरण्म-
यं कुरु दक्षिणतो हरिवर्षं किंपुरुषं चानानि विजित्य प्रगीयमानं यशः यश आदीनि श्रावयन्ते त्योद्भवा वितिल-
नीयेनाश्रय। किंचास्मिंश्च पांडवेषु विष्णोर्यानि सारथ्यादीनि कर्माणि तानि श्रावयन्ते तथा विष्णोर्गङ्गाकर्तृको-
॥ नद्याश्चं केतुमालं वत्सारं तं चोत्तराहं कुरुशाकिंपुरुषादीनि सर्वाणि विजित्य जगाहे बलिं। तत्रत
चोपहृत्वोनः श्रुत्वैषां महात्मनां प्रगीयमाणं च यशः कृष्णमाहात्म्यसूचकं। आत्मानं च परित्रात
मश्वत्थाम्नोऽस्त्रतेजसः॥ स्नेहं च वृष्णिपार्थानां तेषां भक्तिं च केशवे। तस्याः परमसंतुष्टाः प्रीत्युत्कलित
लोचनाः॥ महाधनानि वासांसि ददौ हारान्महामनाः। सारथ्यपारषदसेवनसख्यदौत्यवीरासनानु
गमनस्तवनप्रणामान्स्निग्धेषु पांडुषु जगत्प्रणतिं च विष्णोर्भक्तिं करोति नृपतिश्चरणारविंदे। तस्यै
वं वर्त्तमानस्य पूर्वेषां वृत्तिमन्वहं। नातिदूरे किलाश्चर्यं यदासीत्तन्निबोध मे। धर्मः पदैकेन च
रन्॥ विच्छायामुपलभ्य गां। पृच्छति स्माश्रुवदनां विवत्सामिव मातरं॥

णतिं च श्रुत्वेति। नृपतिः परीक्षित् विष्णोश्चरणारविंदे भक्तिं करोति। पारषदमिति रेफषकारयोर्विश्लेषः
नां दसः॥ तत्र पार्षदं सभापतित्वं सेवनं चित्तानुवृत्तिः॥ वीरासनं रात्रौ खड्गहस्तस्य तिष्ठतो जागरणं। वृत्तिमनु
वर्त्तमानस्य नातिदूरे शीघ्रमेव। धर्मो वृषरूपः॥ विच्छायां हतप्रभां गां गोरूपां पृथ्वीं विवत्सां नष्टापत्यां॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

॥ते आत्मनो देहस्य यद्यपि विकारिता मयोनलक्ष्यते तथाऽपि अंतर्गतो ऽसि आधिःपीडा यस्याः तां आमालक्ष्ययो केनेय
ते विज्ञायते॥ मी अंतर्ईषत्कृशायता वैव रूपं सदा तास्तु खेनलिंगेन तत्र कारणं निकल्पयन् पृच्छति हरेवंधु
मित्यादि पंचश्लोकैः हरे बंधुं तं त्रिलिः प्राद्यैर्ध्रुवं अंतर्गत एवैकपादं मामांद्रपफले। स्तनर्द्धै लोक्यमाणं ध्रुवमात्मपद
विशेषणत्वात् हतायद्यप्यनामायेषां यज्ञायकरणात्॥ हे अविष्टप्विग्नतर्ली लिरक्षो रेमाणाः स्त्रियः पितृनिरक्षमा
णाश्वालात्र प्रभुततैरेवतुल्यादैरेव निर्दयैः। आर्त्ता शक्तिशाश्वाचं देवी सरस्वती कुकर्मणि उराचारे छि

॥ कच्चिद्गृहे नामयमात्मन स्वे विज्ञाया सिस्ताय तेषसुषेना आलक्षयेत्वती मंतराधिं हरेवंधुं शोच
सिकं च नाऽव॥ पादैर्ध्रुवं शोचसि मैकपादमात्मानं वा छफले लोक्यमाणं अहो स्वरादीन् हतयज्ञभा
गाम् सद्मागत विज्ञ घवत्यऽवर्षति॥ अरक्ष्यमाणाः स्त्रियः उर्विबालान् शोचस्यथो पुरुषादैरिवार्त्ता शा १०
वाचं देवीं ब्रह्मकुले कुकर्मण्यऽब्रह्मण्ये राजकुले कुलाग्रयाश्र॥ किं क्षत्रबंधून्कलिनोपसृष्टान् राष्ट्रा
णि वा तैरवरोपितानि इतस्ततो वाऽशनपानवासः स्नानव्यवायोन्मुखजीवलोकं॥ यद्वांऽब ते भूरि
भरावतारकृतावतारस्य हरेर्धरित्रि अंतर्हितस्य स्मरती विसृष्टा कर्माणि निर्वाणविलंबितानि॥ इदं म
माच कृतवाधिष्ठलं वसुंधरे येन विकर्शिताऽसि कालेन वा ते बलिनां बलीयसा सुरार्चितं किं हतमंघ सौभगं॥

गां कुलाग्याश्र ब्राह्मणोन माऽऽसे च काश॥ उपसृष्टाश्च्याम्राशं अवरोपितानि उद्दासिता नि व्यवायो मेथुनं निषेधा ना
दरेण सर्वतोऽशनादिष्वस्तु खं च वर्तमानं जीवलोकं वा॥ हे अंव मातः धरित्रि ते तव यो भूरिभारस्य अवतारणार्थं कृ
तावतारः स्य कर्माणि स्मरंतीते न विसृष्टासती शोचसि मानि निर्वाणविलंबितं आश्रितये भूतानि पावांतरेनिर्वाणं विडं
वितंऽपहसितं येः मोक्षादपि अधिक कुखानीत्यर्थः॥ हे अंव ते सो साऽपं कालेन वा हृतं॥

CC-0 Punjab University Chandigarh: An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नताख्यानेन कृते कथं सद्दंस्यादित्यत आह। यस्मादनामिज्ञनेयः अखंडः स्वयंभूज्ञानस्वरूपः सन् भवति अस्य एवं भूतस्य
महतः प्रकाशात् सर्वत्रापि स्वयं संभवति। ततः साधूनां सद्वंसवेदिति। एतद्दंडे अहमसमर्थ इति मा शंकीत्याह। अप्रना
गाश्रिति। आगच्छत। अपराधकर्तृन् तस्मान्मन्येस्य देवस्यापि भुजं आहर्तास्मि आहरिष्यामि। सांगदमित्यनेन
नन्यापाधीं हरिष्यामीति दर्शितं। न त्वेकस्य निग्रहेणान्यस्यानुग्रहे तत्र किं प्रयोजनं तत्राह। राज्ञो हीति। अन्यायः अध
र्मिष्ठाः शासतो दंडयत। आर्त्ता नाम स्वयं यस्मान्न इच्छवः। वो भुक्तं गच्छितमेव। वयं तु यतः तस्य पापस्य प्राणिनां क्लेशहेत
अनागाः स्विह पुत्रेषु यथागच्छन्निरंकुशाः। आहर्तास्मि भुजं साक्षाद् अमर्त्यस्यापि सांगदं। राज्ञो हि परमो ध
र्मः स्वधर्मस्थानुपालनं। शासतोऽन्यान् यथाशास्त्रमनापद्युत्पथानिह। धर्म उवाच। एतदूचुः पांडवेया नाम्न
क्षमात्तास्त्वयं वचः। ये षां गुणगणैः कृष्णो दौत्यादौ भगवान्कृतः। न वयं क्लेशबीजानि यतः स्युः तद्रूपं
विजानीमो वाक्यभेदविमोहिताः। केचिद् विकल्पवसना आहुरात्मानमात्मनः। दैवमन्ये परे क
र्म स्वभावमपरे प्रभुं॥ ॥अनेन नागस्य द्वंद्वं तु अन्यत् सर्वं तास्यव मङ्गषं॥४

नमो २

वो भवेयुः। तं तु रूपं न विजानीमः। यतः वादिनां वाक्यभेदैः विमोहिताः। वाक्यभेदानेवाह। विकल्पं भेदं वसते
आच्छादयंतीति ये योगिनः। ते आत्मानमेवात्मनः प्रभुं दुःखदः सुखप्रदमाहुः। तदुक्तं। आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव
रिपुरात्मन इति। यद्वा विकल्पैः कृतर्कैः आहृतानास्तिकाः। एवं हि तेवदंति। न तावद्देवतादीनां प्रभुः कर्माधी
नेश्वरानवकर्मणाः स्वाधीनत्वात्। अतः स्वयमेव प्रभुर्वा कश्चिदिति। अन्ये दैव ज्ञाः दैवं ग्रहादिरूपं देव
तां परे तु मीमांसकाः कर्म। अपरे लौकायतिकाः स्वभावं॥

नास्तिका। अपने पोनास्तिकाः॥ अथवा। कर्म प्रधाने

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

वेदान्तेषु स्तोष		निश्चयोऽन्तर्धर्मोऽपि

॥ केचिदपि मेश्वरेषु केचपीति दुर्लभत्वं दर्शितं। निश्चयइति सिद्धांततत्वं। अप्रतर्क्याद्वाङ्मनोऽगोचरात्तु अनिर्देश्यपा-
त्ववचनागोचरात्परमेश्वरात्सर्वं भवतीति। हिरण्यशश्वविचारयप्रयुक्ता। विखेदः। गतमोहः॥ पर्यचष्टप्रत्यसाघत
त्तानवानितिवा। अनिर्द्दिष्टमिव वस्तु वरघातकं ज्ञानमपि न भवेदित्येवं रूपं धर्मं ब्रवीषि अतो धर्मोऽसि सू-
नेकीदोषुहत्यतस्याहा यदिति। ध्यानं नरकादि। पद्माश्रज्ञानाद्दण्डकथनं भवतीत्याह। अथवेति। देवस्य मायया
पापानिर्विघ्नघातकलक्षणाहुतिः। भूतानां चेतसो वचसश्चागोचरत्वं ज्ञेयान भवतीति। मात्रिनिद्रालात्वात्तस्य पा-

॥ अप्रतर्क्यादनिर्देश्यादिति केष्वपि निश्चयः। अत्रानुरूपं राजर्षे विमृश स्वमनीषया। एवं धर्मे प्र-
वदति स सम्राड्द्विजसत्तमाः। समाहितेन मनसा विखेदः पर्यचष्ट तं। धर्मं ब्रवीषि धर्मज्ञ धर्मोऽ-
सि वृषरूपधृक्। यदधर्मकृतः स्थानं सूचकस्यापि तद्भवेत्। अथवा देवमायाया नूनं गतिरगोचरा। ७२
चेतसो वचसश्चापि भूतानामिति निश्चयः। तपः शौचं दया सत्यमिति पादाः प्रकीर्तिताः। अधर्मांशै-
स्त्रयो भग्नाः स्मयसंगमदैस्तव। इदानीं धर्मपादस्ते सत्यं निर्वर्तयेद्यतः। तं जिघृक्षत्यधर्मोऽयमनृ-
तेनैधितः कलिः॥

संसारबीजस्यापि अनिर्वचनीयत्वं वा ब्रह्मप्राप्नुविनमित्याह २

सत्ववादेनव्याचष्टामाह। तप इति द्वाभ्यां। अधर्मपादैस्तव त्रयः पादा भिन्नाः। अंशैर्लेशैः। स्मयो विस्मयः। इदा-
नीं कलौ हे धर्म ते पादश्चतुर्थः शौचं त्वपि सत्यमेवावशिष्यते। सत्याङ्गवानात्मानं निर्वर्तयेत् रक्षयेत् विद्धारयेत्। तद्य-
दोषदस्पश्यं साधयेत्तमपि पादं अनृतेन संवर्द्धितः कलिरूपोऽयमधर्मो ग्रहीतुमिच्छति। तत्रेयं स्थितिः। कृतयुगे
प्रथमं संपूर्ण अत्र धर्मः। त्रेतायां चतुर्णामपि पादानां मध्ये स्मयेन तपः संगेन शौचं मदेन दया च। दृष्टेनेन सत्य-
मित्येवं चतुर्थांशो हीयते द्वापरे त्वर्द्धांशः कलौ चतुर्थांशोऽवशिष्यते सोऽप्यनृतेन नश्यतीति॥

स... तथ ३

॥ ततस्त्वष्टादशे तस्य ब्रह्मशापो निरूप्यते। स चानुग्रह एवास्य जातो वैराग्यमावहन्‌॥१॥ एवं क्षितो निर्याणमन्याश्चर्यं च श्रो-
तुं सर्वे नायन्नित्याह श्रेयसे स्मारयतीति यो वा इति द्वाभ्यां श्रुष्टो निर्दग्धः सन्। ब्रह्मकोपादुत्थितात्तक्षकात्‌ प्राणविप्ल-
वात्‌ प्राणनाशाद्धेतोः यत्तस्मान्न संमुमोह। अत्र हेतुः यतः भगवत्यर्पिताशय इति। किं च उत्सृज्येति वैयासके-
शुकस्य शिष्यः सन्‌ विज्ञाता अजितस्य हरेः संस्थितिः स्वरूपं येन सः। नचैतच्चित्रमित्याह नोत्तमश्लोकस्यैव वार्ता येषां
सतां एवं नित्यं तत्कथामृतं जुषतां संभ्रमो न स्यात्‌। तस्मिन्‌ ... चित्रमित्याशयेनाह तावदिति

॥ सूत उवाच ॥ यो वै द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टो न मातुरुदरे मृतः। अनुग्रहाद्भगवतः कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥
ब्रह्मकोपोत्थिताद्यस्तु तक्षकात्प्राणविप्लवात्‌। न संमुमोहोरुभयाद्भगवत्यर्पिताशयः। उत्सृज्य सर्व-
तः संगं विज्ञाताजितसंस्थितिः। वैयासकेर्जहौ शिष्यो गंगायां स्वं कलेवरं। नोत्तमश्लोकवार्तानां जुष-
तां तत्कथामृतं स्यात्संभ्रमोऽन्तकालेऽपि स्मरतां तत्पदांबुजं। तावत्कलिर्न प्रभवेत्प्रविष्टोऽपीह सर्वतः। १८
यावदीशो महानुर्व्यामाभिमन्यव एकराट्‌। यस्मिन्नहनि यर्ह्येव भगवानुत्ससर्ज गां तदैवेहानुवृत्तोऽसा-
वधर्मप्रभवः कलिः। नानुद्वेष्टि कलिं सम्राट्‌ सारंग इव सारभुक्‌ कुशलान्याशु सिध्यन्ति नेतराणि कृतानि यत्‌॥

आभिमन्योः पुत्रः एकराट्‌ चक्रवर्ती ईशः प्रभुः। तावत्‌ नन्वतदा कलेः प्रवेश एवास्तु प्रविष्टोऽपि न प्रभवेदिति कु-
तः तत्राह यस्मिन्नहनि यर्ह्येव यस्मिन्नेव क्षणे गां पृथ्वीमनुवृत्तः प्रविष्टः अधर्मस्य प्रभवो यस्मिन्‌। तर्ह्यधर्महेतुं क-
लिं सर्वथा किं न हतवान्‌ तत्राह नानुद्वेष्टीति। सारंगो भ्रमर इव सारमादाय यद्यपि कुशलानि पुण्यानि आशु
संकल्पमात्रेण फलंति इतराणि पापानि आशु न सिध्यंति यतः कृतान्येव सिध्यंति न तु संकल्पितमात्राणी-
ति॥

सनथादीर

स्कं॰ १

॥ चतुर्विध इत्येकत्रैवावस्थानं देहीति पुनर्याचमानाय जातरूपं सुवर्णं दत्तवान् ततः सुवर्णदानात् अनृतं मदं कामं इति मिंसां रिंजः इति रजोमूलां हिंसां एतानि च चारि पंचमं वैरं चादादिति॥ अमूनीति अमूनि स्थानानि तन्न्यवसदित्यर्थः॥ अथैतानीति हेतोः बुभूषुः ऐश्वर्यमिच्छुः॥ स्त्रीसुवर्णयोः सेवनं नाम तयोरत्यासक्तिः॥ एवं कलिं निगृह्य वृषपोषमप्या

॥ पुनश्च याचमानाय जातरूपमदात्प्रभुः॥ ततोऽनृतं मदं कामं रजो वैरं च पंचमं॥ अमूनि पंच स्थाना नि ह्यधर्मप्रभवः कलिः॥ औत्तरेयेण दत्तानि न्यवसत्तन्निदेशकृत्॥ अथैतानि न सेवेत बुभूषुः पुरु षः क्वचित्॥ विशेषतो धर्मशीलो राजा लोकपतिर्गुरुः॥ वृषस्य नष्टांस्त्रीन्पादान् तपः शौचं दयामिति॥ प्रतिसंदध आश्वास्य महीं च समवर्द्धयत्॥ स एष एतर्ह्यध्यास्त आसनं पार्थिवोचितं॥ पितामहेनोप न्यस्तं राज्ञारण्यं विविक्षता॥ आस्तेऽधुना स राजर्षिः कौरवेंद्रश्रियोल्लसन्॥ गजाह्वये महाभागश्चक्रव र्ती बृहच्छ्रवाः॥ इत्थंभूतानुभावोऽयमभिमन्युसुतो नृपः॥ यस्य पालयतः क्षौणीं यूयं सत्राय दीक्षिताः॥ ४५॥

॥ इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः॥ ॥

दान् प्रतिसंदधे तपआदीनि प्रवर्त्तितवानित्यर्थः॥ सुप्रदीयस्तत्र प्रवृत्तिरुपित लक्ष्मावादेवेत्याह त्रिभिः॥ एत र्हि इदानीं युधिष्ठिरेणारण्यं प्रवेष्टुमिच्छता उपन्यस्तं समर्पितं आसनमध्यास्ते॥ अद्य नापालयत इति वर्तमानसाम प्येवर्तमानवन्निर्देशः॥ सत्याहारो वा सत्राय सत्रं कर्तुं दीक्षिताः दीक्षां कृतवंतः॥ ४४॥ प्रथमे सप्तदशः॥ ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

...तिकामान्मामूर्तिः शमीनैयस्याः ५

नोतिः २ ३५

॥ इज्यायाग आत्मा स्वरूपं मूर्तिर्यस्य शं क्षेमं तं कामानमोघान्स्थिरा वृक्षादयो देवादयस्तेन अहह स्वत्वाह । एष आत्मा वरादीना
मात्मेति तथाऽपि जीववत्परिच्छिन्न इत्याह । अंतर्बहिरिति यथा वायुः प्राणरूपेणांतः स्थितोऽपि बहिर्व्याप्ति
तद्वत्सर्वांतर्यामीश्वरोऽपीति । उद्यतासिमुद्यतखड्गं दंडपाणिं यमं उद्यतं उद्धतं । अत्र न वसाम्यथमितिया
त्वाज्ञातनयाय त्र क्वापि वत्स्यामि । किं तु तत्र तत्रापि आत्तः गृहीतः इषुः शरासनं च येन तं त्वामेव लक्षये तस्मा

॥ यस्मिन्हरिर्भगवानिज्यमान इज्यात्ममूर्तिर्यजतां शं तनोति । कामानमोघान्स्थिरजंगमानामंतर्ब नेः
हिर्वायुरिवैष आत्मा ॥ ३४ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ परीक्षितैवमादिष्टः स कलिर्जातवेपथुः ॥ तमुद्यतासि
माहेदं दंडपाणिमिवोद्यतं ॥ यत्र क्व च न वत्स्यामि सार्वभौम तवाज्ञया ॥ लक्षये तत्र तत्रापि त्वामात्ते ३४
षुशरासनं ॥ तन्मे धर्मभृतां श्रेष्ठ स्थानं निर्देष्टुमर्हसि ॥ यत्रैव नियतो वत्स्य आतिष्ठंस्तेऽनुशासनं ॥ श्री
सूत उवाच ॥ अभ्यर्थितस्तदा तस्मै स्थानानि कलये ददौ ॥ द्यूतं पानं स्त्रियः सूना यत्राधर्मश्चतुर्विधः ॥

तनियतो निश्चलो वत्स्यामि ॥ पानं मद्यादेः ॥ सूनाः प्राणिवधाः ॥ द्यूतेऽनृतं पाने मदः ॥ स्त्रैणे मदो दयानाशस्त्वे
नोक्तः ॥ अत्र च गर्वहारा तपोनाशकत्वेन स्त्रीसंगः ॥ हिंसायां क्रौर्यं दयानाशकमिति ज्ञेयं । यद्यपि सर्वैः सर्वत्र
संभवति तथाऽपि प्राधान्येनाऽनृतादीनां द्यूतादिषु यथासंख्यं ज्ञेयं । द्वादशस्कंधे तु सत्यं दया तपो दानमिति पादा
विनोक्ता यत्र दानशब्देन शौचमेवोक्तं मनुः शुद्धिरूपत्वाद्भूतानामभयदानस्य । ४८ त्रेतायां धर्मपादानां तुर्यांशो हीयते
शनैरधर्मपादैरनृतहिंसाऽसंतोषविग्रहैरित्यत्र च असंतोषशब्देन तृष्णाहेतुर्लोभो लक्ष्यते । विग्रहशब्देन च तद्धे
तुः स्त्रीसंग इत्यविरोधः ॥

नाधः

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

न्यासितं अन्योन्यद्वारेणावतारितः उत्कर्षोदयो यस्याः कृतं कौतुकं मंगलं यस्याः। अस्पृष्टा कलयति शुभ्रवतीत्यु
कला तेन व्यक्तासती स्फुरालो हृदयं तिमामिति शोचति। निशातं निशितं अधर्मस्य हेतुर्यः। कलिस्तं हंतुमित्यर्थः।
लिप्रेव्ययावा। शरणम् आश्रयार्हः। श्लोक्यः सत्कीर्त्यर्हः। गुडाकेशोऽर्जुनः। तस्य यशोधरा ये वयं तेषां तान्यपि

यवा किमर्थं एकमाद देशधर्महेतवे २

॥ इयं च पूर्वं गदवतान्यासितोद्दलरामती। श्रीमद्विष्णुस्त्वयदन्यासैः सर्वतः कृतकौतुका। शोचत्यस्त्रुकला
साध्वी डुलंगे वोक्किताऽस्रुना। अवग्रहण्पाटपयाजाः स्फुरालो हृदयं तिमामिति। इति धर्ममहीयैव सात्व
यि वाम महारथाः। निशातमाददे खड्गं कलये धर्महेतवे। तं निघांसुमसि प्रेत्य विहाय घृष्टप्रलांछनं।
तत्पादहस्तलं शिरसा समगाद्भयविह्वलः। पतितं पादयोर्वीरः कृपया दीनवत्सलः। शरण्ये नाऽवधील्ल
श्लोक्य आह चेदं हसन्निव। राजोवाच॥ न ते गुडाकेश यशोधराणां बद्धांजले वै भयमस्ति किंचित्वान
वर्त्तितव्यं भवता कथं चन क्षेत्रे मदीये त्वमधर्मबंधुः। त्वां वर्त्तमानं नरदेवदेहेष्वनुप्रवृत्तोऽयमधर्मपूगः॥
लोभोऽनृतं चौर्यमनार्यमंहो ज्येष्ठा च माया कलहश्च दंभः। न वर्त्तितव्यं तदधर्मबंधो धर्मेण सत्येन च वर्त्ति
तव्ये। ब्रह्मावर्त्ते यत्र यजंति यज्ञैर्यज्ञेश्वरं यज्ञवितानविज्ञाः॥ देव २

म

ज्ञोऽंजलिर्येन तस्मात्। किं तु कथं च न केनाप्यंशेन न वर्त्तितव्यं यस्मात्त्वं अधर्मस्य बंधुः। नरदेवा महाराज देहेषु वर्त्त
मानं त्वामनु सर्वतः प्रवृत्तः। अनार्यं दौर्जन्यं अंहः पापं धर्मत्यागः। ज्येष्ठा अलक्ष्मीः। माया कपटं। तस्माद्वर्त्तितव्ये
त्वमहं ब्रह्मावर्त्ते देशे यज्ञस्य वितानं विस्तारस्तत्र विज्ञाः निपुणाः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नस्य विरहं कावासहेत । प्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्प इति मेघुमानिनीनां सत्यभामादीनां व
मानं गर्वं सहितं धैर्यं च ब्रूयः अहरन्नाय स्यांघ्रिरजःस्पृशितेन वितर्कितायाः अलंकृतायाः सस्यादि मि
त्रोमोऽसवोऽलवति । कथयतोः सतोः प्राचीप्रवर्वाहिनी कुमलक्षेये ॥ ३८ ॥ प्रथमे षोडशः ॥ ततः सप्तदशे रा
ज्ञः कलेर्निग्रहं गच्छति तत्स्यैवं वीर्यं लाघोऽपि वैराग्यं वक्तुमर्हति । हन्यमानं ताप्रमानं । शुणालंप अकं दा

॥ कावामसहेत विरहं त्रुमपोत्तम सत्यप्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्पैः ॥ हैर्यं समानमहरन्मधुमा
निनीनां रोमोऽसवो मम यदंघ्रिवितर्कितायाः । तयोरेवं कथयतोः पृथिवीधर्मयोः कृष्णदापरं द्विजामम
रान्नर्षिः प्राप्तः प्राचीं सरस्वतीम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे षोडशोऽध्यायः ॥ सूत उवाच ॥ तत्र
गोमिथुनं राजा हन्यमानमनाथवत् दंडहस्तं च वृषलं ददृशे नृपलांछनम् ॥ १ ॥ वृषं मृणालधवलं मेहंत
मिव बिभ्यतं वेपमानं पदैकेन सीदंतं शूद्रताडितम् ॥ गां च धर्मदुघां दीनां भृशं शूद्रपदाहतां विवत्सा
म श्रुवदनां क्षामां यवसमिच्छतीम् ॥ २ ॥ पप्रच्छ रथमारूढः कार्तस्वरपरिच्छदां मेघगंभीरया वाचा समारोपित
कार्मुकः ॥ ३ ॥ दा मा

द्वलौ सयान्मेहंतं मूत्रयंतं इव वेत्यनेन पादावशेषो धर्मो लयान्मूत्रयन्निव प्रतिक्षणं क्षीयमाणांशः ॥ तस्मा
पालिर्विहाकं प्रमानइवेति दर्शितं । धर्मदुघां हविर्दोग्ध्रीं । क्षामां कृशां । यवसं तृणं । अत्रापि सस्यादि प्रसवदृष्ट्या
अवाप्यहासाबाहुस्या । अत एव यवसमिच्छतीत्युक्तमिति द्रष्टव्यं । कार्तस्वरं सुवर्णं परिच्छदः परिकरो यस्य स
निवहमित्यर्थः ॥ समारोपितकार्मुकः ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

परस्त्रैर २

॥ हसि घातयसि। राज्ञाऽहमिति चेत्तत्राह। नरस्य वेषमात्रेण नरदेवोऽसि कर्मणा तु अद्विजः शूद्रः। अथो
त्वाऽनिरपराधान् रहसि घ्नसि यं प्रहरसि स शोच्यः। सापराधोऽसि अतो वधमर्हसि। एवं प्रत्याह। त्वेवाकः सु
यमेव मंसावयति। किं कश्चिद्देवो वृषरूपेण। मामपरिखेदयन् वर्त्तसे। दोर्दण्डैः परिरंभितं रक्षितो भू
तलं। अस्मिन् विना अन्येषाम स्त्राणि नाऽनुपतन्तीति खेदहेतुत्वं दर्शितं। एवं संबोध्य नरपिशोचंतं प्रत्याह। लोके
=॥ कस्त्वं मच्छरणे लोके बलाद्धंस्यबलान्बली। नरदेवोऽसि वेषेण नटवत्कर्मणाऽद्विजः॥ कस्त्वं कृष्णे
गते दूरं सह गाण्डीवधन्वना। शोच्योऽस्यशोच्यान् रहसि प्रहरन् वधमर्हसि। त्वं वा मृणालधवलः पादै
र्न्यूनः पदा चरन्। वृषरूपेण किं कश्चिद्देवो नः परिखेदयन्। न जातु कौरवेन्द्राणां दोर्दण्डपरिरंभिते।
भूतलेऽनुपतन्त्यस्मिन्विना ते प्राणिनां शुचः। मा सौरभेयात्र शुचो व्येतु ते वृषलाद्भयं॥ मा रोदीरम्ब भद्रं
ते खलानां मयि शास्तरि। यस्य राष्ट्रे प्रजाः सर्वास्त्रस्यन्ते साध्व्यसाधुभिः॥ तस्य मत्तस्य नश्यंति कीर्तिरायु
र्भगो गतिः। एष राज्ञां परो धर्मो ह्यार्तानामार्तिनिग्रहः॥ अत एनं वधिष्यामि भूतद्रुहमसत्तमं। कोऽवृश्च
त्तव पादांस्त्रीन् सौरभेय चतुष्पद। मा भूवंस्त्वादृशा राष्ट्रे राज्ञां कृष्णानुवर्त्तिनां। आख्याहि वृष भद्रं वः साधू १२
नामकृतागसां। आत्मवैरूप्यकर्त्तारं पार्थानां कीर्त्तिदूषणं। ॥
रसे। अत्र मा स्रुवः शोकं मा कुरुष्वेत्यर्थः अपयान्तं गां प्रत्याह। अंब मातः शास्तरि मयि जीवति सति ते सङ्गमेवाऽतो
मा रोदीः। मद्भिन्नार्थमेवैनं हनिष्यामि न तत्रोपकारायेत्याह। यस्येति द्वाभ्यां। हे साध्वि सर्वा याः काश्चिदपीत्यर्थः॥ अ
साधुभिः। त्रस्यंते पीड्यंते इत्यर्थः॥ भगो लक्ष्मीर्गतिः परलोकः। एवं तरतिशोचंतं वृषं प्रत्याह। कः। अवृश्चत् छिन्नेद्वा॥
त्वादृशाः त्वद्विधाः दुःखिताः। वो युष्मभ्यं। आत्मनस्तव पादच्छेदेन वैरूप्यकर्त्तारं कीर्त्तिदूषयतीति तथा तं आख्या
हि॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

॥ नतु लोपाधिक्यात् तद्देष एव युक्तः। न धीरेषु तस्मात् किंचिक्करत्वादित्याह। किं तु ते न संवेत्ता बालेषु अधीरेषु अ-
प्रमत्तः। अव हितः। सद्रूपो हृत्कञ्च वर्ण्यते। पारीक्षितमाख्यानं। अदृष्टं तत्पृष्टं ते पूर्वं। किं वज्ञानतैरेता-
देवकर्तव्यमिति सर्वशास्त्रसारं कथयन्ति। यायाइति। कथनीया अस्मद्गुरूणां कर्माणि यस्मात् तस्य गुणकर्मविस्त-
यात्तुष्टभक्तिः। मद्भावमिच्छन्ति। भूतविस्तरेण कथनार्थं हृतो क्षितं संगं वालि नंदंति। हृतेति त्रिसिः॥ शाश्वतीः

नतु मर्पूव बोलि नवि श्वमसनीय एव

॥ किंतु बालेषु अत्र रेणा कलिनाधीरसी मरणात्। अप्रमत्तः। प्रमत्तेषु यो हृत्कोऽष्टभ्यवर्ण्यते। उपवर्णितमेतद्धः।
ऊर्णे पारीक्षितं मया वासुदेवकथोपेतमाख्यानं यददृष्टं हृत। याया:। कथा भगवतः कथनीयो हृत्कर्मणः॥
गुणकर्माश्रयाः। अंजलिः संसेव्यात्मा तुष्टभक्तिः॥ २०॥ अथ पय अत्र॥ ॥ हृतजीवसमाः सौम्य शाश्वतीर्विशदय-
शः॥ यदृश्वरोऽसि सिद्धेऽन्नस्य मर्त्यानामहृतं हि नः। कर्मण्यस्मिन्ननाश्वासे धूमधूम्रात्मनां भवान्। आपाय-
यति गोविंदपादपद्मासवं मधु। तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवं। भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशि-
षः॥

समाः। अनंता इव अमरा इव जीव अत्यंतसंयोगे द्वितीया। विशुद्धं यशः कीर्त्तयसि। तत्रास्माकं मर्त्यानामहृतं मरणात्
यतः॥ किंवा। अस्मिन् कर्मणि सत्रे अनाश्वासे अविश्वसनीये वैगुण्यवाहुल्येन फलनिश्चयाभावात्। धूमेन धू-
म्रवर्णा आत्मा शरीरं येषां तानाशाः अस्मात् कर्मणि प्रघी। आसवं मकरंदं मधु मधुरं भगवत्संगिनो विष्णुभक्ताः। तेषां
संगस्य यो लवः। अत्यल्पः कालः। तेनापि स्वर्गं न तुलयाम। समममपि न पश्यामः। न चापवर्गं। संभावनायां लोट्।
मर्त्यानां तुच्छा आशिषो राज्याद्या न तुलयामेति किमुत वक्तव्यं॥

।एवं मत्संशमनितं यच्छ्रवणोऽस्तु कथमाविः कुर्वैति। कोनामेतिरसविल्लरसज्ञः महत्तमानामेकांतेन परं आश्र
नं आश्रयो यः तस्य कथायां अगुणस्य प्राकृतगुणरहितस्य कल्याणगुणानामंतं ये योगेश्वरास्तेऽपि न जग्मुः अप
नं तंत इति न परिगणयांचक्रुः सर्वः शिवः पाद्मो ब्रह्मा च मुख्यो येषां ते नोऽस्माकं मध्ये भगवान् प्रधानं सेव्यो य
स्मात् स वाऽनः शुश्रूषतां हरेश्चरितं विस्तारयतु॥ तत्र शुकपरीक्षित्संवादेन कथयेत्याह। स वा इति द्वाभ्यां

॥ को नाम तृप्येद्रसवित्कथायां महत्तमैकांतपरायणस्य। नांऽतं गुणानामगुणस्य जग्मुर्योगेश्वरा ये स
व पाद्ममुख्याः॥ तन्नो भवान्वै भगवत्प्रधानो महत्तमैकांतपरायणस्य॥ हरेरुदारं चरितं विशुद्धं शु
श्रूषतां नो वितनोतु विद्वन्॥ स वै महाभागवतः परीक्षिद्येनाऽपवर्गाख्यमदभ्रबुद्धिः। ज्ञानेन वैयासकि ७६
शब्दितेन भेजे खगेंद्रध्वजपादमूलं॥ तन्नः परं पुण्यमसंवृतार्थमाख्यानमत्यद्भुतयोगनिष्ठं। आख्याह्यऽ
नंताचरितोपपन्नं पारीक्षितं भागवताभिरामं॥

पेन १

वैयासकिनाशब्दितेन कथितेन ज्ञानेन ज्ञानसाधनेन अपवर्गइत्याख्या यस्य तं खगेंद्रध्वजस्य हरेः पादमूलं
भेजे॥ तत् असंवृतार्थं यथा तथा आख्याहि। देवनिर्द्दिशति। परीक्षिते कथितं पारीक्षितं आख्यानं श्रीभागवते
पाठात् परं पुण्यं सत्त्वशोधकं अत्यद्भुते योगे निष्ठा यस्य अनंतस्याचरितैरुपपन्नं युक्तं अत एव भागवतानामभि
रामं प्रियं पंचभिर्विशेषणैः कर्मज्ञानभक्तियोगप्रकाशकत्वं दर्शितं॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

इति वयस्यात् तत्कारोपेण ताम्रे अर्द्धिणीयस्य कौशिकी नदी तस्याः अपः संधिरार्षः॥ वायव्यं शापं। इति एवं
सर्वनिःक्षेपेण अक्षमिदं क्ष्यति स्यक्ष्यिष्यति। पावांतरे तस्मीकरिष्यति। स्मेति पादक्ष्रणो कुलस्यांगारत्व
त्वंमेमया। तते तिक्ष्क्ष्वमार्षं गलेसर्पकलेवरं यस्येत्य तत्क्षसमासः। तत्क्ताकेवः। अत्रैरित्यर्थः। तं सर्पं विहृ
रं २ वां ४ व
॥ इत्यक्ताक्कारोपताम्राक्षोवयस्याद्वैविवालकाशःकौशिक्याऽपत्रपस्त्वशपवाप्यत्रं विसमर्तोहा
। इति लंघितमर्यादं तत्क्कः॥ समभेऽहनिाधिक्ष्यति स्यक्ष्लांगारं वोदितोमततद्ध्हं। ततोऽन्ये
त्याऽश्रमं बालो गलेसर्पकलेवरं। पितरं वीक्ष्य दुःखात्तोस्मिक्षकं गोदरोदत्। सवाश्रमिरसोबल्लत्र
द्युत्वात्तत विलापतं अन्मील्य शनकैर्नेत्रे दृष्ट्वाऽर्थं सेस्मृतो रगां। विष्टद्यपउत्रं पप्रच्छ तत कस्मात्
रोदिषि। केन वा तेऽपकृतमित्युक्तः। संन्यवेदयत्। निशम्य राजममतदर्हं नरेंद्रस्य ब्राह्मणोनाऽत्म १८
जमस्पनं दत्वाम्रहोवतांऽहोमहद्दुःखं तेक्षतं अत्यीयमिद्धोहत्तदर्दमोऽष्टत। नवैष्टलिर्नरदेवं परा
त्र्यं संमातुमर्हस्य विपक्वात्त हृोय ते जमाद्व विषहेणाद्युक्षाविंदंतिस्तङ्काणऽक्षतोसयाः। प्रजाः। अ
लक्ष्यमाणो नरदेवनाम्निरथांगपाणावऽयमंगलोकः॥ तदाहि चोरप्रचुरो विनंक्ष्यत्यऽरक्ष्यमाणो
विवरूथवत्क्रणात्॥
केनापकारः कृतः। अनालि तं दनवावयंश्र
होऽस्यादिवतकष्टं तेत्वयामहत्यापुंकृतां ह्रोहश्रपराधेदमोदंड। परः। विष्ठुरित्याख्या
तिर्यस्य तं नरदेवे वृत्तिः। संमातुं समर्हं। अलक्ष्यमाणो हृदश्यमानो अविवरूयवलमेघसंघवत्॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

॥ नि प्रकीर्णो निर्जलानि राज्यतन्त्रं। मन्त्रगुप्ता विशेषः। तस्य कर्मणा चार्थतन्त्रं। विशेषेण प्रयत्नात् भयस्य सः॥ तथा प्रवृ
त्तिनिर्गच्छत्यरण्यमनन्तरमिरूपवेशस्थानं च येन सः॥ न संप्राप्तो ऽपि घः सुहृत्तं प्रियवचनं च येन सः। सस्वरः। त
स्यार्थाः सहतं। नातार्थं हृतं धनं तुः। कोऽयाचापायेण। सर्पनिधाने राज्ञोऽभिप्रायमाह। एवं किं प्रत्याह तस्यैव श्रियः
सन्मीलितेक्षणः स्थितः। यच्चान्यत्र बन्धुलिरागातेषां किं तु स्यादित्य वद्याया प्रस्तास समाधिः। सन्निति जिज्ञास

॥ प्रविकीर्णे जटाजूटं भैरवेणाजिनेन वा विभूषयन्स्वाङ्गं दर्कं तथा प्रवृत्तमयाचत। अलक्षणप्र
स्यादिरसंप्राप्तार्थपथं हृतः॥ अवज्ञातमिवात्मानं मन्यमानस्तु कोपहा। अभूतपूर्वः सहसा क्रुद्ध
स्यामर्दितात्मनः॥ ब्राह्मणं प्रत्युदद्रवस्य मस्तरोमस्त्रुरेवच। सतु ब्रह्मर्षिरं स्मितास्त्वरागां स्पृष्टा।
विनिर्गच्छन्धनुः। कोऽप्यानिवार्यं वरमागमत। एवं किं निहताशेषकरणो मीलितेक्षणः॥ प्रष्टा समा
धिना होवि किं तु स्यात् क्षत्रवंधुरिति। तस्य तत्रो ऽनन्तेजस्वी विहरन्बालकोऽर्भकैः॥ राज्ञा घ
ज्ञापितं तातं श्रुत्वा तत्रेदमब्रवीत्। अहो अधर्मः पालानां पीडां बलिभुजामिवाश्वामित्य ऽघं यच्चा
सानां द्वारपानां श्वनामिव। ब्राह्मणो। क्षत्रबंधुर्हि द्वारपालो निरूपितः॥ स कथं तत्र हे ह्यस्य सना
= डंस्तो क्रमर्हति। इत्येगतेलगावतिशास्त्रं दुर्न्यथगामिनां। तद्धि ब्रह्मसेतुं नद्याः ऽहं शास्मि पश्यत मे बलं॥

स्यार्थः। तस्य तत्र शृङ्गी नामा अधण्डः खंतत्र उर्ल्कमध्ये पालानां राज्ञां पीडां उष्टानं अधर्ममेव निर्दिशति।
यामिति दासानां यद्वर्षं पापाचरणं बलिभुजां काकानामिव श्वनामिव वेतिदासत्वं दर्शयति। ब्राह्मणैरिति
तां डंलोड एवं स्थिते तद्वत तदनंतरमहं शास्मि दंडयामि॥

(जनमस्य पाणेह्य हीतापत्ता यत इत्यर्थः ४)

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

बहुवचनम् २ ॰॰ २ आ

॥ श्रीभागवतव्याख्याने लब्धप्रसंगं महतामादरपात्रमात्मानं श्लाघते द्वाभ्यां अहो इत्याश्चर्ये हर्षे व
यमिति श्लाघायां प्रतिलोमजा अपि अद्य जन्मभृतः सफलजन्मानः संजाताः वृद्धानाम् अनुवृत्त्या आदरे
णाहा न ह दुष्कुलः तस्मैव येति वा यतो दुःकुलत्वं तन्निमित्तं आधिं च मनःपीडां महत्तमानां अभिधा
नयोगः लौकिकोऽपि संभाषणलक्षणः संबंधः विधुनोति अपनयति ॥ कुतः पुनः किं पुनर्वक्तव्यं तस्य
अनंतस्य नामग्रहणतः तं सो महत्तमानामभिधानयोगो दौष्कुल्यं विधुनोतीतीयद्वा नामग्रहणतां पुनः दौः

कुत — दौःकुल्यमेव ग इति

॥ श्रीसूत उवाच ॥ अहो वयं जन्मभृतोऽद्य हास्म वृद्धानुवृत्त्यापि विलोमजाताः ॥ दौष्कु
ल्यमाधिं विधुनोति शीघ्रं महत्तमानामभिधानयोगः ॥ कुतः पुनर्गृणतो नाम तस्य मह
त्तमैकांतपरायणस्य योऽनंतशक्तिर्भगवाननंतो महद्गुणत्वाद्यमनंतमाहुः ॥ एतावताऽ
लं ननु सूचितेन गुणैरसाम्यानतिशायनस्य हित्वेतरान्प्रार्थयतो विभूतिर्यस्यांघ्रिरेणुं
जुषतेऽनभीप्सोः ॥ हरितं
क्त्यमितीयद्वाग्रहणतः तं सत्यस्य नाम दौष्कुल्यं विधुनोतीति किं वक्तव्यमिति कैमुत्यमेवाह ॥ अनंताः श
क्तयो यस्य अतोऽप्यनंतः किं च महत्त्वगुणा यस्य स महद्गुणस्तस्य भावस्तस्मात् यं गुणतोऽप्यनंतमाहुः ॥ ए
वस्य प्रपंचयति त्रिभिः ॥ एतावतेति तस्य यत्साम्यं अतिशायनं च गुणैस्तस्मात्साम्यं तदाधिक्यं चान्यस्य नास्तीत्यस्मा
र्थस्य ज्ञानं एतावता सूचितेन अलं पर्याप्तं कस्मात् हि यस्मात् रतो वक्तुं शक्नोति ॥ तदेवाह इतरान् ब्रह्मादीन् प्रार्थयमा
नान् हित्वा विभूतिः श्री अनभीप्सोरपि यस्यांघ्रिरेणुं सेवत इति ॥

नाम ~

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

अथ त्वच्छ्रीमदीयस्य पादतस्त्वाद् दृष्ट्वा हृष्टनिःस्पृहतमः पितृविरंच्येनोपदिष्टं तं मम परिपितं अर्हणांसः अर्घोदकं ईशस्य
श्रितं जगद्भूतानि ति विरंच्योपदिष्टं तं मे शमिति तिवचनयोः स्वरूपासमक्त्यस्तुक्तां तस्मात्त्वद्भक्तिं ददाति विरक्तः को नाम
मानवत्यद्य स्वार्थः सर्वेश्वर इत्यर्थः ॥ धीराः संतः [illegible] दृष्टं तां अंत्यपरमकाष्ठां प्राप्नुवंति तदा हा यस्मिन्न हि मात उपश
मेत् प्रज्ञासा विकोविदः ॥ एवं स्वरूपादमलितं नंदयप्रारीक्षितोपाख्यानं वक्ष्यमाणा हा अहं ही ति ॥ श्रयमणः हे सूर्य [illegible]

= ॥ अथाऽपि यत्वादतस्त्वाव दृष्ट्वा ह्नमा हि विरंच्योपदिष्टता हर्णांसः ॥ मे शंभूनात्यऽन्यतमो भक्तिं दा को
नाम लोके स्नाव तद् दार्थः ॥ यत्राऽस्तु रमाः सहमेव धीरा व्यपोह्य देहादि स्वसंगास्तु ॥ ब्रजंति य
त्पारमहंस्यमत्यं यस्मिन्न हि [illegible] स्वधर्मः ॥ अहं हि दृष्टोऽर्यमणो न लङ्घिराव क्त्र आत्माव ११
गमोऽत्रयावाश नसः पतं त्वाऽस्मराम्पतत्रिणस्तथा समर्थं विस्तुगातिं विपश्चितः ॥ एकादा स्वतुद
धमवि [illegible] यां वने श्मशानभूतां श्रांतः क्षुधितस्तृषितोऽत्र शं ॥ जलाशयमवक्षाणः अतिवे
शतमाश्रमं ददर्श मुनिमासीनं शांतं मीलितलोचनं ॥ प्रतिरुद्धेन्द्रियप्राणमनोबुद्धिमुपारतं ॥ स्था
न [illegible] त्परं प्राप्तं ब्रह्मभूतमविक्रियं ॥

[illegible] ग्रा ना मा वर्गो सम ज्ञानं ताव लक्ष आवक्षेप्रव कस्यामि न थाहि ॥ पश्चिणे न तस्त्वात्म समं स्वशक्त्य
[illegible] तातिन क्त्रं न तथा विपश्चितोऽविविभोर्गतिं लीलां समं स्वमत्य स्वरूपमेव वदंती त्य ॥ अथ च ज्ञाना
[illegible] तमसिद्धमाश्रमं तस्मिन् इत्वनिं शमीतं अनिरुद्धाः उत्थात्स्ताइंद्रियादयो येन अतएव तत्परतां स्था
न या त्वज्ञाद्यतादि लक्षणात्य रुद्रीयं पदं प्राप्त अतादि [illegible] ब्रह्मभूतत्वादविक्रियं ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

तत्रतेषुयागयोगतपोदानादिभिर्विवदमानेषुसत्सुयदृच्छयागांपर्यटन्व्यासपुत्रस्तत्राभवत्प्राप्तः।नलक्ष्य
माश्रमादिलिंगंयस्य।अवधूतः।अवज्ञायजनेनपरित्यक्तोयःतस्येववेषोयस्य॥२४॥तमित्यादीनांप्रत्युत्थिताइति
तृतीयश्लोकेनान्वयः।द्विगुणान्यष्टौवर्षाणियस्य।सुकुमारौपादौकरौऊरूबाहूअंसौकपोलौगात्रंचयस्य
चारुणीआयतेअक्षिणीयस्मिन्।उन्नतानासायस्मिन्।लंबह्रस्वादिवैषम्यंविनातुल्यौकर्णौयस्मिन्।शोभ

तत्राभवद्भगवान्व्यासपुत्रोयदृच्छयागामटमानोनपेक्षः।अलक्ष्यलिंगोनिजलाभतुष्टोवृतश्चबा
लैरवधूतवेषः॥२४॥तंद्व्यष्टवर्षंसुकुमारपादकरोरुबाह्वंसकपोलगात्रं।चार्वायताक्षोन्नसतुल्य
कर्णसुभ्र्वाननंकंबुसुजातकंठं॥निगूढजत्रुंपृथुतुंगवक्षसमावर्तनाभिंवलिवल्गूदरंच।दिगंब
रंवक्त्रविकीर्णकेशंप्रलंबबाहुंस्वमरोत्तमाभं॥ः०॥॥श्रीगोविंदायनमः॥०॥छ॥ ः ॥।श्री॥

नेभ्रुवौयस्मिन्।एवंभूतमाननंयस्य।कंबुवद्रेखात्रयांकितःसुष्ठुजातःकंठोयस्य।कंठस्याधोभागयोःस्थि
तेअस्थिनीजत्रुणी।मांसेननिगूढेजत्रुणीयस्य।पृथुविस्तीर्णंतुंगमुन्नतंवक्षोयस्य।आवर्तवन्नाभिर्य
स्य।वलिभिस्त्रिभिरंगैःनिम्नैरेखाभिर्वल्गुरम्यमुदरंयस्य।दिश एवांबरंयस्य।वक्त्रेविकीर्णाःकेशाय
स्य।प्रलंबौबाहूयस्य।स्वमरेषुश्रेष्ठेषुदेवेषुउत्तमोहरिस्तद्वत्आभायस्य॥ ॥ः श्री॥छ॥ श्री॥छ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सदाप्यपीच्यमत्यंतोत्तमंयद्वयोयौवनंतेनयाश्चगलल्क्ष्मीर्देहकांतिःतयारुचिरस्मितेनवागूढवर्चसमपि।
प्रत्युत्थिताःतंदृष्ट्वाप्रत्युत्थानंकृतवंतइत्यर्थः॥२५॥शिरसैवसपर्य्यामाजहारआत्मनिवेदनंकृतवानित्यर्थः।तेन
सहागतःस्वादयोनिवृत्ताः।सतुप्रविवेश॥२६॥सचभगवान्ब्रह्मर्षिसंघादिभिःसंवृतःसन्अलंव्यरोच

श्यामंसदापीच्यवयोंगलक्ष्म्यास्त्रीणांमनोज्ञंरुचिरस्मितेन।प्रत्युत्थितास्तेमुनयःस्वासनेभ्यस्त
ल्लक्षणज्ञाअपिगूढवर्च्चसं॥२५॥सविष्णुरातोतिथयआगतायतस्मैसपर्य्यांशिरसाजहार।ततो
निवृत्ताह्यबुधाःस्त्रियोर्भकामहासनेसोपविवेशपूजितः॥२६॥ससंवृतस्तत्रमहान्महीयसांब्र
ह्मर्षिराजर्षिदेवर्षिसंघैः।व्यरोचतालंभगवान्यथेंदुर्ग्रहर्क्षतारानिकरैःपरीतः॥२७॥प्रशांतमासी
नमकुंठमेधसंमुनिंमहाभागवतोभ्युपेत्य।प्रणम्यमूर्द्धावहितःकृतांजलिर्नत्वागिरासूनृतयान्व
पृच्छत्॥२८॥अहोअद्यवयंब्रह्मन्सत्सेव्याःक्षत्रबंधवः।कृपयातिथिरूपेणभवद्भिस्तीर्थकाःकृताः
॥२९॥येषांसंस्मरणात्पुंसांसद्यःशुद्ध्यंतिवैगृहाः।किंपुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः॥३०॥सा
न्निध्यात्तेमहायोगिन्पातकानिमहांत्यपि।सद्योनश्यंतिवैपुंसांविष्णोरिवसुरेतराः॥३१॥॥ ॥८२॥

ताग्रहाःशुक्रादयःऋक्षाणिअश्विन्यादीनि।अन्यास्ताराः॥२७॥नकुंठासर्वार्थेषुमेधायस्य।प्रष्टुमर्थंपुनर्नत्वा।
॥२८॥सूनृतयागिरमाह।अहोइतिपंचभिः॥सन्तःसेव्याजाताः।यतःअतिथिरूपेणहेतुनातीर्थकायोग्याःकृताः
॥२९॥३०॥विष्णोःसांनिध्यात्सुरागयादयइव॥३१॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

मन्तुमोदनेनानुग्रहमालक्ष्य श्लाघते । अहो इति । नृपाणां मध्ये महत्तमैरनुग्रहणीयं शीलं स्वभावो येषां ए-
त ऋराज्ञामति दुर्लभमित्याह । ब्राह्मणानां पादशौचात् पादक्षालनोदकाद्दूरादुच्छिष्टं विसृष्टं त्यक्तं पादं
मां क्षिप्तमनु स्पृष्टे इति स्मृतेः । दूरे हि तैः । तद्धि ष्टव्यपत्तैर्दूरादेव विसृष्टं क्षिप्तं तत्रापि प्राप्तमयोग्यमित्यर्थः ॥
गर्ह्यकर्मेयस्येत्यात्मानमनुद्दिश्योक्तं । आशंसां तावदनुग्रहः । ब्रह्मशापोऽपि नाम ब्रह्मप्रसादादेव जातमित्या-
हा तस्य गर्ह्यकर्मण एवात्र तः । अघस्य पापात्मनः । गृहेष्वासक्तचित्तस्य मे ब्रह्मप्राप्तये परावराणामीश एव

॥ परीक्षिदुवाच ॥ अहो वयं धन्यतमा नृपाणां महत्तमानुग्रहणीयशीलाः ॥ राज्ञां कुलं ब्राह्म-
णपादशौचाद्दूराद्विसृष्टं बत गर्ह्यकर्म । तस्यैव मेऽघस्य परावरेशो व्यासक्तचित्तस्य गृहेष्वभी-
क्ष्णं । निर्वेदमूलो द्विजशापरूपो यत्र प्रसक्तो भयमाशु धत्ते । तं मोपयातं प्रतियंतु विप्रा गंगा च देवी
धृतचित्तमीशे । द्विजोपसृष्टः कुहकस्तक्षको वा दशत्वलं गायत विष्णुगाथाः । पुनश्च भूयाद्भगव-
त्यनंते रतिः प्रसंगश्च तदाश्रयेषु महत्सु यां यामुपयामि सृष्टिं मैत्र्यस्तु सर्वत्र नमो द्विजेभ्यः ॥

द्विजशापतया वपुर्वा यत्र यस्मिन् द्विजशापे प्रतिगृहेषु प्रसक्तो भयं धत्ते निर्विण्णोऽस्मि वर्ततो स्वयं यतो निर्वेदमूलः वैराग्यं
मूलं प्राप्तिकारणं यस्मिन् शापे तस्य वैराग्यप्राप्त्यर्थं वा तस्य चेतस्य मूलत्वात् तदर्थं द्विजशापं कारितवानित्यर्थः । ताद-
र्थ्ये यते ह्यस्यां तं मामां उपयातं शरणागतं प्रतियंतु जानंतु देवी देवतारूपा गंगा च प्रत्येकं वा वाशब्दः प्रतिकि-
यानादरे गाथाः कथाः । सदाश्रयो येषां ते सदाश्रयाः तेषु प्रसक्तं संग[illegible]गाता तस्यां तस्यां सृष्टौ जन्मनि ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सं ४३

॥ध्येव सायो निश्चयः आगमे श्रुत्कृशे श्रुआसे स्मो श्रुते जनमेद्यैन शीला शशत्प्ये यस्म । स्तुदाम्य किरः
धैर्वो चित्तानेड्ः । प्रजात्तुग्रहेशीलं सायोवलेद ग्रेपा । उरसमम्सो करुणौरलिहूपं डुंदरमिव । लक्ष्मपा
पेश्वये जङ्करितिस्तुविविरावलिश्रायेण । परस्पर्शमेत्रयंते सर्वेऽति परश्रेष्ठं लोकात ब्रह्मेऽत्तुः विरजस्कं नि
विशोकं वयास्यतीति भृतः तत्राह अयामिति । आकृत्य आकर्ण्यं समं पदपालस्कन्धम श्रुत्वा अथ तस्मा
॥ इति समराज्याऽध्यवसायश्रुक्तः प्राचीनतूले श्रुकुशेषु धीराः उदक्तूलवोदक्षिणातूल आसेसस्तद्ब्रूप
त्वाः श्रुस्तुतस्य श्वसारः । एवं च तस्मिन्नस्वदेवदेवप्राप्तो यतिष्ठे दिवि देवसंघाः । प्रशस्यष्टमो व्यक्तिर
स्वसुनैसुदासुखक्ष डुंदुलयश्वनेडुः । महर्षयो वै समुपागता ये प्रशस्यसाक्षि त्यस्तुमोदमानाः । ऋतुः
जातुग्रहशीलमारायैडुतमस्मोकरुणालिरूपं । नवाऽदं राज्यषिविर्येवित्रंतवस्तु कलसमस्तुल्लतेड् ८१
येऽध्यासनं राजकिरीटकोटं सघोजसंगवत्याश्रेकामाः । सर्वे वयं तावदिहाऽस्महेऽच कलेवरंया
वदसौ विहाय । लोकं परं विरजस्कं विशोकं यास्यत्यऽयं सांगवतप्रधानः । आश्रुत्य तद्विषमाणवचः प
रीक्षि समं मम श्रुत्कृत्वचाऽसलीकं । आलापतैनानलिवंघश्रुकृतं मुष्यमाण अरिमानि विप्राः । सम
गताः सर्वतएव सर्वे वेदा यया सूर्त्विघरात्रिष्टष्टोनेहाऽयवाऽसुतूवकेश्वनाऽर्थन्नते पराजुग्रहमात्म
शीलं । ततश्रवः ष्टश्रुमिमं विष्टष्टे विश्रुस्य विप्राऽइति कृत्यतायां सर्वोत्मना प्रियमाणो श्रुकृत्वं श्रुद्भवेतथाष्ट प्रात्नाभिमु
नांतीरार्थे श्रव्यलीकं सत्यं । त्रयाणां लोकानां ष्टश्रे उपरि सत्यलोके वेदा यया सूर्त्विधरा ल वंपि तत्त्वलात्तानातिः का ।॥
आऋपासुतामाहाने हेति सवतां प्रयोजनं वैरोत्तुग्रहं विनानाचित्त हिंसएवार्थः स्यात्तान आत्मशीलं स्वसावं ।
स्ट [illegible] गां । विश्रुस्य विश्वापं कृत्वा एवं कर्तव्यमित्यस्यतावऽदिति कृत्यतातस्मिं विघयेस
सर्वाविघाघ कृत्वां विशेषेण च म्रियमाणो तत्क्षणे द्रुपापसंपर्करहितं आग्रहशतविचारयत ॥ स्य २
नागवतो३

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

°योपविष्टं तं गायां राज्ञियोऽगडनाहततो स्रुकस्यागमनं तत्राक्षमकालविशेषको ॥ १ ॥ सुक्तं तेन कर्मेण निष्कं से
°नि रूपणं गर्ह्यं निंद्यं विनयरक्षणमनाज्ञातः चिंतामेव हसा द्वीस्यां ॥ अहो इति नीचं पापं श्रमी धृति
°चेष्टएवार्थः ॥ व्रह्मणि ब्राह्मणे गूढं युमते ऽनोयस्य कृतं यदेव हेलनं ईश्वरावज्ञा पापमित्यर्थः ॥ तस्मात्तु मे
°युक्तं विपत्स्यति तत्तेनातिदीर्घकालात् अति रादेवा स्तुतवापि अस्मात्क्षात्रं तत्त्राहि ह्रारोति प्रार्थ
°कामं अस्तं कोपवतः ॥ एवं प्रार्थनायाः प्रयोजनं अस्यनिः हतायप्रायश्चित्तायययाभूतनरेवंन कर्योमितिवा ॥

॥ सूत उवाच ॥ ॥ महीपतिस्त्वस्य तत्कर्मगर्ह्यं विचिंतयन्नात्मकृतं स्तु दुर्मनाः ॥ अहो मयानीचमनार्य
कृतं निरागसि व्रह्मणि गूढतेजसि ॥ ध्रुवं ततो मे कृतदेवहेलनाद् दुरत्ययं व्यसनं नातिदीर्घात
दस्तु कामं मघनिः हतायमे यथा न कुर्यां भूतनरेवमंहः ॥ अद्यैव राज्यं बलमृद्धकोशं प्रकोपितं ब्रह्मकु
लानलो मे दहत्वभद्रस्य पुनर्न मेऽभूत्पापीयसी धीर्द्विजदेवगोभ्यः ॥ स चिंतयन्नित्थमथाऽशृणोद्यथ
मुनेः सुतोक्तो निर्ऋति स्तक्षकाख्यः ॥ स साधु मेने न चिरेण तक्षकानलं प्रसक्तस्य विरक्तिकारणं ॥ ॥

एवं सा शापस्य वधस्य नं संप्रार्थ्य ततः प्रागेव किंचित्प्रार्थयते ॥ अद्यैवेति राज्यादि दहतु प्रकोपितं ब्रह्मकुल
लमेवानलः ॥ पुनर्द्विजादीन् प्रतिपीडयितुं मे धीर्मा भूदित्यन्वयः सवेदितार्थः ॥ इत्थं चिंतयन् स राजा मुनेः सुतेनोक्तः स तक्षको
निर्ऋतिर्मृत्युर्यथा सन्निपतिष्यति तथा ऽशृणोत् शमीकप्रेषितात् शिष्यात् श्रुत्वा च सः तक्षकस्य विषाग्निमेव
प्रमेने आयतो विषयेषु प्रसक्तस्य विरक्तिकारणं ॥ ॥

॥ नष्टो नाथो यस्य लोकस्य तस्य वसोः वस्तुनो धनस्य विलुंपकात् पृथ्वीचौरादेः हेतोर्यत्पापं संविष्यति तदस्म-
स्मन्निमित्तत्वादस्मानुपैष्यति। अनन्वयं संबंधशून्यमेव। तदेव पापं दर्शयति। परस्परमिति। [illegible]पंति पश्वं
वृंजंति पश्वादीन् हरंते अपहरंतीति। पुरुदस्यवः चौरबहुलाः। आर्यधर्मः सदाचारः श्रुतोक्त[illegible]मिव वा-
र्थकामयोरेवाभिनिवेशितचित्तानां। एवं राजमात्रस्य शापानर्हत्वमुक्त्वा प्रकृते विशेषमाह। धर्मपाल इति सा-
र्द्धेन। हयमेधयाट् अश्वमेधयाजी। अस्य महापापस्यान्वयाय छिन्नमहच्छापापमावेदयन् भगवंतं प्रार्थ-

॥ तदद्य नः पापमुपैत्यनन्वयं यन्नष्टनाथस्य वसोर्विलुंपकात्। परस्परं घ्नंति शपंति वृंजते पशू-
न् स्त्रियोऽर्थान् पुरुदस्यवो जनाः। तदार्यधर्मः प्रविलीयते नृणां वर्णाश्रमाचारयुतस्त्रयीमयः। त-
तोऽर्थकामाभिनिवेशितात्मनां शुनां कपीनामिव वर्णसंकरः। धर्मपालो नरपतिः स तु सम्राड् बृहच्छ्र-
वाः। साक्षान्महाभागवतो राजर्षिर्हयमेधयाट्। क्षुत्तृट्श्रमयुतो दीनो नैवास्मच्छापमर्हति। अ-
पापेषु स्वभृत्येषु बालेनापक्वबुद्धिना। पापं कृतं तद्भगवान् सर्वात्मा क्षंतुमर्हति। तिरस्कृता विप्रल-
ब्धाः शप्ताः क्षिप्ता हता अपि। नास्य तत्प्रतिकुर्वंति तद्भक्ताः प्रभवोऽपि हि। इति पुत्रकृताघेन सोऽनुतप्तो म-
हामुनिः। स्वयं विप्रकृतो राज्ञा नैवाघं तदचिंतयत्। प्रायशः साधवो लोके परैर्द्वंद्वेषु योजिताः। न व्यथंति
न हृष्यंति यत आत्माऽगुणाश्रयः॥ इति श्रीभागवते प्रथमस्कंधे अष्टादशोऽध्यायः॥

यते। अपापेष्विति। राजानं स्वतिशापं दद्यात्। तर्हि निःकृतिः सर्ववेदप्रियतत्त्वेन संभवति। तस्य भागवतत्वाद्दित्याहा। तिरस्कृ-
ता निंदिताः। विप्रलब्धा वंचिताः। क्षिप्ता अवज्ञाताः। हताः ताडिताः। अस्य तिरस्कारादिकर्तुः न तत्प्रतीकारं कुर्वंति तद्भक्ताः। वि-
प्रभक्ताः प्रभवः समर्था अपि। विप्रकृतः अपकृतः। अघं अपराधं पुत्रकृतं चेत् दित्याह। प्रायश इति। द्वंद्वेषु सुखदुःखादिषु
अगुणाश्रयः सुखदुःखाद्ययोगान्न भवति॥ प्रथमेऽष्टादशः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

।नगाद्यः कांडषित्वा विशेषेण शुष्यद्भिर्दिष्ठाः॥ नानार्षेयाणि आर्षाणि गोत्राणि तेषु प्रवरान्श्रेष्ठाञ्शिरसा
ववंदे॥ विज्ञापनार्थं पुनः कृतप्रणामः॥ विविक्तं शुद्धं चेतो यस्य अभिगृहीतौ संयोजितौ पाणी येन सः॥
स्वचिकीर्षितं प्रायोपवेशनादि शुश्रूषमाणं चेति विज्ञापयामास॥ अहो इत्यादिनेन अनुग्रहमानेच्छया श्लाघते तो
ऽह॥ निरूपाणां मध्ये महत्तमैः महद्भिरनुग्रहणीयं शीलं वृत्तं येषां ते॥ राज्ञां मतिदुर्वृत्तमित्याह॥ ब्राह्मणानां पाद
॥आ तत्पादशौचजलेनादरात् कालेऽदूराद्विसृष्टविसृष्टपदात्तान्निमस्तु स्वजेदिति स्मृतेः दूरे हि ते॥ हि इत्युपनेत

॥ अत्रिर्वसिष्ठश्च्यवनः शरद्वानरिष्टनेमिर्भृगुरंगिराश्च पराशरो गाधिसुतोऽथ राम उतथ्य इंद्रप्रम
देध्मवाहौ॥ मेधातिथिर्देवल आर्ष्टिषेणो भारद्वाजो गौतमः पिप्पलादः॥ मैत्रेय और्वः कवषः कुं
भयोनिर्द्वैपायनो भगवान्नारदश्च॥ अन्ये च देवर्षिब्रह्मर्षिवर्या राजर्षिवर्या अरुणादयश्च नाना ८०
र्षेयप्रवरान्समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा ववंदे॥ सुखोपविष्टेष्वथ तेषु भूयः कृतप्रणामः स्वचि
कीर्षितं यत्॥ विज्ञापयामास विविक्तचेता उपस्थितोऽग्रेऽभिगृहीतपाणिः॥ ॥

दैवविहृष्टं छिष्टं तत्रातिष्ठात्तमयोग्यमित्यर्थः॥ गर्ह्यं कर्म यस्य तेत्यामान्नृपे हि शपो कं आत्मानं तावद
वृषहः ब्रह्मशापोऽपि लगाव त्वस्मादादेवज्ञात इत्याह॥ तस्य गर्ह्यकर्मण एव अतः अन्यस्यापा
मनः॥ हे घामन्कविनस्य मे घ प्राप्य परावराणामीशा व हिडशापतयावपूर्वायत्रावस्मिन्न शापेन
तेन हेतुप्रसक्तो न यं धत्ते निर्विषोऽनवतीयतो निर्वेद मूल वैराग्यं मूलं प्राप्तिकारणं यस्मिन् शापघस्य वैरा
ग्यप्राप्त्यवावस्यवन्यसवन्नवान्नदर्थे छिजशापं कारितवानित्यर्थः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

॥ अथो अनंतरं तु लोलो लोको भवस्थानं राज्यमध्यमेव हेयतया विचारितो नो विहाय श्रीकृष्णांघ्रिसेवामेव अधि
मन्यमानः सर्वं भवकृष्णार्थांघ्रिकां ज्ञानगंगाप्रायमनशनं तस्मिन्निव्यर्थः। तत्संकल्पेनोपाविशदिति यावत्स्वाय
ह्यावायं स कृष्णमयनं शरणं यथा स्यात्तथा। अमर्त्यनघामिति विशेषणस्य फलमाह। यागंगा लसंती श्री
यं स्याः तुलस्याः तया विमिश्राः। ये कृष्णांघ्रिरेणवः। तैरस्याधिकं सर्वेष्वपि दृष्टं यदं भवस्य नेत्री तद्वाहि नीतसय

मनस्ततैर

॥ अथो विहाय ममत्वं च लोकं विमर्शितो हेयतया भवस्थानं कृष्णांघ्रिसेवाम धिमन्यमानः उपावि
शत्स्वाय ममत्वेन यांग्या। या वेलसत्तीतुलसीविमिश्रकृष्णांघ्रिरेणुस्याधिकां भुनेत्री। भुनाति लोका
नुभयत्र सेशान्कृष्णान सेवेत मरिष्यमाणः। इति व्यवच्छिद्य स पांडवेयः प्रायोपवेशं प्रति विष्णु
पद्यां। दध्यौ मुकुंदांघ्रिमनन्यभावो मुनिव्रतो मुक्तसमस्तसंगः। तत्रोपजग्मुर्भुवनं पुनाना महा
नुभावा मुनयः सशिष्याः। प्रायेण तीर्थाभिगमापदेशैः स्वयं हि तीर्थानि पुनंति संतः॥ ॥

तत्रान्तर्बहिश्च सेशान् लोकपालैः सहितान् लोकान् पुनाति। मरिष्यमाणः आसन्नमरणः। मरणस्यानियतका
लत्वात् सर्वोऽपि तथा। अतस्तान्को न सेवेत। इति एवं विष्णुपद्यां गंगायां प्रायोपवेशं प्रति व्यवच्छिद्य निश्चित्य पा
डवेय इति तत्कुलोचितत्वं दर्शयति। नास्त्यन्यस्मिन् भावो यस्य सः। कृत्वा मुनिव्रतः उपशांतः। तत्कृतः मुक्ताः स
मस्तसंगा येन सः। तत्र तदा तद्दर्शनार्थं मुनय उपाजग्मुः। न तु तीर्थस्नानार्थं कृतार्थत्वात् न तु तादृशा नामपि
तीर्थयात्राऽदृश्यते तत्राह। प्रायेणेति तीर्थयात्राव्याजेन॥ ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= धर्म्यं मित्यादयो वचनाः पञ्चश्लोकाः सर्वश्लोकषट्कं द्रष्टव्याः ॥ तत्र धर्म्यं धर्मादनपेतं श्रूयतां श्रूयतामिति निष्का
म्यं न्यायादनपेतं सरहस्य इत्यादि सकरुणं तस्यात्मनो ऽर्हमिति निर्व्यलीकं तद्धर्मं हेति समं मारोदीदिति दृ
त्वमात्म्योक्तेः ॥ महत्त्वये कोपितमिति निष्ठुरो मन्याहितोपदेशाद्धा एवं भूतंरा हर्य्यः वचः हे द्विजाः प्रत्यनंद
हृष्टमोदितवाशीन ज्ञुलादयश्च प्रत्यनंदन्हा पुत्रप्रधानाः सात्यकिः ॥ तस्य तथाविधस्य द्रोणोर्वच एव श्रेष्ठः ॥

= श्रीसूत उवाच ॥ ॥ धर्म्यं न्याय्यं सकरुणं निर्व्यलीकं समं महत् ॥ राजा धर्मसुतो राज्ञ्याः प्रत्यनंदद्
वो द्विजाः ॥ नकुलः सहदेवश्च पुत्रप्रधानो धनंजयः ॥ भगवाञ्च देवकीपुत्रो ये चान्ये याश्च ये द्विजा
तत्राऽहोऽस्मि विंतोसीमहस्य श्रेयार्थं वचः स्मृतः ॥ न सर्वैर्नात्मनश्चार्थे योऽहं ह सुमनाः शिष्टश्च याति
शल्यसीमगादितं द्रौपद्याश्च वचर्वैर्जाः ॥ आलोक्य वदनं सख्युरिदमाह हसन्निव ॥ ॥

अन्ययाऽस्य नरकपातत्र संगाताशत दाहा नसर्वैरिति ॥ अहह सुजघानाचवर्वैर्नो ह्येरयं सा वा ॥ सीमेएनं हं
द्रवहे द्रौपद्यां च महसानतन्निवारणप्रवृत्तायाश्च तयोः सर्वैरणा या विष्कृतवचवैर्जा इति ॥ संदिहानस्य म
तुरर्जनस्य ।

[illegible]

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

[illegible]

...तः॥ ब्रह्मा॥ शिवशास्त्रद्वैताद्याश्रमणोनहंतव्य॥ मधौ श्रीमता विधिमायां तम विवेदांतपारगो॥ जि
घांसंतं तथा सीयान्नतेनब्रह्म हा स वेदितिं तदन्ताद्दु ह्यप्रमण्यनुशासनं परिपाह्यमि ॥१३
३ नाघप्रतिश्रुतं सत्यमित्याह॥ प्रियां सांत्वयता व्याख्यायत्वतिश्च तंद नानंतद्य सत्यं कुरु नामह्यं समातत्र च ये ली
मस्य प्रियं सत्यं तिष्ठव च द्रौपद्याः द्वेधे श्रीकृष्णस्याद्वाहं अलिप्रायं आज्ञाय चो ज्ञोन ह्यश कायस्तुस्ययं वि

श्रीभगवानुवाच॥ ब्रह्मबंधुर्नहंतव्य आततायी वधार्हणः॥ मयैवोभयमाम्नातं परिपाह्यनुशा
सनं॥ कुरु प्रतिश्रुतं सत्यं यत्तत्सांत्वयता प्रियां॥ प्रियं च भीमसेनस्य पांचाल्या मह्यमेव च॥ सू
त उवाच॥ अर्जुनः सहसाज्ञाय हरेर्हार्दमथासिना॥ मणिं जहार मूर्द्धन्यं द्विजस्य सहमूर्द्धजं॥ वि
मुच्य रशनाबद्धं बालहत्याहतप्रभं॥ तेजसा मणिना हीनं शिबिरान्निरयापयत्॥ वपनं द्रविणा २८
दानं स्थानान्निर्यापणं तथा॥ एष हि ब्रह्मबंधूनां वधो नान्योऽस्ति दैहिकः॥ पुत्रशोकातुराः सर्वे
पांडवाः सह कृष्णया॥ स्वानां मृतानां यत्कृत्यं चक्रुर्निर्हरणादिकं॥ ॥ इति प्रथमस्कंधे सप्तमोऽध्यायः॥

२ ...र अतोऽध्यमसिनाय इति शाब्देव्यर्थः॥ असिनाखड्गेन मूर्द्धन्यं मूर्ध्नि जातं सहमूर्द्धजं समकेशं मणिमा
च हीनं शिबिरान्निरयापयत् बहिः सारितवान्॥ अनेन श्रीकृष्णोक्तमवधं संपादितमित्याह॥ वपनमिति॥ निर्हरणं दाहा
दिकं॥ ॥ इति सप्तमः॥॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

१२ तयैमाया [illegible] स्मरणात्केन वर्ण्यते। व्यासस्याचरितोपभुक्ततपः प्रवचनाहिनि॥ ६६

तदा [illegible] विद्यामीति श्रुत्वा तां मुनीनां वहूनां मध्ये केन वक्तव्यं श्रेयो बुद्धः [illegible] ॥ रश्लोकैर्वं प्रुमन

पानं [illegible] तेषु विवक्षुभयो वहूनां तत्क्रमेदीते [illegible] दृष्ट्वा पिवक्षुभयः ज्ञान

[illegible] कथामाहात्मिकस्मिन्नवास्थाने केन हेतुनेति [illegible] अतएव पुनः तत्त्वात् शौनको ब्रवीत्

[illegible] हेतोः किंकारणमित्यर्थः॥ ज्ञात इति सार्वविरक्तिकस्य [illegible] सः केन प्रवर्तितः [illegible]

[illegible] सउवाच॥ इति ब्रुवाणं संस्तूय मुनीनां दीर्घसत्रिणां॥ वृद्धः कुलपतिः सूतं बह्वृचः शौ

नकोऽब्रवीत्॥१॥ शौनक उवाच॥ सूत सूत महाभाग वद नो वदतां वर कथां भागवतीं पुण्यां

यद यदाह भगवाञ्छुकः॥ कस्मिन्युगे प्रवृत्तेयं स्थाने वा केन हेतुना॥ कुतः संचोदितः कृष्णः

कृतवान्संहितां मुनिः॥ तस्य पुत्रो महायोगी समदृङ्निर्विकल्पकः॥ एकांतमतिरुन्निद्रो

श्र गूढो मूढ इवेयते [illegible]

थीः॥ [illegible] यदुक्तं [illegible] मासेति [illegible] कथं [illegible]

[illegible] तस्य [illegible] निर्विकल्पकः [illegible]

[illegible] कस्मिन् [illegible] मायाशय [illegible]

[illegible] तो [illegible] प्रतीयते।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सूत किमेतद्भा[illegible] पृ[illegible] कथयसि तत्राह [illegible] मिति [illegible] सम्मितं सर्ववेदतुल्यं [illegible]
तं [illegible] तत्र [illegible] पा[illegible] तत्र [illegible] मिति [illegible] श्रेयसे [illegible]
केनोप [illegible] मिति परमर्षे [illegible] वि[illegible] सन्नाशात् [illegible] नाम [illegible]

वे: १

इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितं। उत्तमश्लोकचरितं चकार भगवानृषिः। ४० नि
श्रेयसाय लोकस्य धन्यं स्वस्त्ययनं महत्। तदिदं ग्राहयामास सुतमात्मवतां वरं॥ ४१ सर्ववे
देतिहासानां सारं सारं समुद्धृतं। स तु संश्रावयामास महाराजं परीक्षितं॥ ४२॥ प्रायोपवि
ष्टं गंगायां परीतं परमर्षिभिः। कृष्णे स्वधामोपगते धर्मज्ञानादिभिः सह। ४३ कलौ नष्ट
दृशामेष पुराणार्कोऽधुनोदितः। तत्र कीर्तयतो विप्रा विप्रर्षेर्भूरितेजसः॥ ४४ अहं चाधि
पि६ गमं तत्र निविष्टस्तदनुग्रहात्। सोऽहं वः श्रावयिष्यामि यथाधीतं यथामति॥ ४५॥ ॥ इति
श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः॥ ॥

[illegible] यतः [illegible] इति [illegible] यसे दातव्य [illegible] यथाधीतं [illegible] मति विलसित तंतत्र
तु [illegible] मत्य [illegible] सन्दे [illegible] श्रावयिष्यामि॥ ॥ इति प्रथमे तृतीयः॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

पस्यपाद [illegible] तं [illegible] धना [illegible] तद्द्वा [illegible] षत [illegible]
[illegible] किघना [illegible] ति [illegible] शिवाय [illegible] खाय [illegible]
[illegible] जीवंति [illegible] ति [illegible] विपरं [illegible]
र [illegible] हेतो [illegible] मोचान हि परो पजीवनं [illegible] मित्यर्थः। यत्र किंचन [illegible] सि [illegible]

[illegible] तिष्यत्वादानि [illegible] तमात्मनः शिवाय [illegible] नीयधनानि [illegible] कथं सद्भीरा [illegible] पसंग [illegible]
[illegible] महो महा [illegible] ॥१३॥ शिवाय [illegible] लोक [illegible] वायच्छतये [illegible] लो [illegible]
[illegible] जीवंति नात्मार्थम [illegible] पराश्रयं [illegible] मोच निर्विंध्य [illegible] तः [illegible] र्वेन [illegible] समाच [illegible]
[illegible] किंचनाम [illegible] विषये [illegible] चां [illegible] तमन्यत्र [illegible] दसात्॥ ॥सूत उवाच॥ ॥ द्वापरे सम [illegible]
[illegible] ये [illegible] पर्यये जातः पराशरो [illegible] वासव्यां कलया हरेः॥१५॥

ना।

[illegible] पारं [illegible] दसादन्यत्र वैदिक [illegible] तिरेके [illegible] त्र [illegible]
[illegible] ज्ञानां [illegible] जन्म कथ [illegible] स्माह [illegible] द्वापरे सम [illegible] त्यपद [illegible]
[illegible] पर्यये [illegible] सत्यवत्यां [illegible] ज्ञानी [illegible] जातः ॥१८॥
[illegible]

[illegible] पूर्व [illegible] कलेवरं [illegible] मस्या [illegible] समाच [illegible] त्र२

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

कपमल्लहित:पौवैः संग्राम: कुतुजं गत्वा तउन्मम्न मूकंतत उवाडवं र नगजहा तुल्ये ॥१
मति
निर्विवाद [illegible] प्रपंचियति हि हैलि [illegible] संशक [illegible] जंतमभुदातमतुगावंतं आविर्भावांस [illegible] गवि
दृष्ट्वा सलेखी उव्येदेमाश्र पूर्णसा [illegible] मलकृया वसुपरिवार्षालक्कतवत्याः श्रमनुमपीत्यनेनाथ्या हाल
तोनत्र [illegible] नयमस्यपुरतोगाहृत:भुतमपत्रुद्धि:याभपरिदृष्ट: [illegible] वंवीक्ष्या [illegible] ७म
वितसिद्धालेदॅश्वदा: [illegible] विमाह्न ताह हि र्वपस्यां एवंहृतोऽसो कथमालक्षित:शा [illegible] गलाव्हृत
देशवि [illegible] प्रथमं ततोगानसाक्षये विचरन्गाजेन महितआङ्क्योनामयसा तस्मि [illegible]
दृष्ट्वा यां तस्य विमानमजे मण्डः नगद्देवो क्रियापरिद भुर्नमुतस्य चित्रां तद्धी [illegible] तिगु [illegible] नै
नेडुरवा विद्युत्लिटा [illegible] तस्य वि वि क्रूहृष्टः कथं वा पांडवयस्य राजपर्वि [illegible] नासह ॥ता सं७
दृः [illegible] तनाम [illegible] तीक्ष्णतिः॥ समागोदोऽन्नमात्रहिरहेभुगल [illegible] नाम
ना यीकृ [illegible] ब्रूतं हृत आङ्कसीगावतोन्न मां तस्य [illegible] महास्वर्ये कर्माति
चग्टग्गो हिंना: [illegible] कस्यवा हेतो: पांडुनामानवर्द्धनः प्रायोपविष्टोगंगायां [illegible] दृष्ट्वा
पुरे हृष्टीनाम [illegible] तेन निर्मितत्वात् एवंभूतेन मुनिना सहाय त्र संवादे एषाः [illegible] सं हि ती
एत [illegible] वक्त्ता [illegible] द्वैतस्य [illegible] दुर्लभमित्याहास [illegible] प्रतीक
तेतद [illegible] नहि [illegible] कथं कि तुनेषाम [illegible] मंग [illegible] तस्मादेवं [illegible] श्रो
हेते [illegible] नी [illegible] कथयं [illegible] वीवेति
वित [illegible] हेतो: [illegible] गिराज्ञां [illegible] संपदमनाहत्या ।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

जलमुपस्पृश्य जले स्नानादिकं कृत्वेत्यर्थः आसीनो वसु वेतिशेषः विविक्ते देश इत्याद्रि विविक्ता आयक्तुहृ अने
नैव बदरिकाश्रमस्थानं सूचितं तान्त्रच मया विष्णुगोधर्मव्यतिकरादिकं वीक्ष्य सर्वं वर्णाश्रमाणां यद्वितं तद् ध्या
नि ति कृतीये तात्पर्यः पराशर ऋः अतीतानागत दिशाञ्जगत्कर्तुं हीवेगो यस्मात्तेन कालेन त्रुगाधर्मा पणार्का ति
=. सकलविसरस्वत्योऽपस्पृश्य जलेष्वविविविक्ताप्रकासीन उदिते रविमंडलेऽपरावर इहास
विः कालेन व्यक्तं ऋहसा युगाधर्मव्यतिकरं या संस्कृ विष्णुगेषु गोलो तिकानां नृणां वा नांशलि स्वां
च महत्वां सप्रहृष्यानाज्ञिः सत्वा हृदुमेधाम् स्मिताद्युषः दुर्लभां सुजनानां वीक्ष्य सुनिर्दिश्येन च कु
चासर्ववर्णाश्रमाणां यदृष्यो हितममो घटकं चार्थहेतुं कर्मसु हृदं प्रजानां वीक्ष्य वैदिकाञ्जय ऋगासं य
ज्ञसंततये वेदमेकं चतुर्विधं व्यक्तयज्ञः मा मर्थव्याख्या वेदाश्चत्वारः समुद्धृताः इति सामस्तुराणे च वं
चमो वेदउच्यते तत्र ऋग्वेदधरः पैलः साम गो जैमिनिः कविः वैशंपायन एव वै को निगदानां यजुषा
सुतान्ञ्ज अथर्वाङ्गिरसामासीत्सुमंतुर्दारुणो मुनिः इति हासपुराणानां पितामे रोमहर्षणः
कर्म स करं धर्मं वीक्ष्य तथा च विष्णुगेषु गोलोतिकानां शरीरादीनां तद्वृतं कालकृतां निःसत्वा [illegible] भूत्या
यदुमेधावमंदमनीरा [illegible] ततश्च ब्रह्मवेदोपदिष्टिता चत्वारश्च च इदं चतुर्होतारः तैरनुश्रेयं कार्मा गुहृदं
कर्तुं यज्ञसंततये प्रजानाम विच्छेदाय चावर्तिषु [illegible] महाकृतिनो उद्धृताः १ थयज्ञ क्रत्वा दास [illegible] अथवो
[illegible] निवर्तिष्व वृत्तेः॥२२

श्रुतरं वतेषां [illegible] शुनिनामारतां व्याख्यानं यथा

[illegible]माहात्म्यतरतइतीकि॰ १
[illegible]ति सकवेतः २ वेदविभाग

२४

समस्तविभक्तीगाजयोऽनममाहात्म्यं वर्णितायेषवं मतिमेधाविनिर्विधायेतत्पवाकिंचाश्रीशुकइतिहास व ध्व॰
वैवर्णि ध्वप्रथमाः तेषांकर्मरूपेश्रेयसि श्रेयः साधनेो एवं सवेत्तश्रेतेनैवप्रकारेणास्त्रवत्वितिभूतानां

२५

२॥३

तथ तेऽप्ययोवेदंरूपं ग्रस्य जनेकथा॥ शिष्यैः प्रशिष्यैस्तद्विष्यैर्वेदास्ते शाखिनोः भवन्
तेऽवेवेदाकुर्मेधैर्यति तुमध्ये यथा एवंचकारभगवान्व्यासः कृपणवत्सलः॥ श्रीशुकउ॰ द्विज
वनेत्रयीनश्रुतिगोचरोकर्मश्रेयसिमूढानांश्रेयएवंभवेदिहाइतिभारतमाख्यानं कृपया मुः
[illegible]एवंप्रवत्तस्यसदाभूतानांश्रेयसिद्विजाः सर्वात्मकेनापियदानातुष्यत्तद्हृदयंततः नाति
[illegible]हृदयः सरस्वत्यास्तटेशुचौ॥ वितर्कयन्विविक्तस्थइदंचोवाच धर्मवित् धृतव्रतेन हि
मयाछंदांसिगुरवोग्नयः॥ मानितानिर्व्यलीकेनगृहीतंचानुशासनं॥ भारतव्यपदेशेनह्या म्ना
यार्थश्चदर्शितः॥ दृश्यतेयत्रधर्मादिस्त्रीशूद्रादिभिरप्युत॥
सीदत२

थापिबत मेब्रह्मवर्चस्यहोहीनः सर्वात्मकेनापिकर्मणानातिप्रसीदत्वहृदयं यस्मात् भाविन्नाप्रमनौहेत्तं वितर्कयन्नि२५
मुनिप्रयगतां भानितारूजिताः [illegible]

२८

[illegible]शास्त्रमाता २८

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

२२ २१ — वच मे सर्व धर्मेभ्यो हरिकीर्तनमीरितं व्यासस्य चित्ते असाला यनारदेनोपदिश्यते ॥३॥ उपसमीपे आ
सीनं विप्रर्षिं ॥ इह हृष्टवान् महायशाः स्मयन्नीषद्धसन्निदं त्वनेन सुखप्रसन्निर्धोत्यतो यद्वा इदं
वाक्यत्रिका र्थं अहो महान् विषण्ण्यतीति स्मयमानः ॥ शारीरः शरीराभिमानी आ आत्मा आत्मनानेन
शरीरेण कच्चित् किं परिस्थ्यति ॥ मानसः आत्मा मनोभिमानी तेन मनसा परितिष्ठति कच्चित् तेनो यानि
(उपासितन्वः ह उ वाः पी)
२१ — उत्तरवाच ॥ अथ तं सुखमासीनमुपासीनं इह हृष्टवान् देवर्षिः प्राह विप्रर्षिं वीणापाणिः
स्मयन्निव ॥ श्रीनारद उवाच ॥ पाराशर्य महाभाग भवतः कच्चिदात्मना परितुष्यति शा
रीर आत्मा मानसो वा जिज्ञासितं सुसंपन्नमपि ते महदद्भुतं कृतवानसि तैः पर्या सर्वा
र्थपरिबृंहितं जिज्ञासितमधीतं च ब्रह्म यत्तत्सनातनं तथापि शोचस्यात्मानमकृतार्थ इ
व प्रभो ॥ व्यास उवाच ॥ अस्त्येव मे सर्वमिदं त्वयोक्तं तथापि नात्मा परितुष्यते मे तन्मूल
मव्यक्तमगाधबोधं पृच्छामहे त्वात्मभवात्मभूतं ॥
जिज्ञासितं ज्ञातुमिष्टं धर्मादि यत्तत्सर्वं सुसंपन्नं सम्यक् ज्ञातं अपि शब्दात् सुष्ठितं चेत्यर्थः अधीतिपा
ठे संबोधनात् सुसंपन्नत्वे हेतुः महदद्भुतमित्यादि महदैश्वर्यैर्धर्मादिभिः परिबृंहितं परिपूर्णं किं चाध्ययना
र्थे नित्यं परं ब्रह्म तत्त्वतया जिज्ञासितं किंचाधीतं अधीतं अविरतं सम्यक् चेत्यर्थः अथापि शोचसि किं ना
र्थमिति शेषः ॥ आत्मा शारीरो मानसो वा [illegible] परितोषस्य कारणं अव्यक्तं अस्फुटं हे नारद त्वां बोध
[illegible] आत्मभवात्मनो देहो [illegible] अत एव अगाधबोधः इतिका [illegible] बोधस्य
स्पष्टं ज्ञा त्वा ले लोट [illegible] नस्यतां

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

देहा। देहे सदा आत्माडी देवं स्तुतो विश्वापुद्दिष्टाणं वै आत्मना श्वेन रूपेणासंपन्ना। नादात्म्यमज्ञां ९
इवाप्नोति। ब्रह्मवर्चसं श्रवणाध्यापनोक्तपुण्यं तेजः। तत्र माधवोत्तरे स्तवद्वयाः। तेषु मध्यमः। अति श्रेष्ठ
वि। यज्ञादनकेवलमसंपन्न इवाप्नोति। श्रुतं तद्ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मवर्चसमवाप्नोति अमनम इवाप्नोति।

ब्रह्मवर्चसि वैदिकावाते। स्पष्ट१

अथाऽपि बत मे दैह्यो ह्यात्मा चैवाऽऽत्मना विभुः। असंपन्न इवाभाति ब्रह्मवर्चस्य सत्तमः। किं वा
स्यात् तावद्धर्मा न प्रायेण निरूपिताः। प्रियाः परमहंसानां त एव ह्यच्युतप्रियाः। तस्यैवं खि
लमात्मानं मन्यमानस्य खिद्यतः। कृष्णस्य नारदोऽभ्यागादाश्रमं प्रागुदाहृतं। तमभिज्ञाय स
हसा प्रत्युत्थायागतं मुनिः। पूजयामास विधिवन्नारदं सुरपूजितं॥ ॥ इति श्रीभागवते म
हापुराणे नारदव्याससंगमो नाम चतुर्थोऽध्यायः॥ ॥

सरस्वतीतीरस्थं व्यासस्य २

प्रथमे

किं वै तैः प्रायेणास्यास्के
पान्तरे कमनीयतमोऽपीति। ज्ञशतमः। असंपन्नो हे तं स्वयमेवाशंकते। किं वै
यहिधर्मात्मा। अच्युतस्य प्रियाः। खिलं न्यूनं खिद्यतः। खेदं प्राप्नुवतः। कृष्णस्य प्रागुदाहृतं
सरस्वतीतीरस्थं नारदमागतमभिज्ञाय सहसा प्रत्युत्थाय विधिवत्पूजयामासेति॥ ॥ इति प्रथमस्क
न्धे चतुर्थः॥ ॥

३३

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

व्यानि २

का०मिनी २

वासुदेव व्यतिरिक्तान्यविषयज्ञानवर्द्देवोन्यादि यं वाञ्छन्ति तुर्य्यं च विलमेवेत्याह [illegible] ८
मविप ढूचोहरेर्यशोनश्रवणीत तद्धायसंतीर्थंकाकतुल्यानीं तिष्ठानंतशंतिमन्यतोञ्जतानान
मा:सद्वंद्वानेमनमिवन्नेमानाहंसायतयाःयत्रैननिरमंतिकहिंविदपिनितरांनरमंतोउशिञ्ज
न्त्यशिञ्जकमनीयंब्रह्मस्वयोनिवासोयेषांतेयथाप्रसिद्धाहंसामानसमसरसिचरंतःकमनीयप

उशिक्षयाकमनीयनिवासि

नयद्वचश्चिन्नपदंहरेर्यशोजगत्पवित्रंप्रगृणीतकर्हिचित्तद्धायसंतीर्थंउशंतिमा
नमानयत्रतेसानिरमंतुउशिञ्जकयातद्धाविसर्गोजनताघविप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोकमव
द्धवत्यपिनामान्यनंतस्ययशोंकितानिशृण्वंतिगायंतिगृणंतिसाधवः॥

यच

[illegible]

ततोति

ऽ१

तापदं [illegible] त्यक्तविविक्तनाद्विकेपकं सर्गःसचासौवाग्विसर्गःवाचःप्रयोगःजनतानांसमूहोज
नताततस्याअघंविप्लावयतिनाशयतीतितथायस्मिन्वाग्विसर्गेअवद्धवत्यपिअपशब्दादियुक्तेपिप्र
तिश्लोकअनंतस्ययशोंकितानिनामानिभवंतितातद्वेदःयत्रयानिनामानिसाधवोमहांतःवक्तरिस
तिशृण्वंतिश्रोतरिसतिगृणंतिअन्यदाद्युयमेवमाद्यंतिकीर्त्तयंतीति।
ठेच्छन्तेकाकर्मकाण्डस्थानेनरमंतिइति [illegible] विना [illegible] पदस्यार्थंसगवद्यशःप्रधानंवचः [illegible]

नां धर्मबोधवतां प्रश्नं चेयं यन्माहात्म्यं वा इति ज्ञास्यामि सर्वज्ञस्त्वं ज्ञाने हेतुः॥ यथ यस्मात् पुराणः उपासितः सर्वथा
यथं भूतः परावरेशः कार्यकारणनियन्ता मनसैव संकल्पमात्रेणाखिलं सृष्ट्वा विश्वं सृजतीत्यादि। किं
च त्वं त्रिलोकीं पर्यटन् अर्क इव सर्वदर्शी। योगबलेन प्राणवायुरिव सर्वप्राणिनामन्तश्चरः सर्व
आत्मसाक्षी बुद्धिवृत्तिज्ञः। अतः परब्रह्मणि धर्मतः योगेन निष्णातस्मात् तद्वक्तव्या। इज्या चेन्नाऽध्याचा
रदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां। अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनमिति। अवरेषु ब्रह्मणि वेदा
३, नध्यात्मादि वेऊँ नेः। सीत्यादि निं को।३ ग्रदस्य३
सर्वैश्च वा इदं सर्वमस्य गुह्यमुपासितोऽयं त्वं सनकपुराणः [illegible] परावरेशो मनसैव विश्वं सृ
जत्यसावव्यक्तिगुणेरसंगः। त्वं पर्यटन्नर्क इव त्रिलोकीमन्तश्चरो वायुरिवाऽऽत्मसाक्षी। परावरे
ब्रह्मणि धर्मतो व्रतैः स्नातस्य मेऽन्यूनमलं विचक्ष्व॥७॥ श्रीनारद उवाच॥ न वताऽनुहितं यथा यशो
भगवतोऽमलं येनैवासौ न तुष्येत मन्ये तद्दर्शनं खिलं। यथा धर्मादयश्चार्थाः मुनिवर्यानुकी
र्तिताः॥ न तथा वासुदेवस्य महिमा ह्यनुवर्णितः॥

धेयव्रतैः स्वाध्यायनियमैर्निष्णातस्य मे अलं अत्यर्थं यत् न्यूनं तद्विचक्ष्व वितर्क्य। यानुदितवानयं
अतुष्काय श्रासनावधशो [illegible] विनाये नैव धर्मादिज्ञाने नामौ भगवान् तुष्येत् देवदर्शनं ज्ञानं खि
लौन्यू न्यं सन्न्यो न तु लगावघशएव तत्र तत्र अनुवर्णितं तत्र आह यथेति। चशब्दात् धर्माद्यु [illegible] हिंसादयो नानि पान
प्याध मीदिव्याख्यानेन वासुदेवस्य महिमा नो कृष्णाच्युत अर्थः॥ तु२

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

...नामेत्र ...नामानि ... तद्रूप नामानि ... नामानुवादः ... बुद्धिर्यस्य ... ॥ ६० ॥
... सेव ... तत: ...

विषं...दोषांतरमाहोतितत्र...नामकविदि...तात्...ग्रंथकृदृशा: अत एवान्यथा...कारां तेशणाम...विदुर्थं॥
...तरविवक्षत: तयाविवक्षयाक्षते: स्क्रा...तेरूपैर्नामभि...ग्रंथकर्त्र्यैनोपदिष्टैः ...ताऽनवद्धि...ततो ति:
कदाचित्तत्काविविषये आस्पदं स्थानं न लभते तावातेन ...ता आघूर्णितानो रिवा तत्र ...ताम...
कात्र द्विरेवोहत्रक...दनंदनाव...शाखाद्यनं ...तयो: व्यवसायिनामित्यादि तदेवं ...विश...
तादि...तं धर्मादिवर्णितमकिंचित्करमित्र...प्रत्युत विरुद्धमेव जातमित्याह ...शुष्कितं निंद्य...
...तेऽन्यथा किंचन यद्विवक्षत: ग्रंथाहृशसंहितरूपनामभि: ॥ न कार्दिचित्का पि च ...ताम तिर्न
...तदा नाहूतमोशिवा: स्पदां ...शुष्कितं धर्मभृतेऽनुशासत: बलावरक्तस्य महाश...ति...मा: य
...तावर्मभृतीतरस्थितो नमन्यते तस्य निवारणं जन: ॥ ॥

...द्विषता...तावरक्तस्य तत्त्वरागिण: ...धर्मभृते धर्मार्थं अनुशासतः एवं महानयम्...॥
अन्याय: ॥ कृतहस्तेन आहायस्य वाक्यतो: यमेव शब्द्यो धर्म इति स्थित: इतर: ...जन: तस्य का...
...न्येन तत्त्वज्ञेन क्रियमाणं निवारणं [illegible] स्वयमेव वा ...क्रियमाणं यद्ध...
...प्रजयानेन तेन त्यागेनैकेऽनु तत्त्वमान ...त्यादि ...क्रियमाणं ...यथार्थ...दितिनम
...ता किं ...मार्गानधि...विपर्यं तदिति कल्याणै...ता...मतां नरोपन्या...तत्रैवं ...नेन
येऽन्ये पथ्यादयो नरा: ॥ ...श्वं न शक्यं ...केनैव ...विधि: ...ब्रह्मचर्य वा पवि...
...रवस्य...तीतव्यागोनादा चेत ...तर...
॥ ५ ॥ १५

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

(तथा तानीनि च वै किं च कृ वौ उभय विर्मले दि के नार्गा पि भाग व स्ज न २ कृ न्पान शोभ त र स्या हृ दे)

न्क्रिहीनं कर्मवंध्नन मे तेति को ऽहमिति कन्याये न दर्शयति । नैष्कर्म्य निष्कर्म ब्रह्म तदेकाकार ख्याहि अकर्मता

सिय नैष्कर्म्य अज्यते अनेनेत्यंजन मुपाधिः । तद्विवर्जकं निरंजनं एवं भूतमपि ज्ञानं अच्युते भावे समति

वर्जितं चेत्तदलमत्यर्थं न शोभते समग्रा परीक्षायन कल्पतइत्यर्थः । तदाशश्वत्सर्वसाधन काले फलकाले च

अतः दुःखरूपं यत्काम्यं कर्म यदप्यकारणं अकाम्यं तच्चेति द्विकारस्याप्यवयः । तदपि कर्म ईश्वरेनार्पितं

चेत् कुतः पुनः शोभते । वहिर्मुखत्वेन सत्वशोधकत्वाभावात् । तदेवं नैष्कर्म्यात्मा निज्ञानवाक्यत्वात्

(म) (निर्गुणं) (सकुलसंगर स्य)

नैः कर्म्य मप्युक्तमात्मबवर्जितं न शोभते ज्ञानममलं निरञ्जनं किम्पुनः । शश्वदसदृमीश्वरेनचार्पितं

तं कर्म यदप्यकारणं अथो महाभागा भवान मोघदृक्शुचिश्रवाः सत्यरतो धृतव्रतः । उरुक्रम

स्याऽखिलवंधमुक्तये समाधिनाऽनुस्मरतद्विचेष्टितं ॥

(वीर्यं)

सो कर्मकौशलानि व्यर्थान्येवयतः । अतो हरेश्चरितमेव वर्णयेत्याह । अथो अतः कारणात् अमो

घायथार्था दृक् धीर्यस्य शुचि शुद्धं श्रवो यशस्य सत्येरतः धृतानि व्रतानि येन स त्वं भवानेवं महानुभावो

भवानात्मन उरुक्रमस्य विविधं चेष्टितं लीलां चित्ते काग्र्येण अखिलस्य वंधमुक्तये लोकमनुस्मर स्मृत्वा वर्णय

र्थः । एतद्वाक्यांतरमिति मध्यम पुरुष प्रयोगो नानुपपन्नः ॥ (सर्वाणि तिमज्जनये) (रमनुस्मरतु) पं.१

समाधिना २

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नन्वेवं प्रथममारब्धादपि कर्मणोऽपि तले लोके शतिक्षितापि दिलोकआनेकालेमा[illegible]या वाहोतस्यैव हेतोस्त
दर्थमेव यत्नं कुर्यात् कोविदः परिब्रह्मपर्यंतं अधः स्थावरपर्यंतं भ्रमद्भिर्जीवैर्न लभ्यते। विषयसुखं तर्हि कथं लभ्यतामित्यादि
दयसुखं अन्यत एव प्राचीनकर्मणा सर्वत्र नरकादावपि लभ्यते दुःखवत् यथा दुःखं प्रयत्नं विना
लभ्यते तद्वत् तदुक्तं। अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवायांति देहिनां। सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्र

= तस्यैव हेतोः प्रयतेत कोविदो न लभ्यते यद्भ्रमतामुपर्यधः। तल्लभ्यते दुःखवदन्यतः सुखं
कालेन सर्वत्र गभीररंहसा॥ न वै जनो जातु कथंचनाव्रजेन्मुकुन्दसेव्यन्यवदङ्ग संसृतिं। २०
स्मरन्मुकुन्दाङ्घ्र्युपगूहनं पुनर्विहातुमिच्छेन्न रसग्रहो जनः॥
यतः १

ति किंच तत्[illegible] यदुक्तं यत्र क्व वाऽसद्भ्रमत्युद्दिति तदुपपादयति न वा इति मुकुन्दसेवी जनो जा
तु कदाचित् कथंचन कुयोनिगतोऽपि संसृतिं नाव्रजेत् न आविशेत् अंग अहो अन्यवत् केवलकर्मनि
ष्ठवत् किंतु[illegible] उपगूहनं आलिंगनं पुनः स्मरन् विहातुं नेच्छेत्।
ष्ठवदिति वैलक्षण्ये दृष्टांतः। कुत इत्याह। मुकुन्दांघ्रेः[illegible] रसनीये ग्रह आग्रहो यस्मात् तदुक्तं स
यतोऽयं जनो रसग्रहः रसेन रसनीयेन ग्रहो[illegible] वशीक्रियते यद्वा[illegible] वशोऽपि सन्निति।
वस्यायतनेच ततोऽस्य[illegible] सन्निधौ[illegible]

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

जनस्य ५ नः२ स्व-

नन्वयद्येवंप्रवृत्तिमार्गोनिषिध्यतेतर्हिनिवृत्तिमार्गेसर्वक्रियात्यागोनैवपरमेश्वरस्वरूपात्तच्युतेः।किंतद्य
था:कथनेनापितत्राह।विचक्षणोऽतिनिपुणः।कश्चिदेवनिवृत्तिंसर्वक्रियानिवृत्त्याअस्यविभोः।सुखं
निर्विकल्पकस्वभावोऽमकंस्वरूपंवेदितुंज्ञातुमर्हतिन।पुनरविचक्षणःप्रवृत्तिनिवृत्तोवा।विभुत्वेहेतुः।अन
न्तःकालतःपारंचदेशतोयस्यतस्यविभोश्चेष्टितंततःकारणात्त्वहेविभोऽनात्मनोदेहाद्यभिमानि
नोऽतएवगुणैःसत्त्वादिभिःप्रवर्त्तमानस्यार्थंदर्शयस्तवानितित्वमित्यर्थः।।पाठांतरेहेसर्वविदितिसंबोधनं
एवंतावत्काम्यधर्मादेरनर्थहेतुत्वात्तंविहायहरेर्लीलैववर्णनीयेत्युक्तं।इदानींतुनित्यनैमित्तिकस्यापिक
विचक्षणोऽस्याऽर्हतिवेदितुंविभोरनंतपारस्यनिवृत्तितःसुखं।प्रवर्तमानस्यगुणैरनात्मनस्त
तोभवान्दर्शयचेष्टितंविभो।।त्यक्त्वास्वधर्मंचरणांबुजंहरेर्भजन्नपक्वोऽथपतेत्ततोयदि।यत्रक्व
वाभद्रमभूदमुष्यकिंकोवाऽर्थआप्तोऽभजतांस्वधर्मतः।।

ननिष्कामस्यनाह त्यकेवलंहरिलीलैवोपदेष्टव्येत्याशयेनाह।त्यक्त्वेति।नन्वस्वधर्मत्यागेनभजन्नसज्ञस्वभावे
परिपाकेनयदिकृतार्थोभवेत्तदानकाचिच्चिंतायदितुनरपक्वएवम्रियेततदाऽभ्रश्येद्ज्ञातदास्वधर्मत्या
गनिमित्तोऽनर्थःस्यादित्याशंक्याह।ततोभजनात्कथंचिद्भ्रश्येद्वाम्रियेतवायदितदाऽपिभक्तिरसिकस्य
कर्मानधिकारान्नानर्थशंका।अंगीकृत्याप्याह।वाशब्दःकटाक्षो।यत्रक्वचानीचयोनावपिअमुष्यभक्तिर
सस्यअभद्रमभूत्किंनाभूदेवेत्यर्थः।भक्तिवासनासद्भावादितिभावः।अभजद्भिस्तुकेवलंस्वधर्मतःकोवाऽर्थः
प्राप्तः।अभजतामितिनिर्धारणेषष्ठी।संबंधमात्रविवक्षया। पतेत ३

ग्रा नं: १ पतेत ३

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ईर्यल्लगवल्लीलां प्रवान्येनाज्ञवर्णि येषु क्रांतत्र कोलगवाज्ञकाष्ठ तस्य लीला इत्यपेक्षायां मा
ति स्तुत्या वनिवस्तु अस्मादितरः ईश्वरात्मप्रपंचोन पृथक् ईश्वरस्य प्रपंचात्पृथगित्यर्थः॥तत्र
भगवता हेतोर्जगतः स्थित्यादयो लवंति। अनेनैव लीला अपि दर्शिता॥ यद्वा इदं विश्वं भगवान्श
व सनीवोऽपि भगवाञ्चेतनाचेतनप्रपंचस्य व्यतिरेकेणान्विसर्वक सत्त्वमित्यर्थः॥ हि
सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यादिप्रमाणं सूचितं। तद्विश्वमेव भगवान्वेदप्रादेशमात्रमेक देशमात्रं आ
इदं हि विश्वं भगवानिवेतरो यतो जगत्स्थाननिरोधसंभवाः॥ तद्धि स्वयं वेद भगवांस्तथापि वै
अंशं भवतः प्रदर्शितं। त्वमात्मनाऽत्मानमवेह्यमोघदृक्परस्य पुंसः परमात्मनः कलां। अजं प्रजातं
जगतः शिवाय तन्महानुभावाभ्युदयोऽधिगण्यतां। इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य
च बुद्धिदत्तयोः। अविच्युतोऽर्थः कविभिर्निरूपितो यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं॥ २२
त्रैवेदेत्यादि स्तुत्यर्थं संपादनाय प्रदर्शितं। न च तवाचार्यापेक्षा ईश्वरावतारत्वादित्याह
मोघदृक्त्वं आत्मनाश्रयं आत्मानमजमेव संजातं जगतः शिवाय प्रजातमवेहि। कृतः॥ प
तां अंशरूपं तां तस्मान्महानुभावस्य हरेरभ्युदयः पराक्रमोऽनुविधि अधिकं गण्यतां निरूप्य
तपः आदि सर्वं तवस्य फलं स्यादित्याह इदं हीति। श्रुतादयोऽविनिश्चाऽऽइदमेव हितपः अ
वकी ति त्योऽर्थः फलं। किं तत्। उत्तमश्लोकस्य गुणानुवर्णनमिति यत्तत् २२

ततः जातो हरिकथाश्रवणादिफलं प्रदर्शयन्नात्मनो वृत्तान्तं कथयति। अहं पुरा। पूर्वकल्पे अतीतभवे पूर्वजन्म
नि वेदवादिनां दास्याः सकाशादभवं जातोऽस्मि। निरूपितः नियुक्तः। योगिनां शुश्रूषणे। प्रावृषि
वर्षाकाले चातुर्मास्ये निर्विविक्षतां निवेशं एकत्र वासं कर्तुमिच्छतां। अपेताखिलचापले
...नियतेन्द्रिये। अधृतक्रीडनके त्यक्तक्रीडासाधने। अनुवर्तिनि। अनुकूले...

अहं पुराऽतीतभवेऽभवं मुने दास्यास्तु कस्याश्चन वेदवादिनां। निरूपितो बालक एव योगिनां
शुश्रूषणे प्रावृषि निर्विविक्षतां। ते मय्यपेताखिलचापलेऽर्भके दान्तेऽधृतक्रीडनकेऽनुवर्तिनि
चक्रुः कृपां यद्यपि तुल्यदर्शनाः शुश्रूषमाणे मुनयोऽल्पभाषिणि। उच्छिष्टलेपाननुमोदितो द्विजैः
सकृत्स्म भुञ्जे तदपास्तकिल्बिषः। एवं प्रवृत्तस्य विशुद्धचेतसस्तद्धर्म एवात्मरुचिः प्रजायते। तत्रान्वहं कृष्णकथाः प्रगायतामनुग्रहेणाशृणवं मनोहराः। ताः श्रद्धया मेऽनुपदं विशृण्वतः प्रिय
श्रवस्यङ्ग ममाभवद्रुचिः। तस्मिंस्तदा लब्धरुचेर्महामते प्रियश्रवस्यस्खलिता मतिर्मम। यया
हमेतत्सदसत्स्वमायया पश्ये मयि ब्रह्मणि कल्पितं परे॥ परमेश्वर

उच्छिष्टलेपान् भोजनपात्रलग्नान् द्विजैरनुज्ञातः सकृद्भुञ्जे स्म तेन तदपास्तकिल्बिषो जातोऽस्मि तेषां धर्मे
...एव आत्मनो मनसो रुचिः प्रजायते स्म। तत्र अनुग्रहेण अशृणवं श्रुतवानस्मि। श्रद्धया मे अनुपदं प्रतिपदं शृण्वतः
...तया ... प्रियश्रवसि ... तस्मिंस्तदा लब्धरुचेर्मम अस्खलिता मतिः ...
मतिः ... यया स्वमायया ... कल्पितं ...
...

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

=॥ एवं तु त्वंपदार्थे ज्ञाते देहादिष्वात्मविवेको निवृत्ते सकारणभूतरजस्तमोनिवर्त्तिका दृढा भक्तिर्जातेत्याह इ
त्थमिति॥ हरेर्यशः॥ अनुसवं त्रिकालं तस्येति तु त्वंपदार्थस्य दृढभक्तिमतो मे प्रश्रितस्य विनीतस्य हतैन
स इति॥ साधनचतुष्टयमपि तस्य ज्ञानं गुह्यतमं आत्मविविक्तात्मज्ञानं गुह्यतरं तस्यापीश्वरज्ञानं गुह्यतमं भगवतो
दितं भगवता साक्षादन्ववोचन् उपदिष्टवंतः॥ तदेव ज्ञानं पूर्वोक्तत्वंपदार्थज्ञानात् विवेकेन दर्शयति॥ येनेति॥
ति॥ अविदं ज्ञातवानस्मि॥ तत्साधनधर्मं रहस्यं च सूचितमित्याह॥ एतदिति॥ तापत्रयस्याध्यात्मिकादेश्चिकि त्सि

=॥ इत्थं शरत्प्रावृषिकावृतू हरेर्विशृण्वतो मेऽनुसवं यशोऽमलं संकीर्त्यमानं मुनिभिर्महात्मभिर्भ
क्तिः प्रवृत्ताऽऽत्मरजस्तमोपहा॥ तस्यैवं मेऽनुरक्तस्य प्रश्रितस्य हतैनसः॥ श्रद्दधानस्य बालस्य दांत
स्यानुचरस्य च॥ ज्ञानं गुह्यतमं यत्तत्साक्षाद्भगवतोदितं॥ अन्ववोचन्गमिष्यंतः कृपया दीनवत्स
लाः॥ येनैवाहं भगवतो वासुदेवस्य वेधसः॥ मायानुभावमविदं येन गच्छंति तत्पदं॥ एतत्संसूचितं
ब्रह्मंस्तापत्रयचिकित्सितं॥ यदीश्वरे भगवति कर्म ब्रह्मणि भावितं॥ आमयो येन भूतानां जायते
॥ यश्च सुव्रत॥ तदेव ह्यामयं द्रव्यं न पुनाति चिकित्सितं॥

चिकित्सितं भेषजं निवर्त्तकं सत्वशोधकमिति यावत्॥ किं तत् भगवति भावितं समर्पितं यत्कर्म तत्॥ कथं भ
गवति ईश्वरे सर्वनियंतरि परब्रह्मणि प्रत्यक्तत्त्वरूपेण तु संसारहेतोः कर्मणः कथं ता
पत्रयनिवर्त्तकत्वं सामग्रीभेदेन घटत इति सदृष्टांतमाह द्वाभ्यां॥ यथा आमयो रोगः येन घृतादिना जायते
तदेव केवलमामयकारणभूतं द्रव्यं तमामयं न पुनाति न निवर्त्तयतीत्यर्थः॥ किं तु चिकित्सितं द्रव्यांत
रैर्भावितं सत्पुनात्येव यथा॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

श्चात्म विनाशाय कर्मनिर्हरणाय च कल्पते समर्थो भवति परे ईश्वरे कल्पिता अर्पिताः संतः अत्र [illegible] यथा
भगवान् तत्स्वरूपात् तत्सुखं च मे अज्ञातता भगवत्कथाश्रवणं ततो भगवति रतिः तथा वदे [illegible] यदि विवेका
ज्ञानं ततो हरौ भक्तिस्ततो भगवत्तत्त्वज्ञानं तत्स्वरूपयाम्येवं ज्ञात्वादि भगवद्गुणाविशेषेषु रतिः क्रमो द
र्शितः। नन्वयं ज्ञाने नाज्ञानस्य कर्मनाशः। तज्ज्ञानं तत्क्रियायोगाद्भवति। कथं कर्मणा कर्मनाशः इत्याश
ङ्क्याह यदत्रेति। भगवदर्पणेन क्रियमाणं कर्म तत्क्रियायोगं जनयतीति सदाचारेण दर्शयति। यद्वत्र

कर्तुः अहंकारस्य

एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संसृतिहेतवः। त एवात्मविनाशाय कल्पन्ते कल्पिताः परे॥ यदत्र
क्रियते कर्म भगवत्परितोषणं। ज्ञानं यत्तदधीनं हि भक्तियोगसमन्वितं। कुर्वाणा यत्र कर्माणि
भगवच्छिक्षयाऽसकृत्। गृणन्ति गुणनामानि कृष्णस्यानुस्मरन्ति च। ॐ नमो भगवते तुभ्यं वासु
देवाय धीमहि। प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः संकर्षणाय च। इति मूर्त्यभिधानेन मन्त्रमूर्तिममू
र्तिकं। यजते यज्ञपुरुषं स सम्यग्दर्शनः पुमान्॥

नामान्येकाहर

भगवतः शिक्षया कर्माणि कुर्वाणाः संतीति तदाह कृष्णस्य गुणनामानि गृणन्ति अनुस्मरन्ति च कृष्णमि ५
र्थः। इयं भगवच्छिक्षायत्तं करोति पददशाभिर्यज्ञो हि विदधाति यत्नाय यत्र पञ्चमूर्ति कीर्तयन्त ज्ञानमस्मद ६
णानि तानि कीर्तनं श्रवणं रूपसक्तिं तत्पश्चात् ज्ञानहेतुं [illegible] ॐ नमः इति नमो धीमहि [illegible] ७
न्त कुर्वीमहि। अमूर्तिकं मन्त्रो मूर्तिर्यस्य तं [illegible] मूर्ति शब्दं यजते [illegible] सम्यग्दर्शनो भवति।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ए व ब्रह्मन्नवृत्तिमपि हरिः प्रसन्न इश ज्ञानादिकं दत्तवानित्याह इमं च निगमं श्रोपदेशमयातु दिते अवेदे
शाब्दानादं प्रीतिं यासतस्य मध्येवं भक्ति विद्या हावमिति अदृष्टे अनल्पं श्रुतयसह अद्भुतनविसोर्विज्ञ
शाद्रानादं प्रीतिं दासत सम मध्येवं भक्तिर्विद्याहा वमिति अदृष्टे अनलं श्रुतयस्य हे अद प्रश्नुत विसोर्विक्ष
तयथा प्रख्याहि कथय येन विभक्तेन तु च्छेन विदां विदुषां तु च्छमितं बोधुमिच्छासमाप्यते यतः डाः स्वैः
तयथा प्रश्नाहि कथय येन विक्षुतेन तुच्छेन विदां विदुषां तुच्छमितं बोद्धुमिच्छासमाप्यते यतः डाः स्वैरी
क्लिष्टानां क्लेशशांतिप्रकारांतरेण न मन्यं ते॥ ॥इति प्रथमे पंचमः॥ ॥व्यासस्य प्रत्ययार्थं च षष्ठे प्राक्
इमं सु निगमं ब्रह्मन्नवेत्य मदनुष्ठितं अदान्मे ज्ञानमैश्वर्यं स्वस्मिन्भावं च केशवः॥ त्वमप्यदभ्र
श्रुत विश्रुतं विभोः समाप्यते येन विदां बुभुत्सितं प्राख्याहि दुःखैर्मुहुरर्दितात्मनां संक्लेशनिर्वाण
मुशंति नान्यथा॥ ॥इति श्रीभागवते प्रथमस्कंधे पंचमोऽध्यायः॥ ॥सूत उ०॥ ॥एवं निशम्य भगवान् देवर्षे
र्जन्म कर्म च भूयः पप्रच्छ तं ब्रह्मन् व्यासः सत्यवतीसुतः॥१॥ श्रीवेदव्यास उवाच॥ ॥भिक्षुभिर्विप्र
वसिते विज्ञानादेष्टृभिस्तव वर्तमानो वयस्याद्ये ततः किमकरोद्भवान्॥२॥ स्वायंभुव कया वृत्त्या वर्तितं ते परं
वयः॥ कथं चेदमुदस्राक्षीः काले प्राप्ते कलेवरं॥३॥ प्राक्कल्प विषयामेतां स्मृतिं ते मुनिसत्तम न ह्येष व्य
वधात्काल एष सर्वनिराकृतिः॥४॥ श्रीनार उ०॥ भिक्षुभि विप्रवसिते विज्ञानादेष्टृभिर्मम वर्तमानो वय
स्याद्ये तत एतदकारिषं॥ ॥
तेषु सामान्येन नारदः प्राह कृष्णस्य कथनोद्भवं॥१॥ स्वयमपि तथा चिकीर्षुर्गुरूपदेशानंतरन्नावितचरिते इत्यभिप्रे
ले स्थिता विप्रवसिते हर देशांतरमेने गते मति विज्ञानस्यादेष्टृभिः परं वयः उत्तरमायुः ते त्वयाँ वर्तितं नीतं इदमिति
सो न तं कलेवरं उदस्राक्षीः उत्सृष्टवानसि एष कल्पांतरलक्षणः कालः ते स्मृतिं कथं न व्यवधात् न खंडितवान् इ
श्रीमा० कर्मार्थः॥ यतः एष सर्वस्य निराकृतिः पनाशयः शोसि अकारिषं कृतवानहोरे कथं कार्ययोर्वि
कर्मार्थ तो वेम

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

त्रतावस्कंर्विकालतत्रैवमातृस्नेहया। तेनात्मवत्समन्वित्वाहं विनिः। एकपदाहमात्मजा यस्याः सा मे
पितमृहेतिवत्स्नेहात्तु वंधहेतुः किंकरीत्वमस्याः पंचवर्षीयपति। अद्यतं वामाश्रतो नकल्याणसमर्थाश्र
मीत्वादासमयीयोचित्यतिपारवश्यदृष्टांतः। तदेवं मातृस्नेहं च कौ अहं च दिग्गादिशनलिन्हः अरहस्रै

एकात्मजामेजननीयोषिन्मृढाच किंकरी। मयात्मजे ऽ नथ्यगतौ च कौस्नेहात्तु वंधनं। सा ऽद्य तं त्रा
नकल्या ऽ मीयोगाक्षेमं ममेच्छती। ईशाधिहि वशेलोकोयोषादारुमयीयथा। अहं च तद्रलक्ष्यलेक
विचं समदवेक्षया। दिग्देशकालाव्युत्पन्नो वालकः पंचहायनः। एकदानिर्गतांगेहात् दुहंतीं निशि
गां पथि। सर्पोदशत्पदा ऽ स्पृष्टः कृपणां कालचोदितः। तदातदहमीशस्य भक्तानां शमभीप्सतः। अ
नुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं दिशमुत्तरां। १०।

तन्त्यवसमन्वित्वाहा अहंचतस्मिंब्रह्मकुलेतस्याः मातुः स्नेहात्तु वंधस्यावेक्षया कदाचिदिर मेदिति श्रुतीकोये
त्यर्थः। कुपि वाश्ववासंकृतवाशो पंचहायनः पंचवर्षः। गेहान्निर्गतां दुहंतीं हेतौ शतृप्रत्ययः दोग्धुं निर्गता
मित्यर्थः। पदापादेन आस्पृष्टः ईषदाक्रांतः अदश तत्र एवादत्वा ततः मातुर्मरणं कल्याणमनीश्वत ईश
स्यानुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं प्रस्थितो ऽस्मि।
स्पृ २ गां २ दुहं १

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

स्फीतान् जनपदान् अतियानः सन् समहद्धि विपिनमद्राक्षीत्तच्च वर्णनाद्वय॥ जनपदादिषु नानाग्रामादीन् सुको
ऽनमसमृद्धिः सञ्जगतो ऽहमिति तात्पर्यार्थः॥ स्फीतान् समृद्धान् जनपदान् देशान् तत्र तस्मिन् दिशि पुरग्राममडंबा
कराश्च तत्र भूराः गिरा जयाश्च ग्रामाः स्वल्पपुष्टाः॥ विप्राश्च वणिजश्च त्याज्य यत्र चैव वसंति ते सग्रामाः इति
बोधकाः पुराणां वाससंबंधे चेति। तत्र आगोकुलानि। आकराः रत्नाद्युत्पत्तिस्थानानि नानाखेटाः कर्बटग्रामाः
खर्वटा गिरिरिनद्या ग्रामाः स्वल्पकाः वा एकतोयत्र ग्रामो नगरं चैकतः स्थितौ मिश्रं तत्खर्वटं नाम नदीगिरिस

स्फीतान् जनपदान् ग्रामवरग्रामवराकराः खेटखर्वटवाटीश्च वनान्युपवनानि चारामानुद्याना
विचित्राद्रीनिम्नगाश्च जलाशयाश्च शिवजलाङ्गनलिनीः सुरसेविताः॥ विचित्रपत्ररथै
रेविचित्रमधुमत्तभ्रमरश्रियः नलवेणुशरस्तंबकुशकीचकगह्वरं एकमेवा ऽतियातो ऽहमद्राक्षं विपि
नमहत्॥ ॥

का १ कुगम

प्र

मात्रयमिति। वाचः कुग्रामा च ग्रामवराश्च ग्रामाः वनानि समूहाः सिद्धवृक्षाणां समूहाः॥ उपवनानि रोपितवृक्षाणां
तानि चारामाः विचित्रैर्वल्लीभिः स्वर्णैः नताद्यैः विचित्रान् अद्रीश्च शाखाद्येषां ते द्रुमा येषु ता शि
वानि मलानि जलानि येषां ताः नलिनीः सरसीः॥ विचित्राः स्वनाये षां तैः पत्ररथैः पक्षिभिः तन्नादश्रवणेन
व्यथितैः विभ्रमशक्तैः भ्रमरैः श्रीः शोभा यासां तास्ता नलिनीः अतियातः अतिक्रम्य गतः सन् अहम् विपिनं वनमद्राक्षं
कीदृशं नलवेणुशराणां स्तंबैः कुशैः कीचकैश्च गह्वरं दुर्गमं नड वेणुजातयः एव विपुलान्तरालगाः कीचकाः

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

गोरेड्डः महाप्रतिमयाकारं समयं करूपाद्यालादीनामसिरंक्रीडाख्यानंपरिश्रांतानीद्रिंणिआत्मादेशस्य
स्पस्थापरीतोद्यामः तपस्पृष्टः आचांतः पिप्पलोपस्थेअश्वत्थमूलेआश्रितः उपविष्टः आत्मनात्मा
त्मस्थेहृदिस्थं आत्मानंपरमात्मानं भावेनसंख्यानिर्जितंवशीकृतंयत्नेनः तेन ओंकारोध्येनअंकवलीवु
कोश्रेणीयस्यप्रेमाऽतिनरेणनिर्लिप्तपुलकान्यंगानियस्य आनंदानांसंप्लवेमहाह्रदेपरमानंदोत्
श्रीयोगीप्रतिमयाकारं व्यालोलुकशिवाजिरांपरिश्रांतेर्ष्याला लाहंतद्दृष्परीतोभवत्क्षितः आत्माप्री
त्वाद्रूदेनद्यातपस्येश्रोगतश्रमः तस्मिन्निर्मलेकुटीरपेपिप्पलोपस्थेआश्रितः आत्मनात्मानमा
२९ • त्मस्थंयथाकृतमचिंतयंध्यायतश्चरणांभोजंभावनिर्जितंचेतसा ओंकारंध्याकरसंकलालय हृद्या
• मीमेशनेर्हरिः प्रेमातिशयनिर्लिप्तपुलकांगोऽतिनिर्वृतः आनंदसंप्लवेलीनोनाऽपश्यमुभयंमु
• ने रूपंभगवतोयत्तन्मनः कांतंशुचापहं अपश्यन्सहसोत्तस्थे वैक्लव्याद्दुर्मनाइवादिदृक्षुस्तद २९
हंहृदयः प्रणिधायमनोहृदिवीक्षमाणोऽपिनाऽपश्यमवितृप्तइवाऽतुरः एवंयतंतंविजनेमामा
• हागोचरोगिरांगंभीरश्लक्ष्णयावाचाशुचःप्रशमयन्निवाहंतास्मिञ्जन्मनिसवाईनमांद्रष्टुमिहार्
हसिताअविपक्वकषायाणांदुर्दर्शोऽहंकुयोगिनां॥
मयआत्मानंपरंचामनसःकांतंअलीष्टंशुचाशोकः तामपहंतीतितथाभवतेउत्तस्थेक्षुभितोऽस्मिहृदिमनाः
विधायक्षितिरीकृत्वा अवितृप्तोऽहमातुरइवअलवसितिशेषः गिरामगोचरः संवेदनस्याविषयः हसईश्वरोहं
तोतेमातुकंप्रसंबोधने प्राहइतिमांद्रष्टुंनार्हसीतियतोऽविपक्वादग्धाःकषायाःमलाःकामादयोयेषांतेषांकुयोगि
नांअनिष्ठयोगिनां॥
मार्हसि१

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

ज्ञा नस्वरूपेदि हृष्टा ऽसौ तत्राह ॥ सद्भिस्त्वदर्शितमयीति यन्न एतत्कामायमधुना ऽगाधायाश्च कामेन किमित्यत आह ॥ अ
कामाः ऽतमात्मह्रदयाः ॥ अदीर्घया ऽपि सतां सेवया ऽत्र दीर्घं लोके किंदेहीं मञ्जनं तां मत्यार्पत्तां गता
मि प्रजानां सृष्टौ सर्गे निरोधे संहारे ऽपि प्रजानां सर्गस्य निरोधस्य तिवा ॥ तत्प्रसिद्धं महत्तत्त्वं अस्य महतो ऽनन्त
स्य सन्ततमेतद्वेदइत्यादिश्रुतेः ॥ कीदृशं ईश्वरं सर्वनियन्तारं नलसलिलां मूर्तिर्यस्य तत्त्वज्ञ नत्तो लिंगां संनि
हितमपि न लिंगं यत इत्यलिंगां तस्मै श्रद्धष्टाय ॥ अवनामं प्रणामं विदधे कृतवान् हीनो नात्र कंपितः सर्वां हृदन्त
सद्रूपदर्शितं रूपमेतत्कामायते ऽनघा मत्कामाः शनकैः प्रभुः सर्वां इष्टं वदति हृष्टया ऽश्रमसेवया ॥
दीर्घयाते ज्ञातामयिदृढामतिः ॥ हित्वा ऽवद्यमिमं लोकं तामज्ञानं तां समितिमतिर्मयि चिनिवडे प्रतवि
प्रयोतकर्हि चिरा प्रजासर्गनिरोधे ऽपि स्मृति स्वमदन्तय्यहाव्ह ॥ एतावड्क्षोपरगामतन्मद्भक्तं तन्न
नो लिंगमलिंगमीश्वरं ॥ अर्हं च तस्मै महतां महीयसे शीर्षा ऽवनामं विदधे ऽनुकंपितः ॥ माया ऽत्र
नं तच्च हतत्वपः प्रवरयुष्याणि सद्दातिकृता निचस्मरश्शां पर्यदं ऽनुष्टमनागतस्पृहः ॥ कालेऽप्यतीत
रूपं विमदो विमत्सरः ॥ एवं कृतसमतेर्द्वस्वरश्रमसत्कस्या ऽमलात्मनः ॥ कालः प्रादुरभूत्कालेतडिन्सौ
दामिनीयथा ॥ सर्वेषां (ग्रन्थेषु)
पः त्यक्तात्मनः विमत्सरो जातो ऽस्मीति शेषः ॥ काले प्राप्तसमये कालः शम्भुः प्रादुरभूत् आविर्बभूव ॥ अत्र
कृतविपत्पुण्यदर्शनार्थी ऽनुदाममाला तद्वत्सवायौदामिनीम
पूर्ते वेदृष्टांतः ॥ विफदिवेति ॥ सौदामिनीति विशेषणं स्फुटत्वप्रदर्शनार्थं ॥ सुदामममाला तद्वत्सवासौदामिनी
लाकारेत्यर्थः ॥ यद्वा सुदामापर्वतः तेन नैकदिग्विभिन्न रेणा सूक्ष्मस्फटिकादिमयपर्वतसुंदरसवा हि विद्युत्
ऽस्तम्बाभवति ॥ हिताय्यर्थः ॥ यद्वात डिदिति श्रुतिक इत्यर्थः ॥ मंडिदिति त्वं तिकावयोरिति नेक स्मरणात्

मत्यार्पि ... ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

शुद्धा भागवती

प्रयुज्यमाने मयि तामिति । अयमर्थः । हि यस्मात् अवधिमिं लोकं नामकर्मतामसीति यात् भागवतीत न
तत्कार्यक्ष्वरूपा शुद्धा सत्वमयी तनुः प्रति कृतात् अति भाव तारा मियुज्यमाने नीयमाने आरब्धं कर्म
तन्निर्वाणं समाप्तं यस्य । आरब्धकर्मणो निर्वाणमेव निर्वाणं यस्येति वा । एवंभूतात्मको देहो न्यपतत् ।
अनेन पार्षदतनुत्वं नाम कर्मारब्धत्वं शुद्धत्वं नित्यत्वमित्यादि सूचितं भवति । इदं त्रैलोक्यं आदाय उपसं

तनुं

३० प्रयुज्यमाने मयि तां शुद्धां भागवतीं तनुं । आरब्धकर्मनिर्वाणो न्यपतत् पाञ्चभौतिकः ॥ कल्पान्त इद
मादाय शयानेऽम्भस्युदन्वतः ॥ शिशयिषोरनुप्राणं विविशेऽन्तरहं विभोः ॥ सहस्रयुगपर्यन्ते उत्था ३१
येदं सिसृक्षतः ॥ मरीचिमिश्रा ऋषयः प्राणेभ्योऽहं च जज्ञिरे ॥

सत्यलोकान्ते

इत्यत उदन्वतः एकार्णवस्याम्भसि शयाने श्रीनारायणे शिशयिषोः शयनं कर्तुमिच्छोर्विभोर्ब्रह्मणः अन्त
मध्ये अनुप्राणं निश्वासेन सह विविशे प्रविष्टोऽहं ततोऽवतीर्य निश्चितमात्मादेहमाविश्य चक्रिणः । ब्रह्माण्
वेधा नाभीनिद्रामेकीभूयाप विष्णुनेति क्रमोक्तेः ॥ शायने इति पाठे शयने स्वप्न शयनेऽन्तरात्म शिशयि
षोर्ब्रह्मणः इति श्रीनारायणेनाभेदविवक्षयोक्तमिति । ... नन्वङ्गं प्राणेभ्यः इन्द्रियेभ्यः अहं मरीचिमिश्रा
तस्य सर्वा ऋषयश्च जज्ञिरे ।

मानसे

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

येकारणेश्च बहिर्न्यांति। तत्र आदिसर्गे बहिर्लोकांगताः अंतर्न्ययंति। अहं तु महाविष्णोरनुग्रहात् अव्याहत तृ
स्वतर्यव्रतः सन् अंतर्बहिश्च पर्येमि पर्यटामि। क्व विहरसि अव्याहता अप्रतिहता गतिर्यस्य सः। किमिति पर्य २
ईश्वराज्ञया लोकमंगलार्थमित्याह च ऋषिः॥ देवेन ईश्वरेण दत्तां। स्वराः निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधै वत
वतपंचमा इति सप्त तत एव ब्रह्म ब्रह्मा स्वयं नादात्मकत्वात्। तेन विभूषितां स्वतः सिद्धसप्तस्वरामित्यर्थः॥ मूर्छयित्वा
अलापवतीं कृत्वा। स्वप्रयोजनमाह। प्रगायत इति। परप्रयोजनमाह। एतद्धीति। मात्रा विषयाः स्पर्शा
अंतर्बहिश्च लोकांस्त्रीन् पर्येम्यस्कंदितव्रतः। अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिः क्वचित्॥ देवदत्तामि
मां वीणां स्वरब्रह्मविभूषितां। मूर्छयित्वा हरिकथां गायमानश्चराम्यहं॥ प्रगायतः स्ववीर्याणि तीर्थपादः
प्रियश्रवाः। आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि॥ एतद्ध्यातुरचित्तानां मात्रास्पर्शेच्छया मुहुः। भवसिं
धुप्लवो दृष्टो हरिचर्यानुवर्णनं। यमादिभिर्योगपथैः कामलोभहतो मुहुः। मुकुंदसेवया यद्वत्तथा
त्माद्धा न शाम्यति॥ सर्वं तदिदमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयानघ। जन्मकर्मरहस्यं मे भवतश्चात्मतोषणं॥
॥सूत उवाच॥ ॥एवं संभाष्य भगवान्नारदो वासवीसुतं। आमंत्र्य वीणां रणयन् ययौ यादृच्छिको मुनिः॥
अहो देवर्षिर्धन्योयं यत्कीर्तिं शार्ङ्गधन्वनः। गायन्माद्यन्निदं तंत्र्या रमयत्यातुरं जगत्॥ ॥इति प्रथ
भोगाः तेषामिच्छया आतुराणि चित्तानि येषां तेषां हरिचर्यानुवर्णनं यत् एतदेव भवसिंधोः प्लवः पोतः
इति प्रामाण्येन किं अन्वयव्यतिरेकाभ्यां दृष्ट एवेत्यर्थः॥ एतदेव तुक्तमवधारणमनुभवेन द्रढयति। यमादिभि
न शाम्यति यद्वत् मुकुंदसेवया अद्धा साक्षात् आत्मा मनः शाम्यति। कथं चित् मुकुंदसेवामात्रेण शाम्यति। किं पुनः
गुणवर्णनेनेति भावः॥ भवतो मनः परितोषकं चाख्यातं॥ आमंत्र्य अनुज्ञाप्य यादृच्छिकः स्वप्रयोजनरहितः
स्वगायकं नारदं श्लाघते। अहो इति। माद्यन् हृष्यन् शातत्र्या वीणया॥ ॥षष्ठः॥॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सुप्रत्यागतं तच्छ्रोतुं जन्मवक्तुः परीक्षितः ॥ श्रुतेनैवालं ब्रह्मतत्त्वार्थोणि दंडः संप्रश्नस्तु उक्तं तेन तस्य नारदस्य ... नप्र
वक्तृत्वात्तु मत्वा ब्रह्मनद्यां ब्रह्मदेवस्य तीर्थं प्रत्यासन्नो रहिता वांवा । सत्रं कर्मवर्द्धयतीति तथा । वद [illegible]
नमस्तु हेन मंडितो मनः प्रणिदध्यौ स्थिरी चकार । समाधिनाऽनुस्मरेति नारदोपदिष्टं ध्यानं कृतवानित्यर्थः

शौनक उवाच ॥ ॥ निर्गते नारदे सूत भगवान्बादरायणः ॥ श्रुतवांस्तदभिप्रेतं ततः किमकरोद्विभुः
१ सूत उवाच ॥ ॥ ब्रह्मनद्यां सरस्वत्यामाश्रमः पश्चिमे तटे ॥ शम्याप्रास इति प्रोक्त ऋषीणां सत्रवर्द्धनः
२ तस्मिन्स्व आश्रमे व्यासो बदरीखंडमंडिते ॥ आसीनोऽप उपस्पृश्य प्रणिदध्यौ मनः स्वयं ॥ ३ ॥ भक्तियो
गेन मनसि सम्यक्प्रणिहितेऽमले ॥ अपश्यत्पुरुषं पूर्वं मायां च तदपाश्रयां ॥ ४ ॥ यया संमोहितो जी
व आत्मानं त्रिगुणात्मकं ॥ परोऽपि मनुतेऽनर्थं तत्कृतं चाभिपद्यते ॥ ५ ॥

सं २

२ प्रणिहिते निश्चले । अत्र हेतुः भक्तियोगेनामले । पूर्वं प्रथमं ततः स्वरूपस्थं स्वरमपश्यत् । पूर्णमिति वा पाठः । तदपा
श्रयां ईश्वराश्रयां तदधीनां मायां चापश्यत् । ईशमायाकृतां च जीवानां संसृतिमपश्यदित्याह यया संमोहितः
स्वरूपाद्भ्रष्टो न विद्यते ... परोऽपि त्रिगुणात्मकं आत्मानं मनुतेऽतिरिक्तोऽपि तत्कृतं त्रिगुणात्मकलिंगस्य ... तमनर्थं च कर्तृत्वादि कृप्रा

प्रीति

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

र संहितायाश्चानर्थोपशमकत्वं दर्शयति यस्यां श्रूयमाणायां ... कृपुनः श्रुतायां

अनर्थस्तदुपशमयतियोऽधोक्षजे साक्षाद्भक्तियोगस्तं चापश्यत् । एतत्सर्वं स्वयं दृष्ट्वा एवमज्ञानतो लोकस्यार्थे सा
त्वतसंहितां श्रीभागवताख्यां चक्रे । तदनेन श्लोकत्रयेण भागवतार्थः संक्षेपतो दर्शितः । एतदुक्तं भवति । नि
रस्ताशेषमायानियंता नित्याविर्भूतपरमानंदस्वरूपः सर्वज्ञः सर्वशक्तिरीश्वरः तन्मायया संमोहितस्तिरोभू
तस्वरूपस्तद्विपरीतधर्मा जीवः तस्य चेश्वरस्य सम्यगालंबनेन मोक्ष इति । तदुक्तं स्वामिनां ह्लादिन्या संवि
दाश्लिष्टः सच्चिदानंद ईश्वरः । स्वाविद्यासंवृतो जीवः संक्लेशनिकराकरः ॥ तथा स ईशो यद्वशे माया स जीवो

= अनर्थोपशमं साक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे । लोकस्याजानतो विद्वांश्चक्रे सात्वतसंहितां ॥ ६ ॥ यस्यां वै
श्रूयमाणायां कृष्णे परमपूरुषे । भक्तिरुत्पद्यते पुंसः शोकमोहभयापहा ॥ ७ ॥ स संहितां भागवतीं कृत्वा
नुक्रम्य चात्मजं । शुकमध्यापयामास निवृत्तिनिरतं मुनिः ॥ ८ ॥ शौनक उवाच ॥ स वै निवृत्तिनिरतः सर्व
त्रोपेक्षको मुनिः । कस्य वा बृहतीमेतामात्मारामः समभ्यसत् ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ आत्मारामाश्च मुनयो नि
र्ग्रंथा अप्युरुक्रमे । कुर्वंत्यहैतुकीं भक्तिमित्थंभूतगुणो हरिः ॥ १० ॥

यदिंतः ॥ स्वाविर्भूतपरानंदः स्वाविर्भूतसुदुःखभूः ॥ स्वादृगुत्थविपर्यासभवभेदजभीशुचं यन्मायया जु
षन्नास्ते तमिमं नृहरिं नमः इत्यादि । संहितायाश्चानर्थोपशमकत्वं दर्शयति । तस्यां श्रूयमाणायां सत्यां भक्तिरुत्प
द्यत इत्यर्थः ॥ ७ ॥ अनुक्रम्य शोधयित्वा । कस्य वा हेतोर्महतीमिति वितर्कः । निर्ग्रंथा ग्रंथेभ्यो निर्गताः । तदुक्तं गीतासु यदा
ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति । तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य चेति । यद्वा ग्रंथिरेव ग्रंथः । निर्गतो हृ
दयग्रंथिर्येषां इत्यर्थः । ननु मुक्तानां किं भक्त्या इत्यादि सर्वाक्षेपपरिहारार्थमाह इत्थंभूतगुण इति ।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

वाख्यानं

किं तु । दैवनाम एतन्माध्यास्यामे शुकस्य किं कारणमित्यत आह । हरेरिति । अध्यगात् अधीतवान् । शिष्टज
नप्रियः यस्येति व्याख्यानादिप्रसंगेन तत्संगतिकाम इति भावः । एतेन तस्य उद्धोमहायोगी इत्यादिना शुकस्य

हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान्बादरायणिः॥ अध्यगान्महदाख्यानं नित्यं विष्णुजनप्रियः॥ परीक्षि
तोऽथ राजर्षेर्जन्मकर्मविलापनं। संस्थां च पाण्डुपुत्राणां वक्ष्ये कृष्णकथोदयं। १२

व्याख्यानेऽप्यवृत्तिः कथमिति यद्वृष्टं तस्योत्तरमुक्तं यदन्यद्वृष्टं परीक्षितः प्रायोपवेशेन श्रवणं कथमिति
तद्ध्य सन्नाम महाश्चर्यमित्यादिना तस्योत्तरं च जन्म महापरीक्षित इति । विलापनं मुक्तिं स्वर्गं वा । संस्थां महाप्रस्था
नं । श्रीकृष्णकथया लाभवृद्धयो यथा भवन्ति तथा ।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

इत्युक्त्वा लक्ष्मणस्य शस्त्रपाणित्वे पुत्रापहृति चैव एतद्द्वयेऽस्य पमेव अन्य यत्नु
दुर्योधनप्रसंगात्

श्रुत्वा ... काकुत्ति प्रमृजामि परिमार्जयामि त्वत्पुत्रहन्तुर्ब्रह्मबन्धोर्ब्राह्मणाधमस्य आततायिनः शिरः। अग्निदो गरदश्च
शस्त्रपाणिर्धनापहः। क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आततायिनः इति स्मरणात्। अत्र आततायी शस्त्रपाणिरेव पु
त्रहन्ता च लक्ष्यते। गांडीवान्मुक्तैर्विशिखैर्बाणैः उपाहरे त्वत्समीपमानयामि। यत् शिरः आक्रम्य स्ना
त्वा विगतशोका दग्धपुत्रा सती। वल्गवो रम्या विचित्रा जल्पा भाषणानि तैः। स अर्जुनः। अच्युत एव मित्रं सूतश्च यस्य
दंशितः वद्धकवचः। उग्रं धनुः चापं यस्य। कपिर्हनुमान् ध्वजे यस्य सः। गुरोः पुत्रं रथेन अन्वधावत्
तदा शुचस्ते प्रमृजामि भद्रे यद्ब्रह्मबन्धोः शिर आततायिनः। गांडीवमुक्तैर्विशिखैरुपाहरे त्वाक्र
म्य यत्स्नास्यसि दग्धपुत्रा॥ इति प्रियां वल्गुविचित्रजल्पैः स सान्त्वयित्वाच्युतमित्रसूतः॥ अन्वाद्रव
द्दंशित उग्रधन्वा कपिध्वजो गुरुपुत्रं रथेन॥ तमापतन्तं स विलक्ष्य दूरात् कुमारहोद्विग्नमना रथेन
पराद्रवत्प्राणपरीप्सुरुर्व्यां यावद्गमं रुद्रभयादिवाऽर्कः॥

तम् आपतन्तं आधावन्तं स द्रौणिः कुमारहा बालघाती उद्विग्नमनाः कंपितहृदयः प्राणपरीप्सुः प्राणान् रक्षि
तुमिच्छुः उर्व्यां यावद्गमं यावद्गन्तुं शक्यं तावत् उर्व्यां पराद्रवत् अपलायत लोकाः ब्रह्मलोकादयो वा अनेन
लुब्धयतः सरुद्रस्य भयात् यथा पलायते सूर्यः अर्क इति पाठे वामनपुराणकथा सूचिता। तथा हि। विद्युन्मा
ली नाम महेश्वरः तस्मै रुद्रेण सौवर्णं विमानं दत्तं ततोऽसौ अर्कस्य पृष्ठतो भ्रामयन् विमानं दीप्त्या रा
त्रिं दिनीकृतवान् ततो अर्कतेजो निर्जितं वीक्ष्य आदित्यो हि मानं पातितं तं कुद्धो रुद्रः पितेन इह रुद्रभयादर्कः। पर्याद्र
वत् ततो नक्षत्रकुंडलं हि त्यक्त्वा पृथिव्यामपि पतितो लोलार्क नाम आदित्यो जातः॥

नाम २

५ रीक्षितो जन्म निरूपयिष्यन्नादौ तावत्कर्मलक्षणवान्त्वत्थामा ब्रह्मास्त्रं प्रक्षिप्य तत्कर्मेण रक्षितः सर्वं विकर्म कथां अश्वत्थामा नि
दैः ब्रादिना यदा द्रौणिरश्वत्थामा सुप्तानां द्रौपदीपुत्राणां शिरांसि प्राहरत् तदा तन्माता अरुदत् तां
वत्सां त्वयन्नुत्किरीटमाली अर्जुन आहेति तृतीयेनान्वयः। किमिति। बालानां शिरांसि नीतवान् इत्यपेक्षायां
माह। दृष्टे युद्धे यद्यपि पांडवा अपि कौरवा एव तथापि दृष्टं जयवंशजो धृष्टद्युम्नः पांडवानां सेनाधिपति
ः कृत्वा दृष्टे कौरवयुद्धे यानां वीरेषु यो वीरगतिं गते भ्रातृ वृकोदरा विद्धगदाभिमर्शनभग्नोरुदंडे धृत
राष्ट्रपुत्रे। भर्तुः प्रियं द्रौणिरिति स्म पश्यन्कृष्णासुतानां स्वपतां शिरांसि सोपाहरत् प्रियमेव न
प्रत्यत्र जुगुप्सितं कर्म विगर्हयंति। माता शिशूनां निधनं सुतानां निशम्य घोरं परितप्यमाना
ः रुदद्वाष्पकलाकुलाक्षी तां सांत्वयन्नाह किरीटमाली॥
इत्यनंतरं वृकोदरेण विद्धाया क्षिप्ताया गदाया अभिमर्शेन
तिष्ठुं जयानामितियुक्तो वीरगतिं स्वर्गं अथो अनंतरं वृकोदरेण विद्धाया धृतराष्ट्रपुत्रे दुर्योधने सति सर्व दुर्योधनस्य आत्मेति विचिंत्य कौ इति ए
नातेन तस्मात् भग्नोरुदंडो यस्य तथाभूते धृतराष्ट्रपुत्रे दुर्योधने सति सर्वे दुर्योधनस्य इति विचिंत्य यस्य प्रियमेवेति वाक्यांतरं विप्रियत्वे हेतुः। जुगुप्सितमिति। घोरं दुःसहं यथा
तस्माद्विति पश्यन्शातस्यतद्विप्रियमेवेति वाक्यांतरं विप्रियत्वे हेतुः॥ जुगुप्सितमिति। घोरं दुःसहं यथा
रोदिति बाष्पस्य कलाभिर्बिंदुभिराकुले अक्षिणी यस्याः सा। किरीटमस्येति कृत्वे पितदयाणां वक्रत्वा
त्वकिरीटमाली युक्तः

नन्वहं देवकीपुत्रं मां कथमेवं स्तौषि तत्राह । म॰ । त्वां कालं न तु देवकीउत्पन्नमात्रं हे तव । ईशानं नियंतारमत्र
मा । दिनिधनं आद्यंतशून्यं अत एव विभुं प्रभुं समं यथा तथा सर्वत्र चरंतं तथापि न तु पार्थसारथेः कथं मम साम्यं तत्राह
तस्य नो निमित्तं भूतानामेव मिथः कलहो भवति न तु मम तस्यापि वैषम्यं न तु निग्रहानुग्रहरूपमत्र उ
क्तं तत आह । न वेदेति । नृणां विडंबनमनुकरणमीहमानस्य कुर्वतः यस्मिंश्चापि विषमामतिर्नृणां हीन
ग्रहरूपा भवति । अजस्य जन्म अकर्तुः कर्म तिर्यक्षु वराहादिरूपेण नृषु रामादिरूपेण ऋषिषु वामनादि

मन्ये त्वां कालमीशानमनादिनिधनं विभुं समं चरंतं सर्वत्र भूतानां यन्मिथः कलिः ॥२८॥ न वेद कश्चि
द्भगवंश्चिकीर्षितं तवेहमानस्य नृणां विडंबनं । न यस्य कश्चिद्दयितोऽस्ति कर्हिचिद्द्वेष्यश्च यस्मिन्वि
षमा मतिर्नृणां ॥२९॥ जन्म कर्म च विश्वात्मन्नजस्याकर्तुरात्मनः ॥ तिर्यङ्नृषिषु यादःसु तदत्यं
तविडंबनं ॥३०॥ गोप्यादद्दे त्वयि कृतागसि दाम तावद्या ते दशाश्रुकलिलांजनसंभ्रमाक्षं । वक्त्रं नि
नीय भयभावनया स्थितस्य सा मां विमोहयति भीरपि यद्बिभेति ॥३१॥

रूपेण । यादःसु मत्स्यादिरूपेण । न विडंबनमत्याश्चर्यमित्याह गोपीयशोदा त्वयि कृतागसि दधिभांड
स्फोटनं कृतवति यावत् दाम रज्जुं आददे गृहीतवती तावत्तत्क्षणमेव ते या दशा अवस्था सा मां विमोहयति किंभू
तस्य । अश्रुभिः कलिलं व्याप्तं अंजनं ययोस्ते संभ्रमे च ते अक्षिणी यस्मिंस्तद्वक्त्रं निनीय अधः कृत्वा
ऽडयिष्यतीति भयभावनया स्थितस्य यतः त्वत्तः भीरपि बिभेति तस्य ते दशा ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

अ तत्तं ज्ञानमोहनं धातुर्संपदश्च नृपजनस्यादिदह वाचार्यं पंनी [illegible] हां [illegible] विदितं [illegible] ज्ञानं [illegible]
मुखिप्रिय रस्यकीर्तिर्येयोयदोरेवलीनं [illegible] मलयस्य [illegible] वंशे [illegible] आवश्यदे [illegible] देल [illegible]
[illegible] वत्वमस्यगा ह उत्त्वलितिशेप [illegible] प्रथम [illegible] अर्थेत्वमितिपाव [illegible] तास्यामे [illegible] तप:
[illegible] रूपाणां यायाचितः [illegible] जगतः क्षेमाय [illegible] [illegible] प्रविव क्ष्या [illegible] तानतराप्त
मानं द [illegible] ज्ञानमविघातनतोदेहाय [illegible] तनाकर्मेति [illegible] क्लिश्यमानानां तन्निव [illegible]
हि [illegible] कर्मेति [illegible] शिष्यस्य पक्षस्य सिद्धांतमानमितिप्रेत्य श्रवणादिफलमाहात्म्यं [illegible] तीति [illegible]

केचिदाहुः [illegible] ज्ञातं [illegible] लोकस्य कीर्तिर्येयो यदोः प्रियस्यास्त्ववायेमलयस्येवांदनं [illegible] रेव [illegible]
दे [illegible] देव [illegible] अर्थत्वमस्य क्षेमाय व धा [illegible] हिपां [illegible] ता [illegible]
[illegible] त्यादि [illegible] तोह्या [illegible] स्थितः [illegible] तवेस्मिन् [illegible] क्लिश्यमानानाम विद्या
[illegible] श्रवणस्मरणाद्दीति [illegible] केचना [illegible] श्रावं [illegible] त्यः [illegible] स्मरंति
नंदति [illegible] हितं [illegible] ना [illegible] तत्पदवपशं त्यः चिरेण [illegible] कंनव [illegible] परमं पदांबुजं [illegible]
[illegible] जीविनः येषां न वा [illegible] तः पदांबुजा [illegible] नारायण [illegible]

[illegible] मानसलिनं [illegible] नाः [illegible] हितं [illegible] तावकं त्वदीयं पदांबुजं तत्पदवपशं त्येव [illegible] चिरेण [illegible] तिच [illegible] व पार
[illegible] परं पदं [illegible] परमो [illegible] नितं [illegible] हरानीनवा [illegible] त्यागो [illegible] तद [illegible]
[illegible] जीविन [illegible] विद्धि [illegible] येषा [illegible] त्य
[illegible] तरतमं हो दृष्टं [illegible] निमप [illegible] वोधन [illegible] प्राति

[illegible] पदा [illegible]

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नम्र तव वंश वोयादवाः उग्रा अथ पांडवाः शूराः समस्था अत एव क्रिकाद्यपदप्नाय से अत आह। केवयं यदुसिंहेति। मद्विल
वतोऽदर्शनं यदा त्वमस्मानुपश्यसि तदा नामावि ख्यात्यादुरूपेणास्मद्भावो च यदुसिंह। सहिताः पांडवा नाम केव
यं न केऽपि अतिशक्ताः इत्यर्थः। हृषीकाणामीशिर्जीव स्यादर्शने यथा न किंचिन्नाम च रूपं च तद्वत्। किंचा यछे
दानी मियमस्म त्वात्याइमिः स्वैरमा धार्त्तौवर्द्धा क्रुशादिभिर्लक्षणैर्विलक्षितैश्चिह्नितैः त्वत्पदैरंकिता नीलानि

केवयं नामरूपास्त्वां यदुसिंह सह पांडवाः। नवतोऽदर्शनं यर्हि हृषीकाणामिवेशितुः॥१३॥ नेयं शोभिष्य
ते तत्र यथेदानीं गदाधर। त्वत्पदैरंकिता भाति स्वलक्षणविलक्षितैः॥१४॥ इमे जनपदाः स्वृद्धाः सुपक्वौष
धिवीरुधः। वनाद्रिनद्युदन्वंतो ह्येधंते तव वीक्षितैः॥१५॥ अथ विश्वेश विश्वात्मन् विश्वमूर्ते स्वके
षु मे। स्नेहपाशमिमं छिंधि दृढं पांडुषु वृष्णिषु॥१६॥ त्वयि मेऽनन्यविषया मतिर्मधुपतेऽसकृत्। रतिमुद्वहता
द्द्धागंगेवौघमुदन्वति॥१७॥

इत तदा त्वयि निर्गते सति न शोभिष्यते। अपिच। इमे जनपदा देशाः स्वृद्धाः सुसमृद्धाः संतः। आमने पांडवाना मस
ह। अगमने च यादवानामित्यक्तस्य ततोऽस्या कुलचिन्तामतीतेषु मे हनिष्टत्विं प्रार्थयते। अथेति। विश्वेशेत्यादि सं
बोधनानि स्नेहबंदे सामर्थ्यख्यापनाय। हृढं संतानतः। किमत आह। त्वयीति। अनन्यविषया सती मे मतिः रतिमु
द्वहतात् अनवच्छिन्नां प्रीतिं करोत्वित्यर्थः। ओघं प्रवाहं यथा गंगा अनिर्वधं नगायति एवं मतिरविच्छिन्न भूयादि
त्याशीः॥

१२ [illegible] बुन: अरण मनोहि [illegible] अर्जुनस्यसखे: पउद्विज

[illegible] काग नतु [illegible] रंतीव [illegible] योधयति [illegible] सर्वे [illegible] नाम [illegible] तियेराजन्या [illegible]
वै २ [illegible] दह नाएवमख्यनपवर्गवीर्य [illegible] गोविंद [illegible] काम [illegible] द्विज सुरार्ति [illegible] हरे [illegible] व
[illegible] योगेश्वरा [illegible] कलानि [illegible] दानि [illegible] ऽखिल [illegible] वो [illegible] माय [illegible] नितादि
[illegible] तेति [illegible] दीर्घ [illegible] दातु [illegible] धन [illegible] स्महासएवमाया [illegible] तिहि [illegible] सोज्ञ [illegible]
[illegible] मायेति [illegible] यमिस [illegible] याम [illegible] तितत्व [illegible] वाहमि [illegible] गी [illegible]

= • श्री [illegible] अक्रूरा [illegible] दहनाऽनपवर्गवीर्यो गोविंद गोद्विज सुरार्तिह
• अवतारयोगेश्वराऽखिलगुरो भगवन्नमस्ते ॥ २४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्थंयेत्वं [illegible] तान् [illegible]
[illegible] दया ॥ मंदं जहास वैकुंठो मोहयन्निव मायया ॥ [illegible] प्रविश्य [illegible] पां [illegible]
• [illegible] नितिवारित: ॥ [illegible] रेह [illegible] तकर्मणा [illegible] वी [illegible]
न: [illegible] चा: [illegible] ॥

[illegible] पश्चात् [illegible] न्या [illegible] पाम [illegible] पश्चा [illegible]
[illegible] कालं निवसेति संप्रार्थ्य निवारित: ॥ [illegible] निर्याणो [illegible] कथा [illegible]
[illegible] ता [illegible] विवेकं [illegible] ज्ञात: ॥ ईश्वरे [illegible] निर्याणमहो [illegible]
[illegible] इति [illegible] ज्ञान [illegible] इत्यर्थ: ॥ [illegible]
[illegible] तकर्मणा [illegible] थो [illegible] मेव [illegible]
[illegible] बोध्यमेव [illegible] इतिप्रायक: २

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

अशरणं रक्षकरहितं नतु पलायनमेव रक्षकमस्त्रिन तस्यापि ब्रह्मशिरस्त्यादित्याह। श्रान्तवाजिनो यस्य तं ब्र
ह्मशिरो ब्रह्मास्त्रं द्विजात्मज इत्यदीर्घदर्शिना प्राहात्तु लाभं समाहितः॥ हुतस्याप्तः॥ उपसंहारमजानतो
ऽपि संधाने हेतुः प्राणकृच्छ्र इति। ततः अज्ञात्वा सर्वदिशं प्रादुः॥ कृतं प्रकटीभूतं तेजः। अभिप्रेक्ष्य ततः प्राणाप
दं चाभिप्रेक्ष्याप कृष्णं विष्णुं पश्यन् तं प्रथमं स्तौति। श्रीकृष्णेति चतुर्भिः॥ संदह्यते हेतोर्दह्यमानानां तस्या अपथ

= यदाऽशरणमात्मानमैक्षत श्रान्तवाजिनं अस्त्रं ब्रह्मशिरो मेन आत्मत्राणं द्विजात्मजः॥ अथोपस्पृश्य
सलिलं संदधे तत्समाहितः। अजानन्नपि संहारं प्राणकृच्छ्र उपस्थिते॥ ततः प्रादुष्कृतं तेजः प्रचण्डं
सर्वतो दिशं। प्राणापदमभिप्रेक्ष्य विष्णुं जिष्णुरुवाच ह॥ २०॥ अर्जुन उवाच॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो
भक्तानामभयंकर। त्वमेको दह्यमानानामपवर्गोऽसि संसृतेः॥ त्वमाद्यः पुरुषः साक्षादीश्वरः प्रकृ
तेः परः। मायां व्युदस्य चिच्छक्त्या कैवल्ये स्थित आत्मनि॥ स एव जीवलोकस्य मायामोहितचेतसः। वि
धत्से स्वेन वीर्येण श्रेयो धर्मादिलक्षणं॥ २२॥

ते जगतां हितकारी... अपवर्गो मोक्षदाता। तत्कुतः यतः आद्यः पुरुषः साक्षादीश्वरः। यतः प्रकृतेः परः पुरुषः॥ तत्कुतः यतः आ
त्मनि कैवल्यरूपे आत्मन्येव स्थित इति॥ ति
नोऽपवर्गेयिता नाशक इत्यर्थः। यतः स्वमीश्वरः साक्षात् मायां व्युदस्य अभिभूय कैवल्ये स्थितः स एव मायाभिभूतस्य जनस्य धर्मादिफलदाया
धः। कुतः॥ कारणत्वेऽप्यविकारिता माहात्मायां व्युदस्य अभिभूय स्थितः। स एव मायाभिभूतस्य जनस्य धर्मादिफलदा
त्वादाताऽपि त्वमेवेत्याह स इति। यस्त्वं मायां अभिभूय स्थितः
सर्वविधः स्वेन वीर्येण प्रभावेन।
कामस्तं २
CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

...नी = (...नीवा) ८५ श्रीलक्ष्मपारे कम १०

तथा चानेनावतारेण तव माञ्चपद्मपातो लक्ष्यत इत्याह तथेति। किंपुरुनार हरणे महिम्ना मात्रेणानलवर्तिन
यो हाह्यानां सत्कानां अनुध्यानायत्वात् तथा अनन्यभावानां एकान्तभक्तानां च। एवं श्रुत्वा प्रश्रुतं विज्ञापयति। कि
मात्मकमिदं कुतो वा आयातीति विचित्रविक्तिर्कोऽदं द्रोणपुत्रस्य ब्राह्ममस्त्रं तेन च प्राणावाये प्रासे प्रदर्शितं
लोकेवलं न चेत्तैजुद्धे योगे कुशल इत्यर्थः। यतोऽस्मादुपसंहारं न वेद एतच्च त्वं वेत्थ जानामि प्रत्यवकर्शनं के
राव करं निवर्तकमित्यर्थः। अतस्त्वदस्त्रतेजः उग्रं दृष्टं उन्नद्धं ब्रह्मास्त्रतेजसैव जहि घातनया त्वं त्वयुक्तं वा श्रु

= तथाऽयं चाऽवतारस्ते भुवो भारजिहीर्षया। स्वानां चाऽनन्यभावानां अनुध्यानाय चाऽसकृत्। किमिदं
स्वित् कुतो वेति देवदेव न वेद्म्यहं। सर्वतो मुखमायाति तेजः परमदारुणं। २६। श्रीभगवानुवाच।
वेत्थेदं द्रोणपुत्रस्य ब्राह्ममस्त्रं प्रदर्शितं। नैवाऽसौ वेद संहारं प्राणबाध उपस्थिते। नह्यस्याऽन्यत- २५
मं किंचिदस्त्रं प्रत्यवकर्शनं। जह्यस्त्रतेज उन्नद्धमस्त्रज्ञो ह्यस्त्रतेजसा। श्रीसूत उवाच। श्रुत्वा भग-
वता प्रोक्तं फाल्गुनः परवीरहा। स्पृष्ट्वाऽपस्तं परिक्रम्य ब्राह्मं ब्राह्माय संदधे। संहत्याऽन्योन्यमुभ-
योस्तेजसी शरसंवृते। आवृत्य रोदसी खं च ववृधातेऽर्कवह्निवत्। दृष्ट्वाऽस्त्रतेजस्तु तयोस्त्रींल्लोकान् प्र-
दहन्महत्। दह्यमानाः प्रजाः सर्वाः सांवर्तकममंसत।

ऽउपसंहृत्य स्वयमुपशामयेत्याशयेन तस्य मस्त्रज्ञोऽसीत्युक्तं। परान् शत्रून् वीरान् हन्तीति तथा। फाल्गुनोऽर्जुनः। स्पृ
ष्ट्वा आचम्य तं श्रीकृष्णं परिक्रम्य प्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मायैव ब्रह्मास्त्रं निवर्तयितुं तत उग्रतयोर्ब्रह्मास्त्रयोस्तेज
सी शरैः संवृते संवेष्टिते परस्परं मिलित्वा ववृधाते अवर्द्धेतां। किं कृत्वा। रोदसी द्यावापृथिव्यौ खमन्तरिक्षं चावृत्य
अर्कवह्निवत् प्रलयसंकर्षणमुखाग्निः उपरि स्थितोऽर्कश्च संहत्य वर्धेते तद्वत् तयोर्ज्ञेणि फाल्गुनयोः। तेन दह्यमानाः सांवर्तकं
प्रलयाग्निममंसत मेनिरे ना

ला ३

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

तधस्यविधम

...यारे नवन आहतमाना। ताकम [illegible] जायाप्रततनवा [illegible] वाशुखा अपकार्[illegible] कृपया निरीक्ष्य वामः शो
[illegible] श्रुत्वा वीयस्याः [illegible] ननामैतं वाच्चवेति [illegible] यान्यामे [illegible] बंधनेनानयनं मे स हमानामरहस्य
[illegible] सहितः। विसर्गोऽत्रप्रयोगः [illegible] महितोऽत्र [illegible] तस्य द्रोण
[illegible] स्मादेहस्य [illegible] कृपी आसी [illegible] ईत्वेहे [illegible] पत्नी। अर्थो वा एष पत्नीति श्रुतेः। जायापती अग्निमादधीया

म २

तेयाऽहतं [illegible] शिवद्धमवाशुखं कर्म [illegible] स्थितेन। निरीक्ष्य [illegible] प्रकृतं गुरोः सुतं [illegible]
वा कृपया न [illegible] वाचवाऽसमहं त्वऽस्यापवं धनानयनं मती। श्रुत्वा तां श्रुत्वा तामेव ब्राह्मणो जितगुरु
मरहस्यो [illegible] वेदः [illegible] विसर्गोपि संयमः। अत्र ग्राम [illegible] शिक्षितो यद [illegible]
णः प्रजारूपेण वर्द्धितात स्याऽत्मनोऽर्द्धं पत्न्याः [illegible] क्षीरस्य [illegible] कृपी तद्धर्म [illegible] महानागम [illegible]
रवं कुलं [illegible] जिनेनाऽहेति [illegible] मारोदी [illegible] तमीपति देव [illegible]
[illegible] रोदिम [illegible] खी [illegible] येः कोपितं [illegible] कुलं राजन्येरजितात्म [illegible] तत्कुलं [illegible] दह [illegible]
उपबंधुचाऽर्चिता।

[illegible] निश्रुतेः तनयोरेकैकारकवावगामानान [illegible] कथं साजीवति नत्वाहनाद्यगाल [illegible] शयतो [illegible]
[illegible] वती। तस्मात् गौरवं गुरोः कुलं [illegible] खं [illegible] नाहेति किं [illegible]
[illegible] विपक्षे दोषमाह [illegible] कथं [illegible] अर्चितं [illegible]
[illegible] लं कर्म [illegible] दहति।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

तौ कालानां व्यतिकरं व्यत्ययं नाशमित्यर्थः॥ वासुदेवस्य मतं बालस्य ब्रह्मास्त्रस्य उपसंहृतवान् शौनौतम वंश
ज्ञा गौतमी कृपी तस्याः सुतं अमर्षेण कोपेन तामसे अक्षिणीयस्य सः॥ निष्क्रमय्य देहं शान्तः॥ पश्चं यथेति तथैव देहम
धर्मेऽत्यन्तं दृष्टान्तः॥ यथा याज्ञिकः पशुमिति रशनया रज्ज्वा शोकरोषादियुक्तस्याप्युत्तमस्य धर्मनिषेधस्यापतनात् यथा
अनमवावक्षंलदाहबद्धिः॥ शिबिरशय राजनिवेशायने तुमिच्छन्तं प्रकुपित इवेति अनागसो निरपराधान् शिरोऽपि शुभ
प्रक्षेपमलवमालक्ष्य लोकव्यतिकरं च तं मतं च वासुदेवस्य संजहाराऽर्जुनो हयानां ततश्चासाद्य तरसा दारुणं
गौतमीसुतं बबन्धाऽमर्षिताम्राक्षः पशुं रशनया यथा॥ शिबिराय निनीषन्तं रज्ज्वा बद्ध्वा रिपुं बलात्॥ प्राहाऽर्जु
नं प्रकुपितो भगवानम्बुजेक्षणः॥ मैनं पार्थार्हसि त्रातुं ब्रह्मबन्धुमिमं जहि॥ योऽसावनागसः सुप्तानवधीन्निशि बालकान्॥
मत्तं प्रमत्तमुन्मत्तं सुप्तं बालं स्त्रियं जडं॥ प्रपन्नं विरथं भीतं न रिपुं हन्ति धर्मवित्॥ स्वप्राणान्यः
परप्राणैः प्रपुष्णात्यघृणः खलः॥ तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यद्दोषाद्यात्यधः पुमान्॥ प्रतिश्रुतं च भवता पाञ्चाल्यै
शृण्वतो मम॥ आहरिष्ये शिरस्तस्य यस्ते मानिनि पुत्रहा॥ तदसौ वध्यतां पाप आततायात्मबन्धुहा॥ भ
र्तुश्च विप्रियं वीर कृतवान्कुलपांसनः॥ एवं परीक्षता धर्मं पार्थः कृष्णेन चोदितः॥ नैच्छद्धन्तुं गुरुसुतं यद्यप्या
त्महनं महान्॥ अथोपेत्य स्वशिबिरं गोविन्दप्रियसारथिः॥ न्यवेदयत्तं प्रियायै शोचन्त्या आत्मजान्हतान्॥
अथ बालस्य वधो न धर्म इत्यन्यार्थैर्दर्शयति मत्तं मत्तमित्यादिना॥ प्रमत्तं अनवहितं उन्मत्तं ग्रहवातादिना॥ जडं अज्ञं
प्रपन्नं शरणागतं॥ विरथं नष्टरथं तद्वधो दण्डरूपस्तस्यैव श्रेयः शुद्धकार्थः॥ यद्यस्तोदण्डायाच्छिन्नरहितो दोषात्स
एव अधोयातीति॥ तथा च स्मरन्ति॥ राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः॥ निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथेति॥ १८
१ कृष्णेन चोदितः॥ तथापि हन्तुं नैच्छत आत्मनः [illegible] गोविन्दः प्रियः सारथिर्यस्य आत्मजान् शोचन्त्यै

गणौ। अमोदेकूणहमासिंप यौऊपा लिवाणिणी। गुनोशिष्यस्वयाऽस्वस्ते नोनाऊनिर्विक्लिष्टं॥ ८

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative.

५९

॥ श्रीकृष्णवियोगएवात्रहेतुर्नान्यइत्याह।तदिति।यतःप्रेम्णः ईशेनरिक्तंशून्यंअसत्कार्यक्षमंसमंचति
ष्ठानैरपितत्समानिकृतमिवास्त्रतिप्रीतादपिकुहककात्स्नमायाविनःसकाशात्तराद्धंलब्धंयथासम्यक्कर्ष
णादिनाऽपिऊषरक्षेत्रेउप्तंबीजमिव॥ सुहृत्पुरेत्वयाऽनुपृष्टानांनःसुहृदांमध्येचत्वारःपंचवाऽवशेषिताः
तत्रहेतुः।विप्रशापेत्यादि।वारुणींअन्नमयींअजानतामिवान्योन्यमेरकामुष्टिभिर्निघ्नतां॥ अवशेषि

कुहकोऽङ्ग्रीणः तन लक्ष्य यथानः शपति प्रसन्नदिनार

॥ तद्वैधनुस्तइषवःसरथोहयास्तेसोऽहंरथीनृपतयोयतआनमंति।सर्वंक्षणेनतदभूदसदीश
रिक्तंभस्मन्हुतंकुहकराद्धमिवोप्तमूष्यां॥ राजंस्त्वयाऽनुपृष्टानांसुहृदांनःसुहृत्पुरे।वि
प्रशापविमूढानांनिघ्नतांमुष्टिभिर्मिथः॥ वारुणींमदिरांपीत्वामदोन्मथितचेतसां।अजान
तामिवान्योन्यंचतुःपंचावशेषिताः॥ प्रायेणैतद्भगवतईश्वरस्यविचेष्टितं।मिथोनिघ्नंतिभूता ६६
निभावयंतिचयन्मिथः॥ जलौकसांजलेयद्वन्महांतोऽदंत्यणीयसः।दुर्बलान्बलिनोराजन्
महांतोबलिनोमिथः॥ एवंबलिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरितरान्विभुः।यदून्यदुभिरन्योन्यंभूभारान्सं
जहारह॥ देशकालार्थयुक्तानिहृत्तापोपशमानिचाहरन्तिस्मरतश्चित्तंगोविंदाभिहितानिमे॥

ताइत्यनेनोक्तंहेतुकर्तारमाह।विधिः प्रायेणेति।भावयंतिपालयंति॥ जलौकसामिति।मत्स्यानांमध्येमहांतः
स्थूलाः अणीयसःसूक्ष्मान्यथाभक्षयंति॥ भुवोभारभूतान्संहृतवान्॥ अतःपरंवक्तुंनशक्नोमीतिसूचयन्
साहादेशकालोचितार्थयुक्तानिमनःपीडोपशमनकराणिचगोविंदस्यवचनानिस्मरतोममचित्तंहरंति।आ
कर्षति॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

॥ हे नरदेव तद्दारंगतो रंध्रनिरंध्रयतस्मिन् तेन घोषितानि नर्माणि परिहासवाक्यानि तथा कार्यप्रस्तावेषु हे पा
र्थेत्यादीनि मधुराक्षराणि संजल्पितानि च हृदिस्पृशानि मनोज्ञानि [illegible] माधवस्य यान्येतानि इदानीं
स्मृत्वे मे मम हृदयं लुठति क्लेशं सैन्यं निजभाव आर्षः। विकत्थनं श्लाघ्यसभायां घर्ने शय्यादिषु ऐक्यात् अव्यति
रेकाद्धेतोः कदाचिद् विश्रमिति चारे हे श्री हे वयस्य सत्त्वाद् सत्यं युक्तमस्यं इति वक्रोक्त्या विप्रलब्धः। तिरस्कृतोऽवि

लोलपर्ते विप्रलब्धपा २

॥ नर्माण्यकृत्यार्थ सत्वचिरस्मितशोरसनानि हे पार्थ हेऽर्जुन सखे कृष्णं दनेति संजल्पितानि नरदेव हृदि
स्पृशानि स्मर्तुं लुठति हृदयं मम माधवस्य। शय्यासनाटनविकत्थनतो जनाद्विष्ठैक्याद्वयस्य सतवा
नि तिविप्रलब्धः। सख्यः सखेव पितेव तनयस्य सर्वं से हे महात्म महितया कुमतेरघं मे। सोऽहं तु पं
द्र रहिताः उद्धेपोत्तमेन सख्या प्रियेण सुहृदा हृदयेन शून्यः। अध्वन्युरुक्रमपरिग्रहमंग रक्षन् गो
पैरसद्भिरबलेव विनिर्जितोऽस्मि॥ महामहितया २

यस्मान् इति पाठे सर्वोदेवाः सेवकाः संति यस्य असौ महानपि वयस्य इति मत्वा विप्रलब्धः। ति
रस्कृतः इत्यर्थः। मे अघं अपराधं असहता महितया महत्वेन ऐक्यपद्धति महत्वेन इत्यर्थः। सख्युरघं सखे
व तनयस्याघं पितेव। त्वया शंकितेपराजयं च प्राप्तोऽहमित्याह। तेन सख्या रहितः अतो हृदयेन शून्यः।
अंग हे राजन् उरुक्रमस्य परिग्रहं षोडशसहस्रस्त्रीलक्षणं असद्भिर्नीचैः अबलायोषेव॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

अदृश्या अनन्याये राजन्यवर्याः तेषां रथमंडलैर्मंडिताङ्गली आदीनां च बहु भूमारथिरूपेणाममायेचरः मरुदे
विसोतेषां रथप्रथपानां आभुरादीनि मोदहशाहन्न्येवआर्द्रलहतवाश्मनोमी भुक्त्वाहादिशाक्तिमह्योवलो
कोजाः शवादिकोशलंयस्यदोः भुजुडे भुमामांप्रतिहितं छादितं तेनैव पूर्वोक्तिसिर्निरूपितानिप्रत्युक्ता
नि अश्वाति नस्पृशंतिस्मायुगमर्द्दोणाः त्रिगर्तः त्रिगर्तदेशाधिपतिः सुशर्मा शलः शल्यः सैंधवः हिडुवे

= योतीश्वकर्णायुगमशल्यवसुषेणदत्ताराजन्यवर्यैरथमंडलमंडिताः सा अग्रेचरो ममविसोरथयुथ
पानामायुर्मनां मिचहशामह ऊर्जआर्द्रवा पद्दोभुमाप्रतिहितं युगलीश्वकर्णाद्दोणौ त्रिगर्तश
लसैंधवबाह्लिकाद्यैः ॥ अश्वा वायुमोघमहिमानि निरूपितानि नः प्रत्युक्तं हरिदासमिद्धाः सुराणि ६५
सौत्येहतः क्रमतिनाऽस्मदर्ईश्वरोमेयत्वाद पञ्चमसवायलङ्घंतिलक्ष्याः ॥ संश्रांतवाहमरयोरथिनो
भुविषंतनाहरस्यदभ्रमावमिरसविज्ञाः ॥

शाधिपतिर्जयद्रथः ॥ वाह्लीकः शंतनोर्भ्राता ॥ अमोघोमहिमायेषां तथाभूतान्यपि पागांतरे ऽत्रिसर्पवार्थ्यः जतीक
गतारतोऽप्यस्पर्शहष्टांतः ॥ इह हरिदासमत्स्रह्लादमिवेति पापराधमत्स्यसारमंतप्यमान आह सौत्येमारथ्येक्रमति
नामेमयासहताः क्रमतित्वमेवाह आत्मकृत्यादिना अस्मवायमो काया लक्ष्याः श्रेष्ठाः श्रांतावाहा अश्वा यस्मतमाजय
इत्यथ येहिजलपानं विना श्वाः श्रांताः तनो रथ्याद वनीर्यवाणो अंजलिवाजलं संपादितमश्या तदत्वाकुमावेन हि
रसविज्ञाअरयोमांनयहतवेताः समीत्येत्यडतिक्रमतित्वे

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

गिरिशात्सहितोविस्मापितःसन्निजंपाशुपतमस्त्रंअन्येऽपिलोकपालैर्निजान्यस्त्राणिअदुः॥अन्यदप्याश्च
र्यमाह॥अस्मिन्नेवतिष्ठन्महेन्द्रस्यासनार्द्धेतत्रैवस्वर्गेक्रीडतःगांडीवलक्षणानिविज्ञायस्वतत्त्वात्अन्यातयोनिवा
तकवचाःदैत्याःतेषांवधार्थमाश्रितवंतःयेनाहंसंभावितंप्रभावयुक्तंमत्वातंहेआत्मनीढतस्तुविधिरतेनसु
पितंवंचितोःस्मिकथंयत्तेनदत्तान्निजमहिमावस्थानेनायदस्त्रंबवध्यादिशोकत्रयस्यापितेनसुपितोः
दया २
यत्तेजसाःस्थलानांसुतुष्विश्वलिपाणिर्विस्मापितःसगिरिशोऽस्त्रमदान्निजंमे।अन्येऽपिचाहमस्य
नैवकलेवरेणप्राप्तोमहेन्द्रसवनेमहदासनार्द्धंतत्रैवमेविहरतोयुतदंडयुग्मंगांडीवलक्ष्म
णामरातिवधायदेवाःसेन्द्राःश्रितायदनुभावितमात्मनीढतेनाहमद्यसुपितःपुरुषेणपुत्रा
ह्याश्चवःकुमदवलाब्धिमनंतपारमेकोरथेनततरेऽहमतार्यसत्वोप्रत्याहृतंवह्निधनंचमयापरेषां
तेजस्पदंमणिमयंचहृतंशिरोभ्यः॥
हृतिःपूर्वेणैवसंबंधः॥श्रीकृष्णबांधवएकएवाहंकौरवसैन्याब्धिंनाशयंतोगांतीर्येणपारंचदेशतोअस्मात
तलतीर्णवाइत्युत्तरगोग्रहोऽत्रतीर्याणिडस्वराणिसत्वानितिमिंगिलादीनिलीलयादिरूपाणियस्मिन्नपरैर्नीतंगो
धनंप्रत्याहृतंपरेषांचशिरस्यःसकाशात्तेजस्पदंप्रभावस्यास्मदर्थंस्त्रीपरुरूपंमणिमयंसुकुटरत्नरूपंच
वह्निधनंतासमोहनास्त्रेणमोहयित्वाहृतंयदस्त्रबलेनमया

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नंभृविदितेयां।वक्ष्यतिहि।सौदामिन्यायथाऽकाशेयांत्याहिवाऽभ्रमंडलं।गतिर्मलक्ष्यतेम ज्ञेयथाकृष्ण
देवतेरिति।संहृते न परशुरामजीवत्सुक्ताव स्तुवदेहं जहाविति।।तदेवस्तुक्रममपियादवेस्योसगावनोवै
लक्षणमभुक्तातसाम्यंवदतोमंदमतीरप्रतिवैलक्षण्यंस्पष्टयतिद्वाभ्यां।यथायादवरूपयातयाभुवो
भारकंटकेनकंटकमिवाहरशायादवतनुः।भूभारतनुश्चेतिद्वयमपिईश्वरस्यसंहार्यत्वेनसममेव।।
श्रीकृष्णमूर्तेर्विशेषमाह।यथेति।तान्यपियथाधवेदक्षतिचातदाह।यथानटोनिजरूपेणस्थितोयथा। २७
॥ इथाऽप्यभुत्तत्त्वपवनंजयोदितंनाशंयह्नोंलगावमृतिंचतां।एकांतरक्ष्याल गावत्यऽथोक्तडे
निवेशितात्मोपरशुरामसंहृतेः।यथाऽहरभुवोभारंतांतदेविजहावजः।।कंटकंकंटकेनेवद्वयं
वाऽपीशितुःसमं।यथामत्स्यादिरूपाणिधत्तेजह्याद्यथानटः।।भूभारःक्षपितोयेनजहौतच्च क
लेवरं।यदामुकुंदोभगवानिमांमहींजहौस्वतन्वाश्रवणीयसत्कथः।।तदाऽहरेवाऽप्रतिबुद्धचेत ६३
सामभद्रहेतुःकलिरन्ववर्तत।युधिष्ठिरस्तत्परिसर्पणंबुधःपुरेचराष्ट्रेचगृहेतदात्मनिविभा
व्यलोभानृतजिह्महिंसनाद्यधर्मचक्रंगमनायपर्यधात्।।
रूपांतराणिधत्तेश्चांतर्धत्तेचातथातदपिकलेवरंजहौअंतर्धापितिर्यर्थः।युधिष्ठिरस्यस्वर्गारोहप्रसंगाय
कलिप्रवेशमाह।सप्ततथाजहौस्वतनोरेवदेकुंगरोहात्श्रवणीयसतीकथायस्यातदायदहस्तस्मिन्नेव
अहरितिमूसमसमयांतंपदंअप्रतिबुद्धचेतसामिति विवेकिनांअनभ्युदरिस्तुक्तांअन्ववर्ततेति पूर्वमेवांशे
नप्रविष्टस्यासेनरूपेणाभिरतिदक्तोमुधांयुधिष्ठिरस्तस्यकलेःपरिसर्पणंप्रसरणंविलोक्यकथंभूतोलोभाद्य
धर्मचक्रंयस्मिन्नृजिह्मंकौटिल्यंपर्यधाग्रातडुचितंपरिधानमकरोत्।।

पदेति ४

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

॥ एवमिति सूतोक्तिः॥ अतिदृढेन स्नेहेन चिंतयतो मे मतिः शांता विशोका विमला विरक्ता चासीत्॥ मतिं विमल
फलमाह वासुदेवांघ्र्यनुध्यानेन परिबृंहितं रंहो वेगो यस्याः तया निर्मथिता उन्मूलिता अशेषाः कषायाः का
मादयो यस्याः सा धिषणा बुद्धिर्यस्य सः॥ ज्ञानं तु नरध्यागमदिशुत्तरेणाद्वय॥ कालेन कर्मलिंतमसालो
मालिनिवेशेन च रुद्धं आवृतं मतं॥ ज्ञानफलमाह विशोक इति। एतदेव शोकहेतुलावेनोपपादयति।
शोकस्य हि हेतुर्द्वैतभ्रमः। तस्य देहः तस्य लिंगं तस्य गुणाः तेषामविघात अब्रह्मसंपत्याब्रह्माहमिति ह्या

॥ श्रीसूत उवाच॥ ॥ एवं चिंतयतो जिष्णोः कृष्णपादसरोरुहं। सौहार्देनातिगाढेन शांताऽसीद्विमला म
तिः॥ वासुदेवांघ्र्यनुध्यानपरिबृंहितरंहसा। भक्त्या निर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः॥ गीतं
भगवता ज्ञानं यत्तत्संग्राममूर्धनि। कालकर्मतमोरुद्धं पुनरध्यागमद्विभुः॥ विशोको ब्रह्मसंपत्त्या
संछिन्नद्वैतसंशयः॥ लीनप्रकृतिनैर्गुण्यादलिंगत्वादसंभवः॥ निशम्य भगवन्मार्गं संस्थां यदुकुल
स्य च॥ स्वःपथाय मतिं चक्रे निभृतात्मा युधिष्ठिरः॥ ॥

नेन लीना प्रकृतिरविद्या यस्मिंस्तत् नैर्गुण्यं संभवति न तु सुप्तिप्रलययोरिवाविद्याशेषं तस्मान्नैर्गुण्याद्धे
णकार्यलिंगनाशः अलिंगत्वाच्च असंभवः सम्यग्योगाय संभवति पुनः पुनरिति संभवः स्थूलशरीरं तद्रहितः त
तस्य तत्परिच्छेदाभावात् संछिन्नो द्वैतलक्षणः संशयो भ्रमो यस्य सः विशोको ज्ञानसहित॥ भगवतो मार्गमालक्ष्य
यदुकुलस्य संस्थां नाशं स्वर्गारोहणं नारदोक्तं चाकर्ण्य स्वःपथाय स्वर्गमार्गाय मतिं निभृतात्मा निश्चलचित्तः॥ ॥

...व्यालीनप्रकृतित्वाद्दैवनैर्गुण्यं नैर्गुण्याद्देव
ज्ञानाधिगमनेनैव स्थूलसंपत्त्या लीनप्रकृतिर्लीना प्रकृतिर्यस्य स तत्त्वालीनप्रकृतित्वाद् ... अतएव विशोकः विशोकत्वे हेतुः
तिजिते अलिंगत्वादेव ... संभवः ... मुक्तो जीवन्नेव ...
शोकस्य हेतुसंशय इति॥ ६

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

॥ आत्मनः स्वच्छगुणैः सुसमं अतिसदृशं अतो यं सर्वतः स्थितं समुद्रोदकमेव नीवीपरिधानविशेषो यस्याः त
स्याः भूमेः पतित्वेनाभिषिक्तवान् ॥ वज्रं अनिरुद्धस्य पुत्रं निरूप्य स्थाप्येत्यर्थः ॥ अपिबत् आत्मन्यारोपयामास
ईश्वरः समर्थः ॥ संछिन्नान्यशेषाणि बंधनानि उपाधयो येन ॥ तदेव दर्शयति द्वाभ्यां ॥ वाचमिति उपलक्षणं सर्वे
न्द्रियाणि मनसि प्रविलापितवानित्यर्थः ॥ तच्च मनः प्राणे प्राणाधीनवृत्तित्वात् तं प्राणं इतरे अपाने तेन, कथं

॥ स्वराट् पौत्रं विनयिनमात्मनः सुसमं गुणैः ॥ तोयनीव्याः पतिं भूमेरभ्यषिंचद्गजाह्वये ॥ मथुरायां तथा वं
वज्रं शूरसेनपतिं ततः ॥ प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमग्नीनपिबदीश्वरः ॥ विसृज्य तत्र तत्सर्वं दुकूलवलयादि
कं ॥ निर्ममो निरहंकारः ॥ संछिन्नाशेषबंधनः ॥ वाचं जुहाव मनसि तत्प्राण इतरे च तं ॥ मृत्यावपानं सोत्स
र्गं तं पंचत्वे ह्यजोहवीत् ॥ त्रित्वे हुत्वा च पंचत्वं तच्चैकत्वेऽजुहोन्मुनिः ॥ सर्वमात्मन्यजुहवीद्ब्रह्म
ण्यात्मानमव्यये ॥

णाल्वा अपानव्यापार उत्सर्गः ॥ तत्सहितमपानं मृत्यौ तदधिष्ठातृदेवतायां ॥ अनेनैव वागादिष्वर्पितकर्मसा
दित्वरोयो तं पंचत्वे पंचभूतानामैक्ये देहो देहस्यैव स्थूलत्वात्मन इति लापितवानित्यर्थः ॥ अजोह
वीदिति यत्तु गंतां स्थूलरूपं त्रित्वे गुणत्रये तच्च त्रित्वं एकत्वे अविद्यायां सर्वं सर्वारोपहेतुमविद्यां अ
त्मनि जीवे अजोहवीदिति वक्तव्ये अजोहवीदित्यार्षं एवं शोधितमात्मानं ब्रह्मण्यव्यये क्षयशून्ये न तस्या
न्यत्र लय इत्यर्थः ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

॥ तदेवमात्मप्रतिपत्तिस्वरूपकावाच्यस्थितिमाह । चीरवासा इति । जडान्धवद्बद्धवाक् मौनी अनवेक्षमाणः अशृण्वन्
द्विप्रतीक्षमाणः कुबेरस्याशां दिशां गतपूर्वां पूर्वैः प्रविशंयतां यां दिशं । अधर्ममित्रं यस्य तेन । सोऽस्पृष्टाः ताः सर्वे
धीश्चार्मादयो ये । अतएव वैकुंठचरणांबुजमेव आत्यंतिकं शरणं ध्यात्वा । कथंभूते पदे विधूतकल्मषाणां
ख्यातिं निवासस्थानं यत्र तस्मिन् विरजेनात्मनैव शुद्धेन षोडशकलेन लिंगेन नागतेर्वा विशेषणं विरजेना

॥ चीरवासा निराहारो बद्धवाङ्मुक्तमूर्धजः । दर्शयन्नात्मनो रूपं जडोन्मत्तपिशाचवत् ॥ अनपेक्ष
माणो निरगादशृण्वन्बधिरो यथा । उदीचीं प्रविवेशाशां गतपूर्वां महात्मभिः ॥ हृदि ब्रह्म परं ध्याय
न्नावर्तेत यतो गतः ॥ सर्वे तमनुनिर्जग्मुर्भ्रातरः कृतनिश्चयाः ॥ कलिनाऽधर्ममित्रेण दृष्ट्वा स्पृष्टाः प्रजा
भुवि ॥ ते साधुकृतसर्वार्था ज्ञात्वाऽत्यंतिकमात्मनः ॥ मनसा धारयामासुर्वैकुंठचरणांबुजं ॥ तद्
ध्यानोद्रिक्तया भक्त्या विशुद्धधिषणाः परे । तस्मिन्नारायणपदे एकांतमतयो गतिं ॥ अवापुर्दुरवापां ते
असद्भिर्विषयात्मभिः ॥ विधूतकल्मषा स्थानं विरजेनात्मनैव हि ॥ विदुरोऽपि परित्यज्य प्रभासे देहमा
८१ त्मनः कृष्णावेशेन तच्चित्तः पितृभिः स्वक्षयं ययौ ॥ द्रौपदी च तदाऽज्ञाय पतीनामनपेक्षतां ॥ वासुदे
वे भगवति ह्येकांतमतिरापतं ॥ यः श्रद्धयैतद्भगवत्प्रियाणां पांडोः सुतानामिति संप्रयाणं । शृणोत्यलं
स्वस्त्ययनं पवित्रं लब्ध्वा हरौ भक्तिमुपैति सिद्धिं ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥
त्मनैवावशिष्टमरूपां गतिं विधूतकल्मषाः प्रापुरिति ॥ तीर्थान्यटन् प्रभासे श्रीकृष्णावेशेन तद्बद्धचित्तमावेश्य देहं ति
ऽप्यतस्त्वित्तत एवमस्तदानीं ते मार्गताः ॥ पितृभिः सह स्वक्षयं स्वाधिकारस्थानं ययौ ॥ आत्मानं प्रति अनपेक्षतां तां त
ज्ञात्वा आप ॥ इति एवं यः संप्रयाणं ... अतिशयेन स्वस्त्ययनं मंगलास्पदं अलं पवित्रं च ॥ प्रथमे पंचदशः ॥

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= क्षीमावक्षीदृशो महामायावीहारकायामित्याह ॥ सोऽयमिति ॥ अस्यां हृ मोऽसावायनाशाय ॥ तर्हि श्रीकृष्णोऽत्रा

क्षीत्यत्रे वाङ्मीमाकृष्याऽऽह्याह ॥ तस्य देवानां कार्यं तेन निष्पादितं केवलमवशेषं प्रतीक्षते ॥ यदुकुलक्षयमितिह

दिष्टं ततो निडं वामयास्यति ततो नृ यमपि गाहते त्यर्थः ॥ तद्भूतमपि विदुरवदेव नावर्णयत्वात् तदेवं शोकमोहा

चनिवार्य जिज्ञासवेत स्मैयथा हदत्तं कथयति ॥ धृतराष्ट्र इति षड्भिः ॥ हिमवतो दक्षिणे भागे याग वैद्य सिद्धा सदैनी

अथ

५२

= सोऽयमद्य महाराज जगाम वाग्रहूत सावन ॥ कालरूपोऽवतीर्णोऽस्य र्षमसावायदुरहितं पां निष्पादितं

५९ देवकृत्यमवशेषं प्रतीक्षते तावद्युयमवेक्ष्य दृष्टं लवेद्यावदिहेश्वर ॥ धृतराष्ट्रः सह भ्रात्रा गांधार्या च ५९

नार्यया दक्षिणेन हिमवतः ऋषीणामाश्रमं गतः ॥ श्रोतोलिः समलियों वैद्यपुंनीसमभ्रातृबालासमा

५ नांप्रीतये नाम्नासमश्रोतः प्रचक्रतो मावाऽऽत्मसवनं तस्मिन् इद्धत्वाचाग्नीन्यथाविधि विग्रक्ष उपशां

तात्माम आश्रेविगतेषणा ॥ जितामनो जितश्वासः प्रत्याहृत षडिन्द्रियः ॥ हरिसावनयाध्वस्तरजाः सत्त्वतमोमलः

पु

[illegible] श्रोतोलिः प्रवाहैः समानाम ऋषीणां प्रीतये अत्र

माश्रात्मानं यत्र समभ्राग्यधात्वा ॥ किमर्थं नानापृथक्समनलिः श्रोतोलिः प्रवाहैः समानाम ऋषीणां प्रीतये ॥ नियमा उक्ताः ॥ सकृत्रा

वेतन्नीर्थं समश्रोतो वदंति ॥ अष्टांगं योगमाहात्म्यालेति चतुर्लिः ॥ तत्र ज्ञानं होमोऽध्वक्षणं च नियमा उक्ताः ॥ जितासन इत्यादिना

ने अपां श्रीकारादन्नकुः ॥ उपशांत आत्मायस्य ॥ विगताः त्रयो घेषणा ॥ यस्मादिति यमा उक्ताः ॥ रजः सत्त्वतमोरूपामसलायस्येति फलतोऽध्या

शासन प्राणायाम प्रत्याहाराः उक्ताः ॥ [illegible] नष्ठक्तं

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= ईश्वराधीनत्वान्न शोकः कार्य इत्युक्तं । लोकतत्त्वे च विचार्यमाणे निर्विषयोऽयं शोक इत्याह । यद्यदि लोकं
ध्रुवं जीवरूपेण । अध्रुवं देहरूपेण । न चेति न ध्रुवं नाप्यध्रुवं शुद्धब्रह्मरूपेण । अनिर्वचनीयत्वेन वा उभ
या भिन्नांशतः सर्वथा च उभयविपक्षेषु ते पित्रादयो न शोच्याः । स्नेहादन्यत्र स्नेह एव केवलं शोकहेतुः स्नेहो वा
न मूढ इत्यर्थः ॥ तस्मात्मां विना कथं ते वर्तेरन्निति मनसो वैक्लव्यं च व्याकुलतां त्यज । तत्र त्वं हेतुहत श्लोके पांच त्रिभि
र्वेत त्राव नाशीत्याह । कालो गुणक्षोभकः ॥ कर्म जन्मनिमित्तं गुणा उपादानं तदधीनः पांचभौतिकः जडः तत्र
= यन्मन्यसे ध्रुवं लोकमध्रुवं वा न चोभयं । सर्वथा हि न शोच्यास्ते स्नेहादन्यत्र मोहजात् । तस्माज्जह्यंग वै
= क्लव्यमज्ञानकृतमात्मनः ॥ कथं त्वनाथाः कृपणा वर्तेरंस्ते च मां विना ॥ कालकर्मगुणाधीनो देहोऽयं
पांचभौतिकः ॥ कथमन्यांस्तु गोपायेत्सर्पग्रस्तो यथा परं । अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदां । फल्गू
नि तत्र महतां जीवो जीवस्य जीवनं । तदिदं भगवान्राजन्नेक आत्मात्मनां स्वदृक् । अंतरोऽनंतरो भाति
पश्य तं माययोरुधा ॥
नाशे नाशितां । सर्पग्रस्तः अजगरगिलितः यथा अन्यं न रक्षति तद्वत् । ईश्वरेण विहिता वृत्तिश्च सर्वतः सुलभेत्या
हा । अहस्तानि पश्वादीनि । अपदानि तृणादीनि । तत्र तेषु अहस्तादिषु पि फल्गूनि अल्पानि । एवं जीवः सर्वोऽपि सर्व
स्य जीवनं जीविका । एतेनैव सर्वतोऽनुग्रहत्वं चोक्तं । मोहनिवृत्त्यर्थं हि तस्यापि तत्त्वमाह । तदिदमहस्तसहस्ता
दिरूपं जगत् स्वदृक् स्वप्रकाशः भगवानेव न ततः पृथक् । स चैक एव न तु नाना । नानात्वे सजातीयविजातीयभेदप्रसक्तेः । एतन्न
शात्मनां लोकानां आत्मा स्वरूपं अतो न सजातीयभेदः । अंतरोऽनंतरश्च अंतर्बहिः भोग्यभोक्तृरूपेण भाति अतो न विजा
तीयभेदोऽपि एकः कथं तथा प्रतीयते अत आह । मायया उरुधा बहुधा तं पश्येति ।

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

८२

कलिप्रवेशमालक्ष्य धुरं न्यस्य परीक्षिति। आरोहणं स्वर्गामिति पंचदशेऽब्रवीत्॥ कृष्णोऽगा

विकल्पित इति छेदः। नानाशंकास्पदं रूपमालक्ष्य विकल्पित इत्यर्थः॥ प्रतिभाषितुं नाशक्नोदित्याव

श्यकत्वे हेतवः॥ कृष्णविश्लेषेण कर्शितः। कृशः कृतः॥ शोकेन हेतुना वदनं च हृच्च ते एव सरोजे शुष्यद

यस्य॥ तत्र हेतवः॥ कृष्णविश्लेषेण कर्शितः। कृशः कृतः॥ शोकेन हेतुना वदनं च हृच्च तेन एव सरोजे शुष्यती

नहृत्सरोजे यस्य॥ हता प्रभा तेजो यस्य॥ शुचः शोकाश्रूणि यान्यकृच्छ्रं तितानि नेत्रयोरेव संस्थानानि

सूत उवाच॥

१ एवं कृष्णसखः कृष्णो भ्रात्रा राज्ञा विकल्पितः॥ नानाशंकास्पदं रूपं कृष्णविश्लेषकर्शितः॥ शो

केन शुष्यद्वदनहृत्सरोजो हतप्रभः॥ विभुं तमेवानुस्मरन्नाशक्नोत्प्रतिभाषितुं॥ कृच्छ्रेण संस्त

२ भ्य शुचः पाणिनामृज्य नेत्रयोः॥ परोक्षेण समुन्नद्धप्रणयौत्कंठ्यकातरः॥ सख्यं मैत्रीं सौहृदं च सा

रथ्यादिषु संस्मरन्॥ नृपमग्रजमित्याह बाष्पगद्गदया गिरा॥ ॥अर्जुन उवाच॥ ॥वंचितोऽहं महा

राज हरिणा बंधुरूपिणा॥ येन मेऽपहृतं तेजो देवविस्मापनं महत्॥ यस्य क्षणवियोगेन लोको

ह्यप्रियदर्शनः॥ उक्थेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोच्यते यथा॥

मयि कं

परोक्षेण दर्शनाभावेन श्रीकृष्णेन हेतुना समुन्नद्धं यत्प्रेम औत्कंठ्यं तेन कातुरः॥ व्याज

पाणिना आमृज्य परोक्षेण दर्शनाभावेन श्रीकृष्णेन हेतुना समुन्नद्धं ...

हत्यादिवस्तुनि तेन यत्रस्थ्यः॥ सख्यं हितैषितां मैत्रीं उपकारितां सौहृदं स्नेहं वंचितां च वाष्पेण कंठं वंचितात्

दयायेदमां वंचयता देवानां विस्मापयतीति यत्॥ यस्य क्षणवियोगेन इत्यादि यच्च शब्दात् तेनाहं मम सूचितं शं

ममकृष्णकथेनमहाग्रहेण संबंध॥ प्रियस्य मम प्रियत्वेन हृष्टांत॥ तत्क्षणेन प्राणेन प्रापणप्रियादि॥ गो ३

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

= असाधवैरिभिश्छेदः प्रेमशून्यैरमंगलैः परुषैः शब्दादिभिः नासि हतः नताडितोसि किं वा यछा अर्थिभ्यः किं
विदास्यामीति तेनोक्तं किं वा यछा आशया समद्दयथा आशास्वतितथा दास्यामीति प्रतिश्रुतं मत्वनददत्त्वं किंम
न्यछा शरणागतं सत्वं प्राणिमात्रं नत्यक्तवानसि किं वा यतस्त्वं पूर्वं शरणप्रदः अगम्यामिति छेदः नतिं दितश्रि
यं आगमः किं न गतवानसि अससत्कृतां मलिनवस्त्रादिना आगमः किं नो त्तमैः अनुत्तमैः समैरित्यर्थः असमैर्वा

= कच्चिन्नाभिहतोऽभावैः शब्दादिभिरमंगलैः नदत्तमुक्तमर्थिभ्य आशयायत्प्रतिश्रुतं कच्चित्त्वं
ब्राह्मणं बालं गां वृद्धं रोगिणं स्त्रियं शरणोपसृतं सत्वं नात्याक्षीः शरणप्रदः कच्चित्त्वं नागमोऽग कक्षा ३
म्यां गम्यां वासत्कृतां स्त्रियं पराजितो वाऽथ भवान्नोत्तमैर्नासमैः पथि अपिस्वित्पर्यभुंक्थास्त्वं
जु ४ संभोज्यान्वृद्धबालकान् जुगुप्सितं कर्म किंचित्कृतवान्न यदक्षमं कच्चित्प्रेष्ठतमेनाथ हृदये
नात्मबंधुना शून्योऽस्मि रहितो नित्यं मन्यसे तेऽन्यथा न रुक् ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे प्र
मस्कंधे युधिष्ठिरदर्शनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ॥ बा ॥

मैर्वा किं न पराजितोऽसीत्यर्थः संभोज्यान्नार्हान् वृद्धान् बालकांश्च किं चित्पर्यभुंक्थाः त्यक्त्वा भुक्तवानसि
अक्षमं कर्तुमयोग्यं यत्तत्कृतवानसि किं नित्यं सदा प्रेष्ठतमेन हृदयेनांतरंगेणात्मबंधुनाश्रीकृष्णेन रहि
तः शून्योऽस्मीति मन्यसे इत्यर्थः अन्यथा ते रुक् मनःपीडा न घटते ॥ ॥ प्रथमे चतुर्दशः ॥ ॥

१ आत्मानं मन्यसे य व हृदयेन रहिन्योस्मीति अस २

CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative